

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

МЕДІАФОРУМ

Том X

Збірник наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

*Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича*

2022

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідोцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

*Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти

Троян С.С. – доктор історичних наук, професор
Тихомирова Є.Б. – доктор політичних наук, професор

Редколегія випуску

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор (головний редактор)
Фісанов В.П. – доктор історичних наук, професор (редактор-засновник)
Монолатій І.С. – доктор політичних наук, професор (заступник головного редактора)
Осадица І.С. – кандидат політичних наук, доцент (відповідальний секретар)

Балюк Валентин – доктор політичних наук, професор (Польща)
Бурейко Н.М. – кандидат політичних наук
Дубовик В.А. – доктор політичних наук, професор
Єрвомін М.Б. – кандидат політичних наук
Зашикільняк Л.О. – доктор історичних наук, професор
Ищенко І.В. – доктор політичних наук, професор
Калиновський Ю.Ю. – доктор філософських наук, професор
Катеринчук П.М. – кандидат політичних наук, доцент
Лучак М.М. – кандидат філологічних наук, доцент
Соснін О.В. – доктор політичних наук, професор
Чарських І.Ю. – кандидат історичних наук, доцент
Штефанакі Богдан – доктор політичних наук, професор (Румунія)

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук.
праць. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. Том 10. 272 с.
ISSN 2522-4050

Десятий, ювілейний том «Медіафоруму» містить статті науковців і молодих дослідників, у яких розробляється актуальна проблематика міжнародних відносин та суспільних комунікацій, а також визначена роль України у контексті сучасних геостратегічних змін.

Збірка розрахована на спеціалістів у царинах політичного консультування стратегічного менеджменту, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародної інформації, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: (0372) 525555, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

COLLEGE OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL STUDIES

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL INFORMATION

MEDIAFORUM

Volume X

Collection of Research Articles

Analytics, Forecasts, Information Management

*Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University*

2022

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IIP of November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471 of November 26, 2020.*

Reviewers:

Sergiy Trojan – Doctor of Historical Science, Professor
Yevheniia Tykhomyrova – Doctor of Political Science, Professor

Editorial board

Vira Burdiak – Doctor of Political Science, Professor (Editor-in-Chief)
Volodymyr Fisanov – Doctor of Historical Science, Professor (Founder and Editor)
Ivan Monolatii – Doctor of Political Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Osadtsa – PhD in Political Science, Associate Professor (Executive Secretary)

Valentyn Baliuk – Doctor of Political Science, Professor (Poland)
Nadiia Bureiko – PhD in Political Science
Volodymyr Dubovyk – Doctor of Political Science, Professor
Mykola Yeromin – PhD in Political Science
Leonid Zashkiliak – Doctor of Historical Science, Professor
Ihor Ishchenko – Doctor of Political Science, Professor
Yurii Kalynovskiy – Doctor of Science in Philosophy, Professor
Pavlo Katerynychuk – PhD in Political Science, Associate Professor
Mykola Luchak – PhD in Linguistics, Associate Professor
Oleksandr Sosnin – Doctor of Political Science, Professor
Ihor Charskykh – PhD of Historical Science, Associate Professor
Bohdan Stefanachi – Doctor of Political Science, Professor (Romania)

М 442 **MEDIAFORUM: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles.** Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2022. Vol. 10. 272 p.
ISSN 2522-4050

The tenth jubilee volume of the Mediaforum includes articles by scholars and young researchers who develop topical issues of international relations and public communications, as well as a certain role of Ukraine in the context of contemporary geostrategic changes.

The collection is designed for experts in the field of political consulting, strategic management, media communications, civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, Department of International Information, phone: (03722) 52-55-55, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University, 2022

ЗМІСТ

Передмова	9
------------------------	---

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Михайло Юрій

Нова якість ідентичностей і націотворення в епоху Модерну	11
---	----

Наталія Ротар

Трансформація маркерів теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці	25
--	----

Віра Бурдяк

Політико-психологічний компонент медіаграмотності vs маніпулювання ЗМІ суспільною свідомістю	43
---	----

Анатолій Круглашов, Василь Бурега

Нормативно-правові та концептуальні засади процесів децентралізації влади в Україні (2014-2020 рр.)	64
--	----

Павло Молочко, Дар'я Гриньова

Cancel culture як інструмент впливу у політичній боротьбі	84
---	----

Оксана Звоздецька

Інституційні механізми протидії дезінформації в ЄС: проблеми та здобутки	107
---	-----

Володимир Фісанов

До нового розуміння асиметрії міжнародних відносин: особливості XX і XXI століть	123
---	-----

Євгенія Юрійчук

Транскордонне співробітництво між Україною та Румунією: легітимізаційні можливості інтернет-комунікації	143
--	-----

Тетяна Федорчак

Чеська Республіка у «війні санкцій» ЄС проти Російської Федерації	163
---	-----

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Конструювання сучасного «співтовариства безпеки» в контексті викликів російсько-української війни	184
--	-----

НАУКОВІ РОЗВІДКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Андрій Стьопкін

Інституціоналізація політики протидії дезінформації в Європейському Союзі	196
--	-----

Станіслав Опінко

Безпековий аналіз інформаційного простору Херсонської області в період російської окупації	209
---	-----

Михайло Федуняк

Вплив російсько-української війни
на сучасну безпекову політику Республіки Молдова 224

Єгор Гринишин

Проблема відповідності проєкту закону України
“Про місцевий референдум” сучасним європейським стандартам 233

Михайло Драпак

Теоретичні засади політико-правових норм Європейського Союзу
у сфері захисту прав національних меншин 246

CONTENTS

Foreword	10
-----------------------	----

CHALLENGING ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Mykhailo Yuriy

A New Quality of Identities and Nation-Building in the Modern Age	11
---	----

Nataliya Rotar

Transformation of Markers of the Deliberative Democracy Theory in Modern Political Science	25
---	----

Vira Burdiak

Political and Psychological Component of Media Literacy vs Media Manipulation of Public Consciousness	43
--	----

Anatoliy Kruglashov, Vasyl Bureha

Legal and Conceptual Foundations of the Decentralization Process in Ukraine (2014-2020)	64
--	----

Pavlo Molochko, Daria Hryniova

Cancel Culture: Leverage Tool in Political Struggle	84
---	----

Oksana Zvozdetska

Institutional Toolkit to Counter Fake News and Disinformation in the EU: Challenges and Achievements	107
---	-----

Volodymyr Fisanov

Towards New Understanding of International Relations Asymmetry: Features of the 20th and 21st Centuries	123
--	-----

Yevheniia Yuriichuk

Cross-Border cooperation between Ukraine and Romania: Legitimate Opportunities for Internet Communication	143
--	-----

Tetiana Fedorchak

The Czech Republic in the “Sanctions War” of the EU against the Russian Federation	163
---	-----

Nataliia Nechaieva-Yuriichuk

Construction of the Contemporary “Security Community” in the Context of the Challenges of the Russian-Ukrainian War	184
--	-----

WORKS OF YOUNG RESEARCHERS

Andrii Stiopkin

Institutionalization of the Policy of Counteracting Disinformation in the European Union	196
---	-----

Stanislav Opinko

Security Analysis of the Information Space of the Kherson Oblast during the Russian Occupation	209
---	-----

Mykhailo Feduniak

The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Republic
of Moldova Contemporary Security Policy 224

Yehor Hrynyshyn

The Issue of the Draft Law of Ukraine “On Local Referendum”
Compliance with Contemporary European Standards 233

Mykhailo Drapak

Theoretical Foundations of Political and Legal Norms of the European Union
in the Field of the National Minorities’ Rights Protection 246

ПЕРЕДМОВА

Десятий, ювілейний випуск «Медіафоруму» присвячуємо майбутній перемозі України у Вітчизняній війні з РФ. Наукові статті більшості авторів так чи інакше присвячені новим реаліям у міжнародній ситуації та у комунікаційній політиці, котрі виникли після 24 лютого 2022 року. Зокрема визначено, що в умовах ведення війни з Росією одним з пріоритетів інформаційної стратегії для України є створення та зміцнення інституційних механізмів протидії дезінформації з урахуванням актуального досвіду діяльності основних інститутів з протидії атакам психологічної війни в Євросоюзі.

Більше того, один із засадничих висновків, в умовах коли майже перестає працювати тихий голос розуму, такий: початок асиметричної російсько-української війни став точкою біфуркації для Євросоюзу у докорінному перегляді власної зовнішньополітичної стратегії в умовах тектонічного геостратегічного зламу. У центрі уваги науковців також проблеми формування нового співтовариства безпеки на обширах об'єднаної Європи у контексті сучасної фрагментації та асиметричних глобальних і регіональних викликів.

РАЗОМ ДО ПЕРЕМОГИ!

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

The tenth anniversary issue of MEDIAFORUM is dedicated to the forthcoming victory of Ukraine in the Patriotic War against the Russian Federation. The research articles of most authors are somehow dedicated to the new realities in the international situation and communication policy that have arisen since February 24, 2022. In particular, it has been determined that in the context of the war with Russia, the creation and strengthening of institutional mechanisms to counter disinformation, taking into account the current experience of the activities of the main institutions to counterattacks of psychological warfare in the European Union is one of the priorities of the information strategy for Ukraine.

Moreover, one of the fundamental conclusions, in conditions when the quiet voice of the mind almost ceases to work, is as follows: the beginning of the asymmetric Russian-Ukrainian war has become a bifurcation point for the European Union in a radical revision of its own foreign policy strategy in the context of the tectonic geostrategic break. The researchers also focus on the issues of forming a new security community in the vastness of united Europe in the context of modern fragmentation and asymmetric global and regional challenges.

TOGETHER TO THE VICTORY!

Mediaforum Editorial Board

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. –
Том 10. – С. 11-24

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2022. –
Vol. 10. – pp. 11-24

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.11-24>

УДК: 323.1:316.752

© Михайло Юрій¹

**НОВА ЯКІСТЬ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ І НАЦІОТВОРЕННЯ
В ЕПОХУ МОДЕРНУ**

У статті йдеться про взаємозв'язок ідентичностей з націотворчими процесами в епоху Модерну. Ідентичність – це невіддільна характеристика людини, що виявляється, з одного боку, у визнанні своєї унікальності, а з іншого – у відчутті належності до певної спільноти. Наголошується, що саме в епоху Модерну, а це капіталізм в економіці і лібералізм в політиці, починаються націотворчі процеси. Формуються найголовніші риси нації: спільні міфи та історична пам'ять; спільна мова, громадянська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересування у межах національної території, національна ідея (яка включає політичну програму розвитку спільноти); першість національного в ієрархії ідентичностей спільноти. Розглядається процес формування політичної нації у Франції і нації, заснованої на етичних, культурно-історичних зв'язках у Німеччині. В міру розгортання націотворчих процесів починає формуватися національна ідентичність, що звертається до таких маркерів, як національна мова, державний кордон, національна культура, національний характер, модернізаційні процеси.

Ключові слова: ідентичність, нація, модерн, етнос, капіталізм, лібералізм.

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: m.yuriy@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

A New Quality of Identities and Nation-Building in the Modern Age

The article discusses the relationship between identities and nation-building processes in the Modern Age. Identity is an inseparable characteristic of a person, which is manifested, on the one hand, in the recognition of their uniqueness, and on the other - in the sense of belonging to a particular community. It is emphasized that it is in the Modern Age, namely capitalism in economics and liberalism in politics, that nation-building processes begin. The most important features of the nation are formed: common myths and historical memory; common language, civic culture; uniform legal rights and obligations for all members; common economy with the ability to move within the national territory, the national idea (which includes a political program of community development); the primacy of the national in the hierarchy of community identities. The process of forming a political nation in France and a nation based on ethical, cultural and historical ties in Germany is considered. As nation-building processes unfold, national identity begins to take shape, which appeals to such markers as national language, state border, national culture, national character, and modernization processes.

12

— **Keywords:** *identity, nation, modernism, ethnicity, capitalism, liberalism.*

Постановка проблеми. Теорія ідентичності є складовою частиною парадигми Модерну як способу теоретичної інтерпретації і ідеологічної легітимації посттрадиційного, рефлексивного суспільства в умовах капіталістичної світо системи та світо економіки. Це перше глобально взаємопов'язане суспільство, що охоплює все суспільство. Історично одним з основних інституціональних ознак Модерну є виникнення автономних, самореферентних підсистем суспільства. Мається на увазі становлення націй із своїми особливостями, відповідно до політичних чи соціокультурних традицій тієї чи іншої держави. І як подальший перебіг цього процесу формування національної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень. Новітні тенденції розвитку проблем ідентичності, модерну і націотворення знаходять своє відображення в працях Я. Дашкевича, М. Горелова, Я. Грицака, В. Євнуха, С. Єкельчика, Л. Залізняка, О. Картунова, Г. Касьянова, А. Колодія, О. Майбороди, О. Моці, Л. Нагорної, М. Обушного, О. Рафальського. Названі автори характеризують цю проблему з філософської, соціальної, гуманістичної точок зору, що дає можливість зрозуміти роль ідентичностей в націотворчих процесах в епоху Модерну.

Мета статті полягає у висвітленні нової якості ідентичностей і націоутворення в епоху Модерну.

Виклад основного матеріалу. Зіткнення локальних культур з новою моделлю людини економічної, з одного боку, призвело до їх морального колапсу, з іншого, проявилось, що ідентичність людини економічної не є універсальною і недостатньою для підтримки цілісності політичного суспільства. Культурні норми європейського Модерну стали правилами, які вперше проявилися на Заході, але вони зовсім не передбачають християнізації і вестернізації при поширенні за його межі. Оскільки прийняття цінностей демократії, прав людини, прогресу не тотожні підризу підстав певної конкретної незахідної культури, вони стають викликом будь-якій попередній традиційній культурі, включаючи західну. Це є негативною (від зворотного) ознакою їх універсальності (Балибар Э., Валлерстайн И., 2004).

Ідентичність є одним з механізмів упорядкування різноманітності і багатшаровості соціальної реальності Модерну. в підставі ідентичності лежать механізми відмінності і тотожності. Ідентичність свідчить про певний онтологічний і метафізичний статус суб'єкта, незалежно чи то індивідуальне чи колективне я, а сам процес ідентифікації одночасно є і функцією самохарактеристики. До Модерну люди народжувалися і помиралі із вродженою, фіксованою соціальною ідентичністю в традиційних общинах. Динамічне суспільство Модерну побачило факт розриву між звичними соціокультурними ролями людей, що представлялися в традиційному суспільстві незмінними і вічними, і соціальними ідентичностями. Як це відбувалося?

В епоху Модерну досконалою людиною стає сама людина. Починає домінувати уявлення про досконалість як реальну можливість, вміщену в самій людині, в її величезному потенціалі, її талантах, божественній силі інтелекту, завдяки якому він може розкрити всі таємниці, без звернення до релігії і образу Бога, до метафізичної реальності взагалі (спроба чого була зроблена у створенні Енциклопедії), її спроможності кардинально змінювати світ.

Людському розуму була приписана здатність осягати будь-яку істину, упорядкувати хаос буття, розумно організовувати світ явищ. Показово, що якщо голови святих у середньовічних образах завжди схилені, що символізує смиренність людини перед волею Бога, то в ренесансних образах у людини горда, пряма постава голови, що сим-

волізує її самовпевненість і самодостатність. Для людини немає нічого неможливого. Вона «ніщо» (як потенція), спроможна перетворитися на «все» (як актуальність). «Людина може те, що вона повинна» (Фихте І., 2014). З допомогою науки, через освіту вона стане господарем і підкорювачем природи. Досконала людина цієї епохи – геній, що відкриває таємниці буття, творець, який буде власне життя.

В епоху Модерну здійснювалася спроба актуалізувати власне людське. Людина шукає себе поза Богом, відкриваючи-створюючи власну реальність і наповнюючи її собою.

14
—
Природа, жива і мертва – не «зі мною», а сама по собі; у крайньому випадку – матеріал, «майстерня», об'єкт, тло для «мене». Людина співвідносить себе з собою, прагнучи перевершити себе, актуалізувати власну досконалість без виходу в металюдське. «Святе місце порожнім не буває», і людина позбавивши метафізичності себе і природу, вбивши метафізичного Бога, свідомо чи несвідомо прагне посісти Його місце. Досконала людина в результаті постає надлюдиною (людинобогом, «фізичним богом»). народжується пантеон «земних богів» – видатних першовідкривачів, мислителів, полководців, правителів. Відбувається криза самоідентифікації: втративши свою метафізичну складову, співрозмірність з Божественним, людина «заземлилася», обмежилася земним буттям (редукція світобудови постає як редукція людини). Стверджується самодостатність людини всередині земного буття, задоволеність земним у собі і зовні; актуалізується часткова людина, яка сприймає себе як цілісну, самодостатню і досконалу. Звідси – спроби компенсації, доповнення своєї частковості до квазіцілісності речами, владою, багатством, втечею від дійсності, зануренням в ілюзійні світи барокко-рококо. Але людина – істота з «метафізичним диханням», відкрита іманентному і трансцендентному, тому втрата метафізичного – це втрата власне людського. Людина втратила точку опори в природі і в Богіві, і вимушена (по-просвітницьки) шукати опору лише в собі. Це стало її самоідентифікацією і символом епохи Модерну.

Ці самі проблеми порушували у своїх творах і представники Нового часу, Просвітництва і німецької класичної філософії. Так, для Дж. Локка основою тотожності особистості виступає свідомість. «Свідомість завжди є супутником мислення і саме вона визначає в кожному його Я і тим відрізняє від усіх інших істот, що здатні мислити, отож саме в свідомості і є тотожність особистості, – пише Локк в «Досві-

ді про людське розуміння». – І наскільки ця свідомість може буди направленою назад, до якоїсь минулої дії або думки, настільки простирається тотожність даної особистості; ця особистість є зараз теж саме Я, що й тоді» (Воропай Т., 1999). Таким чином, тотожність особистості у Дж. Локка полягає не в тотожності субстанції, але в тотожності свідомості: різні субстанції об'єднуються в одну й ту саму особистість однією й тією самою свідомістю. Тільки тотожна свідомість робить людину цілісною. Емпіризму Дж. Локка протиставляється раціоналізм Р. Декарта. Р. Декарт проголошує найвищою цінністю самопізнання і сумнів як найдостовірніше знання, яке тільки можна вивести. Відчуття власної ідентичності або «Я» у Р. Декарта набуває метафізичного обґрунтування – основи світоустрою мислитель вбачає в суб'єктивних уявленнях, відчуттях і, перш за все, мисленні. Моє «Я» має значення не тільки для мене, від нього є похідними всі інші значущості та сам світ. Тільки «Я» як суб'єкт за допомогою власних уявлень може вирішувати, що є сутністю, а що ні.

Важливими в межах даної проблематики є ідеї Г. Лейбніца, а саме його судження, які згодом стануть основою визначення особистісної ідентичності, зокрема ідеї щодо тотожності індивідуальної субстанції, тотожності особистості, тілесної ідентичності. Г. Лейбніц висловлює таку думку: «Я» пов'язане з організованим тілом, що взяте в певний момент і зберігає потім цю життєву організацію завдяки зміні різних часток матерії, поєднаних з тілом. Так Г. Лейбніц пов'язує поняття тотожності і зміни. Крім того, цікавими є погляди Г. Лейбніца щодо зв'язку особистісної тотожності або ідентичності з усвідомленням власних минулих сприйнятих. Таким чином, в його філософії оформлюється принциповий перехід від визначення тотожності як чогось абсолютного і сталого до самої ідентичності як чогось мінливого, що перебуває в стані становлення, – сутність тотожності і відмінності міститься не в часі і просторі (хоча дійсно відмінність між речами полягає в різниці їхнього розташування в часі і просторі), а в тому, що вони «тягнуть за собою різні враження про одну й ту саму річ» (Лейбніц Г., 1999).

Таким чином, в епоху Нового часу поширюються філософсько-теоретичні концепції ідентичності, що постає як повсякденна культурна проблема пошуку особистістю індивідуальності. Філософія Нового часу віддаляється від трансценденталізму середньовіччя і замінює волю Бога щодо людини самою людською природною суттю і суттю

природного ладу. Центральним фактором в становленні ідентичності стає історичність, відбувається перехід від релігійної до соціально-історичної детермінації особистості. Такі тенденції знайдуть подальше поширення в філософії Просвітництва.

Доба Просвітництва стала однією з вирішальних у становленні проблеми ідентичності. Просвітники, стверджуючи важливість виховання в розвитку особистості і суспільства, вказували на головну роль у формуванні власної ідентичності соціальних умов життєдіяльності індивіда. Так, Ж.-Ж. Руссо звинувачує суспільний прогрес в усіх особистісних і суспільних негараздах. Цивілізація внесла розлад між істинною суттю людини і її цивілізаційними проявами. У суспільстві людина не є тим, хто вона є насправді, людина в цивілізаційному суспільстві вимушена грати, «здаватися» кимсь або чимось, ким вона не є. Отже, така людина не здатна реалізувати себе згідно з власною природою. Саме в поверненні до неї (не природи взагалі, а суті людини) Ж.-Ж. Руссо вбачає вихід з тупика прогресу. Антропологія Ж.-Ж. Руссо, таким чином, є початком переходу від традиційного фізикалістського та раціоналістського підходу до екзистенціального розуміння особистості (Данільян Г., 2005).

Подальший розвиток уявлень щодо ідентичності пов'язаний з представниками німецької класичної філософії. Незважаючи на те, що І. Кант не ставив питання про ідентичність прямо, подібну проблематику можна простежити в його визначенні людини суб'єктом, тобто істотою, що сама визначає своє існування. Людина в філософії І. Канта є суб'єктом самопізнання, причому рефлексією щодо власного «Я» І. Кант вважав вищою формою будь-якого знання. Завдяки саморефлексії людина спроможна формувати цілісну ідентичність: зосереджуючись на собі і «Я» як суб'єкті можливої діяльності, людина відкривається як щось, нетотожне собі й виходить за власні межі шляхом «сприятливої інтуїції» самопізнання.

І. Фіхте розуміє основу будь-яких процесів становлення особистості як діалог між «Я» та «Іншими». Інша людина, товариш, Бог, тобто образ іншого «Я» потрібен людині для пізнання двох одночасних «Я» – «Я»-суб'єкта і «Я»-об'єкта рефлексії, тобто «Я»-мислячого і «Я»-мислимого. Ці «Я» не співпадають. Показати неспівпадань «Я» з самим собою у Фіхте дорівнювало визнанню рівності «Я» собі й одночасному протиставленню «Я» собі, тобто виявленню нетотожності з самою собою реальності. Єдність «Я» формується, за І. Фіхте, завдя-

ки таким моментам: неспівпадінню «Я» з собою, вибиранням «Я» усієї реальності і протиставлення її як «не-Я» «Я». Таким чином, ідентичність І. Фіхте окреслюється завдяки різниці, суб'єкти виступають як негативні визначення один одного, тобто індивідуальність іншого – це те, що не є «Я» і моя індивідуальність (Данільян Г., 2005).

Важливою в класичній філософії тотожності є концепція Г. Гегеля. «Я» тут виступає суб'єктивним началом самопізнання і самосвідомості. Тотожність буття і свідомості набуває при цьому риси співпадіння предмета пізнання і самого процесу пізнання предмета. Очевидно, що закон Г. Гегеля щодо тотожності мислення і буття став одним з найважливіших законів рефлексії: якщо до його появи твердження «будь-яка річ не дорівнює собі, відмінна від себе, протилежна» було рівноправним з думкою «будь-яка річ є щось тотожне собі», то тепер було доведено, що самототожність (або ідентичність) є основою відмінностей та нерівності. Властивості, завдяки яким річ відрізняється від інших речей або є їм протилежною, таким чином, згідно з Г. Гегелем, повинні відповідати закону тотожності, згідно з яким річ є це і ніщо інше, або ж відмінність є не її відмінністю, а протилежність не її протилежністю (Гегель Г., 1973).

Щодо побудови націй в епоху Модерну, то він супроводжувався формуванням національної ідентичності на підставі абстрактної ідеї нації і національного суверенітету.

Ідея нації настільки звична, що мало хто задається думкою її проаналізувати або поставити під сумнів, – вона просто сприймається як належне. Тим часом термін «нація» з однаковим успіхом застосовується до досить різноманітних явищ: до держави, країни, етнічної групи і навіть до раси. Які ж тоді характерні ознаки нації? Що відрізняє націю від інших соціальних груп, від інших форм спільності людей?

Якщо проаналізувати, то варто підкреслити, що форми загального історично змінні. Єдність племені має релігійну основу. Нація об'єднана завдяки державі. Виникнення ідеології знаменує момент утворення нації. Відповідно, історично змінювалося не тільки поняття «держава», але й поняття «нація».

В давнину воно позначало спільне походження і було синонімом поняття gens – «плем'я». «У класичному римському слововживанні nation, як і gens, було протилежністю civitas. В цьому сенсі нації першопочатково були спільнотами людей одного і того самого по-

ходження, які ще не об'єдналися в політичну форму держави, але пов'язаних сумісним поселенням, спільною мовою, звичаями і традиціями» (Хабермас Ю., 2000), – пише Ю. Хабермас.

В середні віки нацією почали називати місцеві спільноти, об'єднані мовною і професійною діяльністю, а в часи М. Лютера термін «нація» почав інколи вживатися для позначення спільноти всіх станів у державі. Це поняття використовували щодо гільдій, корпорацій, об'єднань у стінах європейських університетів, феодалних станів, мас людей і груп, заснованих на спільній культурі й історії. «У всіх випадках, – пише К. Вердері, – воно було інструментом відбору, – тим, що згуртовує у загальну масу одних людей, яких потрібно відрізнити від інших, що існують поряд з цими першими; ось тільки критерії, які використовувалися при цьому відборі, наприклад, передача ремісничих навичок, аристократичні привілеї, громадянська відповідальність і культурно-історична спільнота, – варіювалися залежно від часу і контексту» (Вердері К., 2002). Слово «нація» спочатку зовсім не поширювалося на все населення того чи іншого регіону, але лише на ті групи, які розвинули у собі відчуття ідентичності, засноване на спільності мови, історії, вірувань, і почали діяти на підставі цього. Так, у М. Монтеня в «Досвідах» слово nation означає спільноту, пов'язану спільними морально-етичними правами і звичаями (Монтень М., 1992).

Починаючи з XV ст. термін «нація» використовувався аристократією здебільшого з політичною метою. Політична концепція «нації» також охоплювала тільки тих, хто мав можливість брати участь у політичному житті. Вона справляла великий вплив на процес складання національної держави. Боротьба за участь у будівництві такої держави зазвичай набувала форми конфронтації між монархом і привілейованими класами, які часто об'єднувалися в рамках станового парламенту. Ці класи нерідко виставляли себе захисниками «нації» (у політичному сенсі цього терміна) перед двором.

Однак уже у Ж.-Ж. Руссо поняття nation виступає як синонім поняття «держави», і нація трактується як «народ, що має constitution» (Руссо Ж.-Ж., 2001). В кінці XVIII ст. боротьба за визнання націй розширилася і поглибилася, захопивши також непривілейовані класи. Середні класи (буржуа) вимагали включити в «націю» політичну спільноту, і це викликало ускладнення антимонархічного і антиаристократичного характеру.

Саме Велика Французька революція назавжди зруйнувала віру у божественне і незаперечне право монархів володарювати і розпалила боротьбу проти привілейованих класів в інтересах становлення суверенної нації вільних і рівноправних індивідуумів. У концепції суверенної нації, що утвердилася в роки Французької революції, схема легітимації влади абсолютного монарха використовується у світському варіанті, і нація ототожнюється з суверенним народом. Щоправда, тепер представники привілейованих станів виключалися з числа громадян нації.

Французькі революціонери, які діяли на благо суверенної нації, підкресливали свою відданість Батьківщині, тобто свої громадянські обов'язки перед державою, яка була гарантом існування нації, що визначалася як єдина неподільна.

В Об'єднаному Королівстві дещо раніше, ніж у Франції, політична нація сформувалася з тих, хто населяв Британські острови, і включала у себе різні етнічні складові, однаково сприймалася як єдине ціле першочергово завдяки спільній для всіх прихильності протестантизму, свободі і закону, а також ворожості до католицизму, що розділялася всіма, і ненависті до спільного національного ворога – Франції (образ зовнішнього ворога). Крім того, національна єдність була скріплена жорстокістю стосовно британських католиків гельського і шотландського походження (образ внутрішнього ворога), яких без жалю вбивали і виганяли з країни, оскільки вони ототожнювалися з зовнішнім ворогом нації. Така жорстокість була потрібна для того, щоб подолати ворожість, що існувала до того часу навіть між протестантами-англійцями і протестантами-шотландцями, адже історично вони належали до народів, які воювали одні з одними з невеликими перервами впродовж попередніх 600 років.

Політичне гасло Старого порядку – «Один король, одна віра, один закон!» – французькі революціонери замінили спочатку формулою «Нація! Закон. Король». Відтоді саме нація творила закони, які король мав застосовувати. Але коли в серпні 1792 р. монархія була відмінна. Головним джерелом суверенітету кінцево стала нація. Все що було королівським, тепер перетворювалося на національне, державне.

Згідно з уявленням французьких революціонерів, нація будується на вільному самовизначенні індивіда та суспільства і єдності громадянської політичної культури, а не на культурно-історичних або

тим більше кровно-родинних зв'язках. Нація – це єдність держави і громадянського суспільства Французька революція проголосила і законодавчо закріпила ще один важливий принцип, але вже у сфері міжнародних відносин і невтручання у справи інших народів і засудження завойовницьких війн. Нововведення у міжнародному праві разом з радикальними зовнішньо- і внутрішньополітичними перетвореннями сприяли появі і розвитку національних рухів у Європі, основною метою яких стало створення суверенних національних держав.

Саме з часів Французької революції слово «нація» (на Заході) почало означати уродженців країни, державу і народ як ідейне і політичне ціле і протиставлятися поняттю «піддані короля». Саме діями революції був запущений в обіг новий термін «націоналізм» і сформульований так званий принцип національності, згідно з яким кожен народ суверенний і має право на утворення власної держави. Націоналізм перетворив легітимність народів у вищу форму легітимності. Ці принципи втілились у європейській історії XIX ст., названого віком націоналізму. Невипадково нація трактується тут переважно політично – як спільність громадян держави, що підпорядковуються спільним законам.

В даному випадку йдеться про еволюцію понять «державна» і «нація» у Західній Європі. Однак уже в Німеччині, куди державна і національна єдність прийшла пізно (у 1871р.) і зверху, а національна ідея йому передувала, слово Reich охоплювало більшу сферу, піднімалося в духовні трансцендентні межі. Можна згадати, що тільки визнання Вестфальською угодою суверенності німецьких князівств полонило Німеччину її колишньої могутності у зовнішньополітичних справах Європи. Однак державне утворення, куди включно до 1806 р. входили німецькі держави, називалося «Священна Римська імперія німецької нації». Тому таке принципово нове явище, як утворення єдиної національної німецької держави у 1871 р., підносилося як відновлення історичної справедливості і повернення до традицій Священної Римської імперії німецької нації, створеної Оттоном I ще в X ст. Ф. Дюрренматт, пояснюючи обожнення держави в німецькій традиції, писав: «У німців ніколи не було держави, зате був міф священної імперії. Німецький патріотизм завжди був романтичний, обов'язково антисемітським, благочестивим і шанобливим до влади» (Дюрренматт Ф., 1998).

Поняття «нація» також отримує тут інший зміст. Для німецьких романтиків нація – це щось персоніподібне – «мегаантропос»: у неї індивідуальна, своєрідна єдина доля; вона володіє власним характером або душею, місією і волею, їй притаманний внутрішній пов'язаний духовний і психічний розвиток, який називається її історією.

Леон Дючі, ввівши у 1920 р. у науковий обіг поняття «нація-державна», зауважив різницю між французьким і німецьким розумінням нації. Зокрема, він вважав, що до початку ХХ ст. у Європі сформувалися дві концепції суспільного життя, форм державної влади і її легітимації, які протистояли одна одній у Першій світовій війні. З одного боку знаходилась Німеччина, яка захищала світогляд, згідно з яким влада (суверенітет) належить державі, а нація – це орган держави. З іншого – Франція з її традиціями суверенітету нації, що відстоювала своє бачення держави як «нації-держави» (Дючі Л., 2013).

Відповідно, на думку Л. Дючі, основною ознакою «нації-держави» є те, що нація має суверенітет. Щодо «держави-нації», то вона кваліфікується як політична організація із недобудованим національним базисом. У цьому випадку національна ідентичність не органічно визріває внаслідок історичного розвитку країни, а штучно стимулюється державою.

В міру розгортання процесу починає формуватися національна ідентичність, що звертається до таких маркерів, як національна мова, державний кордон, національна культура, національний характер, модернізаційні процеси. Саме європейська модернізація як комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних і політичних змін невідвратно тягла за собою формування нової ідентичності – національної, в якій відбувалося злиття культурної і політичної ідентичності. Так, на думку дослідників, у процесі буржуазних революцій історично співпали два процеси: формування політичної ідентичності, з одного боку, і культурної – з іншого.

Характеризуючи національну ідентичність, можна виділити такі її функції: 1) здатність окреслювати територіальний простір держави, тобто формувати уявлення про державний кордон і суверенітет; 2) уніфікація культурного і політичного простору суспільства через розвиток національної мови, системи національної освіти і засобів масової комунікації, централізації державної влади; 3) обґрунтування пріоритетності національних економічних і політичних інтересів;

4) громадянсько-культурна локалізація як індивіда, так і суспільства в світі.

Без сумніву, національна ідентичність може формуватися тільки за умови опозиції «свій-чужий», яка стає основою пошуків цієї ідентичності, повернення до національного коріння, консолідації на основі єдності національної приналежності. Присутність «чужого» в картині світу, протиставлення себе, «свого» національно детермінованого простору «чужому» об'єктивно сприяє внутрішній згуртованості та мобілізації нації. Воно робить менш значущими всі її внутрішні відмінності і суперечливості, порівняно з відмінностями і суперечливостями «нашої» спільноти з «іншою». Вже навіть саме існування «чужого» загрожує в сприйнятті індивіда і групи самому існуванню «мене» і «своїх». Саме тому єдиною можливою і виправданою реакцією на «чужого» в межах такого роду бінарної опозиції є відторгнення і агресія, а взаємовідносини між «ми-групою» і «вони-групою» характеризується існуванням потенційного напруження, недовіри і навіть ворожості. Подібна установка пов'язана з архетипічними уявленнями щодо «іншого», яке традиційно міфологізувалося та уявлялося як щось потойбічне, «не наше» і взагалі «нелюдське» (Ковальова Г., 2009).

Показово, що власна назва багатьох різних етнічних груп в різних куточках Землі означає «люди» або «справжні люди», що автоматично робило представників всіх інших груп, відомих першій народності, «нелюдьми». На думку деяких дослідників, саме таке розуміння «ми-вони» служить основою для виникнення ксенофобії, етноцентризму, етнонаціоналізму та навіть націоналізму тощо. Якщо не брати до уваги культурно-часові особливості проявів названих феноменів, то можна дійти висновку, що всі вони суть одне й те саме – виражене надання переваги членам власної групи і дискримінація членів чужої групи.

Що ж стосується «Ворога», то його відрізняють невизначеність і непередбачуваність; він є втіленням асоціальної сили, що не знає яких-небудь нормативних обмежень. Образ «ворога» наповнюється різним конкретним змістом залежно від певних соціальних і культурно-історичних умов. Проте навіть у різних суспільствах і культурах образ «ворога» набуває спільних рис, він завжди сприймається як антипод власним цінностям, як «варвар», що несе загрозу людині, культурі та цивілізації (Ковальова Г., 2009).

Традиційно «образ ворога» формується на підставі недоброзичливих (ворожих) відносин. Історична пам'ять, стереотипи соціуму дозволяють людям зберігати і передавати з покоління в покоління раніше сформовані «образи ворога» і механізми їх ідентифікації. Тому, коли перед національною спільнотою виникає та чи інша небезпека, народна пам'ять «воскресає» у відповідній ситуації стереотип ворога, і на його підставі у суспільній свідомості формується новий «образ ворога». Зазначимо, що самі собою негативні стереотипи не є причиною ворожих відносин, але сприяють прискоренню формуванню «образу ворога» і виділенню його основних негативно-оцінкових характеристик.

Таким чином, національний вид ксенофобії, що складається в епоху Модерну, задає певний спосіб сприйняття світу – світу, що складається з націй і відносин між ними, конструюючи і закріплюючи той чи інший образ національного «ворога». Щодо національної ідентичності, то вона стає в цей період основою політичної мобілізації і задає нові кордони колективної ідентифікації.

Джерела та література:

1. Балибар Э., Валлерстайн И. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. М.: Логос, 2004. 272 с.
2. Вердери К. Куда идут нация и национализм // Нации и национализм / Б. Андерсон, О.Бауэр, М. Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. М.: Праксис, 2002. С. 295.
3. Воропай Т. С. В поисках себя. Идентичность и дискурс. Х.: ХГПУ, 1999. 418 с.
4. Гегель Г. Работы разных лет: В 2 т. Т. 2. М.: Мысль, 1973. 630 с.
5. Данільян Г. Ідентичність як проблема класичної філософської думки // Гуманітарний часопис. 2005. №3. С. 18-19.
6. Дюрренматт Ф. Собрание сочинений в 5-ти томах. М.: Фолио, Прогресс, 1998. Т.4. С. 327.
7. Дючи Л. Конституционное право. Общая теория государства. М.: Инфра-М, 2013. 427 с.
8. Ковальова Г. Опозиція «свій-чужий» при формуванні національної ідентичності в контексті глобалізації // Наукові записки національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія. Вип. 5. Острог, 2009. С. 87.

9. Лейбниц Г.В. Сочинения в 4-х т. М.: «Мысль», 1989. Т. 4. С. 418.
10. Монтень М. Опыты. М.: Голос, 1992. 384 с.
11. Руссо Ж-Ж. Про спільну угоду, або принципи політичного права. К.: Post-Royal, 2001. 349 с.
12. Фихте И. Факты сознания; Назначение человека; Научотчение. М.: АСТ, 2014. 784 с.

References:

1. Balibar E., Vallerstajn I. Rasa, natsiya, klass. Dvumyslennyye identichnosti. M.: Logos, 2004. 272 s.
2. Verderi K. Kuda idut natsiya i natsionalizm // Natsii i natsionalizm / B. Anderson, O. Bauer, M. Khrokh i dr.; per. s ang. i nem. L. Ye. Pereyaslavtsevoy, M. S. Panina, M. B. Gnedovskogo. M.: Praxis, 2002. S. 295.
- 24 KHGPU, 1999. 418 s.
- 4. Gegel' G. Raboty raznykh let: V 2 t. T. 2. M.: Mysl', 1973. 630 s.
5. Danil'yan G. Ídentichníst' yak problema klasichnoí filozofskóí dumki // Gumanítarniy chasopis. 2005. №3. S. 18-19.
6. Dyurrenmatt F. Sobraniye sochineniy v 5-ti tomakh. M.: Folio, Progress, 1998. T.4. S. 327.
7. Dyuchi L. Konstitutsionnoye pravo. Obshchaya teoriya gosudarstva. M.: Infra-M, 2013. 427 s.
8. Koval'ova G. Opozitsiya «sviy-chuzhiy» pri formuvanní natsional'noí identichnosti v kontekstí globalizatsíi // Naúkoví zapiski natsional'nogo uníversitetu «Ostroz'ka akademíya». Seríya: Filozofíya. Vip. 5. Ostrog, 2009. S. 87.
9. Leybnits G.V. Sochineniya v 4-kh t. M.: «Mysl'», 1989. T. 4. S. 418.
10. Monten' M. Opyty. M.: Golos, 1992. 384 s.
11. Russo ZH-ZH. Pro spíl'nu ugodu, abo printsipi polítichnogo prava. K.: Post-Royal, 2001. 349 s.
12. Fikhte I. Faktysoznaniya; Naznacheniye cheloveka; Naúkochteniyeye. M.: AST, 2014. 784 s.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.25-42>

УДК: 321.2

© Наталія Ротар¹

ТРАНСФОРМАЦІЯ МАРКЕРІВ ТЕОРІЇ ДЕЛІБЕРАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

В статті здійснене дослідження напрямів та особливостей трансформації маркерів теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці. Встановлено, що особливістю даної моделі демократії є можливість її визначення як процесу та форми політики, спрямованих на трансформацію переваг суб'єктів політики за допомогою організації раціональної дискусії та досягнення консенсусу щодо проблем, які визначають предметне поле політичних рішень. Обґрунтовано, що вихідна модель теорії деліберативної демократії Дж. Бессетта, побудована з опертям на поняття інституціоналізованого порядку, норм громадської думки та консенсусу, які є джерелом організації процесу деліберації в умовах демократичного політичного процесу. Як один з ефективних способів ухвалення політичних рішень, деліберативна демократія в концепті Дж. Бессетта, функціонально опирається на дискусію та дискурс, що формують простір конкуренції думок та переконань та громадську думку в статусі ресурсного забезпечення провадження політичного курсу. В моделі деліберативної демократії Дж. Бессетта статус суб'єкта дискусії та дискурсу закріплені за політиками та експертами, й не передбачає набуття такого статусу всіма громадянами.

Доведено, що сучасні версії теорії деліберативної демократії, побудовані навколо ідеї деліберації, яка відбувається за участі політичних інститутів, інститутів громадянському суспільства та громадян, особливу увагу приділяють таким маркерам як процедури, форми та результати деліберації. Означаючи дискусію, діалог та дискурс як

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: E-mail: n.rotar@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6430-3460>

форми деліберачії, деліберативна демократія моделюється як форум, на якому міркування, ідеї, думки, преференції трансформуються в процесі публічного обговорення та наближаються до раціонального. Відповідно до ідеальної моделі деліберативної демократії політична дискусія (дискурс, діалог) має бути зорієнтована на вироблення виправданої раціональної згоди щодо суспільних норм. Тільки результат обговорення у формі консенсусу, досягнутий в реальному актуальному політичному дискурсі робить суспільну норму виправдану, обґрунтовану та вірною. Досягнення консенсусу в деліберативній моделі демократії постає як стратегічне вміння, що ґрунтується на інтелектуально-психологічних техніках і технологіях, допустимість яких є похідною від процедур публічного політичного процесу та чеснот суб'єктів політики. Однією з таких технік є техніка слухання.

26 — Обґрунтовано, що важливим напрямом трансформації маркерів деліберативної демократії стали дискусії щодо взаємозв'язку між деліберачією та легітимністю, що відображений в процедурних принципах демократії (взаємодії та публічності; підзвітності; колективного розуму). Демократичні практики опертя на деліберативну модель легітимності повинні враховувати вразливість політичної поведінки (участі, діяльності) до квазіделіберативних форм організації обговорення та умовну можливість досяжності консенсусу щодо загального блага. Його пошук, а не досягнення є тим ресурсом демократії, що підтримує інтерес та забезпечує інклюзію до суспільних проблем, які можна вирішити засобами політики.

Ключові слова: теорія демократії, деліберативна демократія, деліберачія, суб'єкти деліберачії, форми деліберачії, консенсус.

Transformation of Markers of the Deliberative Democracy Theory in Modern Political Science

The article studies the features of the transformation of markers of the theory of deliberative democracy in modern political science. It has been established that a feature of this model of democracy is the possibility of its definition as a process and form of politics aimed at transforming the individual interests of political subjects by organizing a rational discussion and reaching consensus on the problems that determine the subject field of political decisions. It is substantiated that the initial model of the theory of deliberative democracy by J. Bessett is based on the concept of institutionalized order,

norms of public opinion and consensus, which are the source of the organization of the process of deliberation in a democratic political process. As one of the effective ways of making political decisions, deliberative democracy in the concept of J. Bessette functionally relies on discussion and discourse that form a space for competition of opinions and beliefs and public opinion in the status of resource support for the political course. In J. Bessette's model of deliberative democracy, the status of the subject of discussion and discourse is assigned to politicians and experts and did not provide for the acquisition of such a status by all citizens.

It has been proved that modern versions of the theory of deliberative democracy, built around the idea of deliberation occurring with the participation of political institutions, civil society institutions and citizens, pay special attention to such markers as procedures, forms and results of deliberation. Meaning discussion, dialogue and discourse as forms of deliberation, deliberative democracy is modelled as a forum in which reasoning, ideas, opinions, preferences are transformed in the process of public discussion and approach rationality. According to the ideal model of deliberative democracy, political discussion (discourse, dialogue) should be oriented towards the development of a justified rational agreement on social norms. Only the result of a discussion in the form of consensus, reached in real actual political discourse, makes the social norm justified, substantiated and true. Achieving consensus in the deliberative model of democracy acts as a strategic skill based on intellectual and psychological techniques and technologies, the admissibility of which is derived from the procedures of the public political process and the virtues of political subjects. One such technique is the listening technique.

It is substantiated that discussions about the relationship between deliberation and legitimacy, which is reflected in the procedural principles of democracy (interaction and publicity; accountability; collective mind), have become an important direction in the transformation of markers of deliberative democracy. Democratic practices of relying on a deliberative model of legitimacy should take into account the vulnerability of political behaviour (participation, activity) to quasi-deliberative forms of organizing discussion and the conditional possibility of attaining consensus on the common good. Its search, not its achievement, is a resource of democracy that maintains interest and ensures inclusion in public problems that can be solved by means of politics.

Keywords: theory of democracy, deliberative democracy, deliberation, subjects of deliberation, forms of deliberation, consensus.

Актуальність теми дослідження. Розгортання системи консультативно-дорадчих інструментів вироблення та реалізації політики в Україні актуалізувало науковий інтерес до теоретичного концепту деліберативної демократії, смисловим ядром якої є не тільки доречність, але й необхідність ухвалення політичних рішень, спираючись не тільки на процедури голосування та пропорційного представництва, а на відкритий та аргументований діалог між рівноправними суб'єктами політики. В сучасній політичній науці сформувалося консенсусне розуміння сутності теорії деліберативної демократії як такої, що фокусує увагу дослідників на вивченні ролі громадських дискусій та інших форм обговорення, що відбуваються між зацікавленими суб'єктами політики під час прийняття політичних рішень в умовах інформаційної відкритості інститутів влади. Водночас, деліберативна демократія досить часто, особливо в українському політологічному дискурсі, означається як дорадча, що суттєво звужує простір практичного застосування даної теорії. Англо-американський політологічний дискурс у визначенні характеристик деліберативної демократії етимологічно опирається на латинське *deliberare* та означає розмірковування, дискусія, обговорення. Відтак, сутність деліберативної демократії полягає не у дорадчих функціях окремих суб'єктів політики, а в організації результативності деліберативного процесу вироблення та реалізації політики.

28

Аналіз результатів наукових досліджень. Всі сучасні дослідження теоретичних аспектів деліберативної демократії та політичних практик використання її основних інструментів ґрунтуються на науковому доробку Дж. Дьюї (Dewey, 1954), Й. Коена (Cohen, 1989), Дж. Бессетта (Bessette, 1980; Bessette, 1994), К.-П. Ріппа (Rippe, 2001), Ю. Габермаса (Habermas, 1984; Habermas, 1996; Habermas, 1998; Habermas, 2001), які спрямували еволюцію розуміння суті демократії не як політичного домінування більшості, а як неперервний процес вироблення та реалізації політики шляхом обговорення, дискусії та дискурсу її мети, завдань та результатів.

Здійснений в сучасній політичній науці концептуальний (Miller, 1992; Miller, Dryzek, List, 2003; Ercan 2019) та нормативний аналіз деліберативної демократії (Coleman, Przybylska, Sintomer, 2015; Carolyn, 2009; Hendriks, 2009; Hendriks, 2016; Owen, Smith, 2015), визначена логіка практичного застосування її основних ідей (Nabatchi, Gastil, Weiksner, Leighninger, 2012; Sass, Dryzek, 2004), емпіричне досліджен-

ня (Parkinson, Mansbridge, 2012; Niemeyer, 2011; Bächtiger, Parkinson, 2019), обговорення перспектив (Goodin, Niemeyer, 2003; Hooghe, 1999; Goodin, 2018; Scudder, 2021) та критика (Sanders, 1997; Mouffe Ch., 2000; Hardin, 1999) дозволяють констатувати неоднозначність та дискусійність окремих положень теорії деліберативної демократії, що актуалізують необхідність вивчення її основних характеристик.

Метою даної статті є дослідження напрямів та особливостей трансформації маркерів теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці. Для досягнення мети необхідно вирішити низку дослідницьких **завдань**: (1) проаналізувати вихідну модель теорії деліберативної демократії Дж. Бессетта; (2) визначити концептуалізовані форми та результати демократичної деліберації; (3) охарактеризувати взаємозв'язок деліберації та легітимності в демократичному політичному процесі.

Методологія та методи дослідження. В сучасній науці сформувався три методологічних напрямки аналізу чинників та передумов виникнення нового теоретичного знання: (1) інтерналізм, представники якого вважають, що розвиток і функціонування наукових ідей детермінується й управляється внутрішньо притаманними науці закономірностями; (2) екстерналізм, що виходить з означення підстава розвитку науки зовнішніх чинників; (3) діалектичний (системний) напрям заснований на розумінні розвитку і функціонування наукових ідей як таких, що визначаються і внутрішніми, і зовнішніми чинниками, закономірностями і факторами, та є складним, діалектично суперечливим процесом (Johansson, 2016). Проте жоден з наведених методологічних напрямів не заперечує, що наукова теорія є найбільш організованою формою наукового знання, яка надає цілісне уявлення про закономірності та сутнісні зв'язки у певній сфері, у нашому випадку – політичній, вона є стрункою логічною системою, що виступає як сукупність наукових законів, категорій, принципів і концепцій.

Наукова теорія відрізняється від інших форм наукового пізнання «потенційною можливістю переходити від одного визначення до іншого, уникаючи безпосереднього звернення до чуттєвого досвіду. У цьому – найважливіше джерело пізнавальної сили теорії» (Lefor, 1989:62). Розвиток будь-якої науки, і політичної зокрема, опирається на стійке концептуальне ядро теорії, тоді як її периферія залишається досить мінливою та більшою мірою залежною від спостережень

дослідника. І. Лакатос називає периферію наукової теорії «захисним поясом» науки, який слабкі логічні залежності перетворює на «дослідницьку програму» – багаторівневу форму організації знання (Lakatos 1970).

Досліджуючи трансформацію маркерів теорії деліберативної демократії в процесі її концептуальної еволюції, ми виходили з методологічно обґрунтованих можливостей їх порівняння з маркерами теорії агрегативної демократії, відповідно до якої демократія є механічною агрегацією голосів (індивідуальних преференцій) у політичні рішення (групові преференції). Насамперед, ми керувалися тим, що, по-перше, в основі концепції агрегативної демократії лежить ідея Т. Джефферсона про те, що об'єднуючи людей, демократія передбачає об'єднання їх волі, виражене у більшості, сформованої шляхом голосування (Jefferson, 2013, р. 15), тоді як основою теорії деліберативної демократії є ідея суспільного договору Ж.-Ж. Руссо, який розумів голосування тільки як спосіб визначення голосу людей. По-друге, концептуальним ядром теорії деліберативної демократії є ідея плюралізму І. Берліна як реальності, що формується в умовах і в наслідок циркуляції конфліктуючих цінностей, думок, позицій та концепцій блага (Berlin 2000:234–235). Власне, цей плюралізм, що підживлюється ліберальним середовищем і є ґрунтом формування деліберативної демократії – «вільним та необмеженим обговоренням усіх питань, які становлять суспільний інтерес» (Lovbrand, Pielke, Beck, 2011:475).

Виклад результатів дослідження. Поняття деліберативна демократія вперше було використано американським науковцем Джозефом Бессеттом у 1980 р. для означення особливостей функціонування політичної системи США. В своєму дослідженні «Деліберативна демократія: основні засади республіканського уряду» (Bessette, 1980:107), дослідник здійснив постановку проблеми деліберативної демократії в політичному процесі та визначив концептуальний каркас деліберативної демократії. Згодом, працюючи на посаді державного службовця у федеральному уряді США, Дж. Бессетт отримав можливість здійснити емпіричну перевірку концепту деліберативної демократії та розгорнути його смисли в опублікованій у 1994 р. праці «Тихий голос розуму: деліберативна демократія та американський національний уряд» (Bessette, 1994).

Науковець визначає деліберативну демократію «як набір конкретних інституційних приписів та теорію народного правління»

(Bessette, 1994:21), що своєю появою зобов'язана динаміці політичного процесу в США після проголошення незалежності в 1776 р. Пов'язуючи генерування деліберативної демократії з політичним простором США, Дж. Бессетт наголошує на тому, що вона є не тільки продуктом логіки політичного процесу, але й чинником, що підтримує певний інституціональний порядок.

В означенні сутності деліберативної демократії, Дж. Бессетт опирається на поняття громадська думка, в якій вирізняє два зрізи: перший зріз відображає миттєвий, спонтанний та несвідомий характер її формування; другий – свідомий та усвідомлений, сформований упродовж тривалого часу на основі ретельного аналізу інформації та порівняння аргументів. Саме другий зріз, на думку дослідника, може бути придатним для використання в процесі вироблення та реалізації державної політики (Bessette, 1994:55), адже він запускає процес деліберації (обговорення), що означається Дж. Бессеттом як «міркування щодо сутності державної політики», коли зацікавлені суб'єкти аналізують об'єктивну й верифіковану інформацію та аргументи одне одного, а потім прагнуть визначити те, що складає належну державну політику і переконати в цьому одне одного.

Метою процесу деліберації за Дж. Бессеттом є отримання суспільного блага на рівні будь-якого масштабу політики: транснаціонального, національного, регіонального, локального, що наділяє процес деліберації інтегративним потенціалом, здатним узгодити інтереси, що генеруються на кожному з рівнів політики. Процес деліберації передбачає цілу низку дій, часто означених як вирішення проблеми: дослідження та виявлення соціальних, економічних, державних проблем; оцінка поточних політичних тенденцій чи програм; розгляд конкуруючих пропозицій; формулювання законодавчих чи адміністративних засобів захисту демократії. Результативність процесу деліберації залежить від того, наскільки відкрито сприймають факти, аргументи та пропозиції суб'єкти даного процесу, демонструючи готовність навчатися у інших. Це застереження дозволило Дж. Бессетту визначити основні елементи деліберації в умовах демократичного політичного процесу, до яких дослідник відносить: інформування (поінформованість), аргументування та переконання. І якщо інформування (поінформованість) для сучасних демократій є функціональною нормою, то аргументування як основа процесу ухвалення рішень та стратегії переконання означаються науковцем як харак-

теристика американської демократії (Besette, Pitney, 2010:238–282). Стратегії переконання можуть опиратися на технології логроллінга (торгівля голосами), компромісу та цінового торгу (визначення та застосування неполітичного покарання або винагороди з метою зміни дій законодавця).

Складність деліберації в умовах демократичного політичного процесу спричиняє варіативність її форм та не завжди завершуватися консенсусом. Але, на думку Дж. Бесетта, чи то йдеться про технологічно скоординований процес співпраці односторонців, чи то про деліберацію потенційно конфліктогенного питання, відкриту публічну дискусію або приватний обмін думками, процес деліберації завжди має результат: досягнення консенсусу чи артикуляція розбіжностей політичних позицій.

Отже, деліберативна демократія в концепті Дж. Бесетта постає як один з ефективних способів ухвалення політичних рішень, адже дискусія та дискурс як простір конкуренції думок та переконань, функціонуючий засобами відкритого інформування на рівні інститутів влади, формує громадську думку в статусі ресурсного забезпечення провадження політичного курсу. Зауважимо, що в моделі деліберативної демократії Дж. Бесетта статус суб'єкта дискусії та дискурсу закріплений за політиками (насамперед, законодавцями) та експертами, й не передбачає набуття такого статусу всіма громадянами.

Концептуальна рамка теорії деліберативної демократії, сформована Дж. Бесеттом визначила достатньо чітку сукупність її маркерів, які зазнали деталізації в численних наукових дослідженнях. Зважаючи на те, що сучасні версії теорії деліберативної демократії побудовані навколо ідеї деліберації, яка відбувається за участі політичних інститутів, інститутів громадянському суспільства та громадян й спрямована на досягнення загального блага, принципового значення набувають процедури, форми та результати деліберації. Власне, саме ці характеристики деліберативної демократії формують коло її маркерів як в теоретичній, так і практичній площині.

Центром теорії деліберативної демократії є ідея обґрунтування норм суспільного життя, що здійснюється засобами обговорення (деліберації) на рівні політичної системи. Для обґрунтування норм необхідна організація справжньої публічної дискусії щодо політичного рішення, яка здійснюється відповідно до легітимної комунікативної моделі: тільки за таких умов зміст деліберації «можна вважати

раціонально мотивованим» (Mouffe Ch., 2000:148). Ю. Габермас, апелюючи до ідеї Ю. Фройбеля про те, що в соціальній державі щастя, свобода та гідність кожної особи визнаються як спільна мета, а досконалість закону і влада походять та опираються на взаємне розуміння та згоду всіх членів суспільства, зазначає, що ті норми, які не виробляються через обговорення, в сучасних демократіях не можуть бути обов'язковими для всіх. Тоді ж, коли такі норми встановлюються, то це однозначно є «поневоленням та підпорядкуванням волі» (Habermas J., 1997:46).

Означаючи дискусію, діалог та дискурс як форми деліберативної демократії, деліберативна демократія моделюється як форум, на якому міркування, ідеї, думки, преференції трансформуються в процесі публічного обговорення та наближаються до раціонального. Й. Елстер з цього приводу зазначає, що в процесі дискусії (дискурсу), сперечаючись та шукаючи відповіді на аргументи інших учасників обговорення, «ми звільняємося від упереджених чи необґрунтованих думок, та приходимо до суджень, які можуть стати основою публічної згоди» (Elster, 1997:26). Однак, суб'єкти деліберативної демократії можуть дійти до таких розбіжностей в позиціях, щодо яких не можна досягти домовленостей, але й не можна знехтувати ними. Це пов'язано з тим, що метою дискусії, на відміну від переговорів, є істина, уявлення про яку достатньо суб'єктивно. Відтак, спроби віднайти найкраще обґрунтування можуть стимулювати суб'єкта обговорення до неперервного висунення аргументів та, таким чином, блокувати консенсус. Відтак, продуктивним є встановлення рамок деліберативної демократії, якими визначаються, насамперед, точки дотику між суб'єктами обговорення.

Відповідно до ідеальної моделі деліберативної демократії політична дискусія (дискурс, діалог) має бути зорієнтована на вироблення виправданої раціональної згоди щодо суспільних норм. Організація публічного дискурсу стимулює досягнення згоди, однак проблема полягає в тому, наскільки раціональною та виправданою вона є, тобто постає питання про результат деліберативної демократії та вихід із неї.

Ч. Місак зазначає, що коректний вихід з деліберативної демократії, якщо внаслідок обговорення, що тривало доти, доки це можливо, з преференцією погодилися всі (або визначена кількість) суб'єктів даного процесу (Misak, 2000: 60). Гіпотетично, виправдання та обґрунтування результату деліберативної демократії не залежить від актуальної деліберативної демократії: преференція Х вірна (виправдана та обґрунтована) тоді, якщо з

преференцією Х можна погодитися. Проте, Ю. Габермас стверджує, що виправдання преференції ніколи не відбувається за гіпотетичних умов, а завжди є результатом актуального політичного дискурсу, що відбувається в умовах конкретної політичної системи та за участі конкретного кола суб'єктів політики (Habermas, 1996:69–71). Саме тому, тільки результат обговорення, досягнутий в реальному актуальному політичному дискурсі робить суспільну норму виправданою, обґрунтованою та вірною: «виправданість не може бути досягнута шляхом простого вгадування результату обговорення; тільки якщо ми справді виконали всі вимоги, здійснили дискусію, яка привела до раціонального консенсусу, ми можемо вважати, що наші норми виправдані», – наголошує Т. Крістіано (Christiano, 2011:262). Зважаючи на те, що суб'єкти деліберації дотримуються різних критеріїв про те, що є публічно виправданим, вони будуть перебувати в опозиції один до одного, насамперед щодо того, що таке раціональність. Відтак, на нашу думку, деліберативна модель демократії, що ґрунтується на ідеях раціональності та публічного виправдання, має шанси перетворитися на нескінченну суперечку між суб'єктами деліберації про те, що виправдано, обґрунтовано, є вірним та може бути покладено в основу політичного рішення. Саме небезпека деліберації без результату актуалізує питання про те, як сучасні плюралістичні спільноти досягають згоди щодо норм, за якими вони живуть.

Ю. Габермас, з цього приводу зауважує, що згода ніколи не буде повною за характером, оскільки обговорення завжди завершується голосуванням, яке вказує на те, що вона імовірно не була досягнута, відтак існує необхідність звернення до правила більшості. Це правило та результат його використання, на думку науковця, за своєю функцією відповідає не істині, а процесу її пошуку, тому є тільки одним з інструментів процесу прийняття політичних рішень та проміжним результатом дискурсивного формування суспільної згоди. Ю. Габермас визнає, що «помилкові результати окремих дискусій можуть бути досягнуті під інституційним тиском» (Habermas, 1996:179), але їх предмет не полишає дискурсивний простір політики.

Метою продовження деліберації є досягнення згоди у формі консенсусу, який за висловом Б. Акермана та Дж. Фішкіна є «вищим категоричним імперативом» (Ackerman, Fishkin, 2004:15). В процесі деліберації відбувається обмін повідомленнями, через які розкриваються диспозиції суб'єктів політики, а на основі бажання підтримувати й

розгортати діалог формується здатність до рефлексії, обговорення й оцінювання переваг/недоліків тих тверджень, що відрізняються на рівні суб'єктів деліберації. Розуміння консенсусу як результату деліберації передбачає, що суб'єкти даного процесу, по-перше, мають певне уявлення один про одного та (само)позиціонуються як рівні у здатності ініціювати та розвивати обговорення; по-друге, дотримуються ідеалів «пізнавальної доброчесності» (Ackerman, Fishkin, 2004:17), відповідно до яких установка на істинність та обґрунтованість суджень поєднується з розумінням наслідків політичних дій, основою яких стали публічно виголошені судження. Ю. Габермас звертає нашу увагу на те, що консенсус як результат деліберації передбачає, що «пізнавально доброчесний» суб'єкт, розуміючи високу достовірність свого судження, утримується від його артикуляції, якщо це спричинить утиск інтересів інших суб'єктів деліберації (Habermas, 2001a:777). Відтак, досягнення консенсусу в деліберативній моделі демократії постає як стратегічне вміння, що ґрунтується на інтелектуально-психологічних техніках і технологіях, допустимість яких є похідною від процедур публічного політичного процесу та чеснот суб'єктів політики.

Однією з таких технік, яка недостатньо описана в теоріях демократії, є техніка слухання, що пов'язано, на думку Л. Бака з європейською моделлю культури, яка орієнтує швидше на те, щоб говорити, ніж слухати (Back, 2007:7). Розгортаючи цю ідею, Е. Добсон наголошує, що «принципово важливі для деліберації моменти, коли потенційні учасники обговорення чують один одного... мали б глибоко аналізуватися. Але цього не сталося» (Dobson, 2010:762). Відтак, постає питання, яке місце займає техніка слухання в демократичній практиці, адже переважна орієнтація на можливість висловитися в процесі деліберації викривлює розуміння демократії як процесу, що має створити умови виключно для публічного висловлювання позицій суб'єктів політики.

Модель деліберативної демократії, яка ґрунтується на технології обговорення та передбачає, що в процесі прийняття політичних рішень всі члени спільноти мають рівні права на висловлювання, а їх думки є рівнозначними, припускає, що кожна позиція буде вислухана та почута (Goodin, 2006: 844). Відтак, слухання як діяльність в умовах деліберації, її передумови та труднощі є принципово важливим аспектом функціонування деліберативної демократії, оскільки

ки воно дозволяє з'ясувати, як саме повинен звучати голос суб'єкта політики, щоб бути почутим (MacIntyre, 1999:150). На нашу думку, тут варто звернути увагу на два зрізи цієї проблеми. По-перше, сучасний демократичний політичний процес, навіть у форматі деліберативного, ґрунтується на ідеї пріоритетності тих суб'єктів політики, які говорять (артикулюють), перед слухачами, що пов'язано з наданням більшого значення словам в дискусії, ніж їх сприйняттю. Відтак, слухання означається як пасивна позиція в демократичній деліберативній процесі. По-друге, для того, щоб подолати патерналістські характеристики взаємодії, що виникають в системі той, що говорить – той, що слухає, потрібно відійти від позиціонування слухача виключно як залежного та вразливого суб'єкта, оскільки в процесі деліберативної дискусії такий стан є тимчасовим – слухач завжди має право голосу, відтак існує можливість набуття іншого статусу в обговоренні.

36

Для того, щоб сформувати динамічний паритет у системі той, що говорить – той, що слухає, теоретики деліберативної демократії пропонують дотримуватися певних принципів в організації демократичного політичного процесу, зокрема: (1) інформаційна відкритість інститутів влади щодо поточної публічної політики та реформ; (2) вноормування можливості публічного вираження позиції (ставлення, преференцій) всіма зацікавленими (інституціоналізованими та неінституціоналізованими) суб'єктами політики; (3) свідоме, добросовісне та послідовне використання аргументів у публічній полеміці; (4) неможливість виключення зацікавленого суб'єкта політики з процесу деліберативної дискусії; (5) формування, вноормування та поширення системи інструментів деліберативної дискусії в полі політики (Eriksen, Weigard, 2003:39).

Дотримання принципів деліберативності здатне посилити легітимність влади та її рішень (Lovbrand, Pielke, Beck, 2011:478), хоча Й. Ленахан вважає, що деліберативні процедури мають вторинну цінність для демократії, вони актуалізуються тоді, коли фіксується дефіцит легітимності, «коли суспільному порядку не вистачає формальної (за процедурою встановлення) та сутнісної (ідейної) легітимності, тоді виникає потреба у широкому (масовому) обговоренні окремих елементів цього порядку» (Lenaghan J., 1999:52). Тоді ж, коли відновлюється процедурна легітимність, зникає необхідність деліберативних процедур. Натомість, Р. Хардін наголошує, що припинення деліберативної дискусії не можна прив'язувати до будь-яких ідеальних (абстрактних) параметрів легітимності, оскільки воно завжди є експеримен-

тально-рефлексивним, тобто залежить від конкретної ситуації та тих суб'єктів політики, які залучені до деліберативного демократичного дискурсу (Hardin, 1999:107–109).

Результатом дискусій щодо взаємозв'язку між деліберацією та легітимністю став консенсус щодо процедурних принципів демократії, що вказують на підвищення якості легітимності засобами деліберації та формування моделі деліберативної легітимності. До таких принципів були віднесені принцип взаємодії та публічності, принцип підзвітності та принцип колективного розуму (Lovbrand, Pielke, Beck, 2011:480). На нашу думку, демократичні практики опертя на деліберативну модель легітимності повинні враховувати: по-перше, вразливість політичної поведінки (участі, діяльності) до квазіделіберативних форм, приміром, нав'язування політичного порядку денного, що згладжує відмінності в публічно означених позиціях суб'єктів деліберації шляхом вироблення формальних рекомендацій для органів влади; по-друге, буквальне дотримання принципу підзвітності здатне підриває легітимність деліберативних практик: легітимність результатів обговорення потенційно завжди може бути оскаржена ширшою спільнотою, ніж та, що брала участь в прийнятті рішення (Lovbrand, Pielke, Beck, 2011:483); по-третє, означаючи колективний розум в статусі «головного арбітра в обґрунтуванні політичних рішень» (Lovbrand, Pielke, Beck, 2011:485), варто пам'ятати, що не існує тільки одна вірна відповідь на артикульоване питання, відтак, єдине вірне та універсальне рішення, ані в технічному, ані в моральному аспектах. Тому консенсус щодо загального блага є не тільки недосяжним, але й небажаним, його пошук є ресурсом, що підтримує інтерес та забезпечує інклюзію до суспільних проблем, які можна вирішити засобами політики.

Висновки. Здійснене дослідження напрямів та особливостей трансформації маркерів теорії деліберативної демократії в сучасній політичній науці вказує на те, що особливістю даної моделі демократії є можливість її визначення як процесу та форми політики, спрямованих на трансформацію переваг суб'єктів політики за допомогою організації раціональної дискусії та досягнення консенсусу щодо проблем, які визначають предметне поле політичних рішень. На рівні теорії деліберативної демократії означається ідеальна модель, яка в політичній практиці, що відповідає формату та характеристикам конкретної політичної системи, матиме як переваги, так і недоліки.

Вихідна модель теорії деліберативної демократії Дж. Бессетта, побудована з опертям на поняття інституціоналізованого порядку, норм громадської думки та консенсусу, які є джерелом організації процесу деліберації в умовах демократичного політичного процесу. До основних елементів деліберації науковець відніс: інформування (поінформованість), аргументування та переконання. Постаючи як один з ефективних способів ухвалення політичних рішень, деліберативна демократія в концепті Д. Бессетта, функціонально опирається на дискусію та дискурс, що формують простір конкуренції думок та переконань та громадську думку в статусі ресурсного забезпечення провадження політичного курсу. В моделі деліберативної демократії Д. Бессетта статус суб'єкта дискусії та дискурсу закріплений за політиками та експертами, й не передбачав набуття такого статусу всіма громадянами.

38

Сучасні версії теорії деліберативної демократії, побудовані навколо ідеї деліберації, яка відбувається за участі політичних інститутів, інститутів громадянському суспільства та громадян, особливу увагу приділяють таким маркерам як процедури, форми та результати деліберації. Означаючи дискусію, діалог та дискурс як форми деліберації, деліберативна демократія моделюється як форум, на якому міркування, ідеї, думки, преференції трансформуються в процесі публічного обговорення та наближаються до раціонального. Відповідно до ідеальної моделі деліберативної демократії політична дискусія (дискурс, діалог) має бути зорієнтована на вироблення виправданої раціональної згоди щодо суспільних норм. Тільки результат обговорення у формі консенсусу, досягнутий в реальному актуальному політичному дискурсі робить суспільну норму виправданою, обґрунтованою та вірною. Досягнення консенсусу в деліберативній моделі демократії постає як стратегічне вміння, що ґрунтується на інтелектуально-психологічних техніках і технологіях, допустимість яких є похідною від процедур публічного політичного процесу та чеснот суб'єктів політики. Однією з таких технік є техніка слухання.

Важливим напрямом трансформації маркерів деліберативної демократії стали дискусій щодо взаємозв'язку між деліберацією та легітимністю, що відображений в процедурних принципах демократії (взаємодії та публічності; підзвітності; колективного розуму). Демократичні практики опертя на деліберативну модель легітимності повинні враховувати вразливість політичної поведінки (участі, ді-

яльності) до квазіделіберативних форм організації обговорення та умовну можливість досяжності консенсусу щодо загального блага. Його пошук, а не досягнення є тим ресурсом демократії, що підтримує інтерес та забезпечує інклюзію до суспільних проблем, які можна вирішити засобами політики.

References:

1. Ackerman, B., Fishkin J. 2004. *Deliberation Day*. New Haven; London.
2. Bächtiger, A, Parkinson, J. 2019. *Mapping and Measuring Deliberation: Towards a New Deliberative Quality*. Oxford: Oxford University Press.
3. Back, L. 2007. *The Art of Listening*. Oxford; N. Y.: Berg Publishers.
4. Berlin, I. 2000. "Two Concepts of Liberty" in Berlin, I. *The Proper Study of Mankind*. N.Y.: Farrar, Straus and Giroux: 234–235.
5. Bessette, J. 1980. "Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government" in *How democratic is the Constitution?* Washington, D.C.: AEI Press: 102–116.
6. Bessette, J.M. 1994. *The Mild Voice of Reason: Deliberative Democracy and American National Government*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
7. Bessette, J. M., Pitney J. J. 2010. *American Government and Politics: Deliberation, Democracy, and Citizenship*. Boston, MA: Wadsworth.
8. Christiano, T. 2011. "The Significance of Public Deliberation. *Deliberative Democracy*". *Essays on Reason and Politics*, 3:243–277.
9. Cohen, J. 1989. "Deliberation and Democratic Legitimacy". Hablin, A., Pettit, B. (eds). *The good polity*. N.Y.: Blackwell: 67–92.
10. Coleman, S. A., Przybylska A., Sintomer Y. (eds.). 2015. *Deliberation and Democracy: Innovative Processes and Institutions*. New York: Peter Lang.
11. Dewey, J. 1954. *The Public and its Problems*. Chicago: Swallow Press.
12. Dobson, A. 2010. *Democracy and Nature: Speaking and Listening // Political Studies*. Vol. 58. Iss. 4. P. 762.
13. Elster, J. 1997. "The Market and the Forum" in *Deliberative democracy: essays on reason and politics*. Cambridge: MIT Press.
14. Ercan, S. A. 2019. "Deliberative Democracy: Taking Stock and Looking Ahead [Interview]". *Democratic Theory*. 6 (1): 97–110.

15. Eriksen, E.O., Weigard, J. 2003. *Understanding Habermas. Communicative Action and Deliberative Democracy*. London.

16. Goodin, R. 2006. "Enfranchising the Earth, and its Alternatives". *Political Studies*. 44(5):835-849.

17. Goodin, R. E. 2018. "If Deliberation is Everything, Maybe it's Nothing" in Bächtiger, A., Dryzek, J. S, Mansbridge, J. (eds.) *The Oxford Handbook of Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press: 882–899.

18. Goodin, R. E., Niemeyer S. J. 2003. "When Does Deliberation Begin? Internal Reflection versus Public Discussion in Deliberative Democracy". *Political Studies*. 51(4): 627–649.

19. Habermas, J. 1984. *The Theory of Communicative Action*. Vol. I. Boston: Beacon Press.

20. Habermas, J. 1996. *Between Facts and Norms*. Cambridge: MIT Press.

40 — 21. Habermas, J. 1998. *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

22. Habermas, J. 2001. "Why Europe Needs a Constitution". *New Left Rev.* 11:5–26.

23. Habermas, J. 2001. *The Postnational Constellation: Political Essay*. Cambridge, MA: MIT Press.

24. Habermas, J. 2001a. "Constitutional Democracy: a Paradoxical Union of Contradictory Principles?" *Polit. Theory*. 29(6):766–781.

25. Habermas, J. 1997. "Popular Sovereignty as Procedure" in *Deliberative democracy: essays on reason and politics*. Cambridge: MIT Press: 33–46.

26. Hardin, R. 1999. "Deliberation: Methods, Not Theory" in Macedo S. (ed.). *Deliberative Politics. Essays on Democracy and Disagreement*. New York: Oxford University Press: 103–122.

27. Hendriks, C. M. 2009. "Deliberative Governance in the Context of Power". *Policy and Society*. 28 (3): 173–184.

28. Hendriks, C. M. 2016. "Coupling Citizens and Elites in Deliberative Systems: The Role of Institutional Design". *European Journal of Political Research*. 55 (1): 43–60.

29. Hooghe, M. 1999. "The Rebuke of Thersites: Deliberative Democracy under Conditions of Inequality" *Acta Politica*. 4:287–301.

30. Lakatos, I. 1970. "History of Science and its Rational Reconstructions". PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association: 91–136. <https://www.jstor.org/stable/495757> (accessed April 11, 2022).

31. Jefferson, Th. 2013. *Thomas Jefferson on Democracy*. New York: Wildside Press.

32. Johansson, L. G. 2016. "Theories about the Development of Science" in *Philosophy of Science for Scientists*. Springer Undergraduate Texts in Philosophy. Springer: 103–121.

33. Lefor, K. 1989. *Democracy and Political Theory*. Minnesota: MIT Press, 1989.

34. Lenaghan, J. 1999. "Involving the Public in Rationing Decisions. The Experience of Citizens Juries" *Health Policy*. 49(1–2): 45–61.

35. Lovbrand, E., Pielke, R., Beck, S. 2011. *A Democracy Paradox in Studies of Science and Technology*. *Science, Technology and Human Values*. 36(4):474–496.

36. MacIntyre, A. 1999. *Dependent Rational Animals: Why Human Beings Need the Virtues*. Chicago; La Salle: Open Court.

37. Miller, D. 1992. "Deliberative Democracy and Social Choice". *Political Studies*. 40 (1): 54–67.

38. Miller, D., Dryzek J. S., List C. 2003. "Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation". *British Journal of Political Science*. 33(1): 1–23.

39. Misak, Ch. 2000. *Truth, Politics, Morality: Pragmatism and Deliberation*. London: Routledge.

40. Mouffe, Ch. 2000. "Politics and Passions: The Stakes of Democracy". *Ethical Perspectives*. 2/3: 146–150.

41. Nabatchi, T., Gastil, J., Weiksner, G. M., Leighninger, M. (eds.). 2012. *Democracy in Motion: Evaluating the Practice and Impact of Deliberative Civic Engagement*. Oxford: Oxford University Press.

42. Niemeyer, S. J. 2011. "The Emancipatory Effect of Deliberation: Empirical Lessons from Mini-Publics," *Politics & Society*. 39 (1): 103–140.

43. Owen, D., Smith, G. 2015 "Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn". *The Journal of Political Philosophy*. 23(2): 213–234.

44. Parkinson, J., Mansbridge J. (eds.). 2012. *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge: Cambridge University Press.

45. Rippe, K.-P. 2001. "Ethikkommissionen in der Deliberativen Demokratie" in Kettner, M. (hrsg.). *Angewandte Ethik als Politikum*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp:140–164.

46. Sanders L. M. 1997. "Against Deliberation". *Political Theory*. 25(3):349.

47. Sass, J., Dryzek J. S. 2004. "Deliberative Cultures". *Political Theory*. 42(1):3–25.

48. Scudder M. F. 2021. "Deliberative Democracy, More than Deliberation". *Political Studies*. 2021. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/00323217211032624> (accessed April 15, 2022).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.43-63>

УДК: 323.23:316.658.4

© Віра Бурдяк¹

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ МЕДІАГРАМОТНОСТІ vs МАНІПУЛЮВАННЯ ЗМІ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ

Мета статті полягає у дослідженні політико-психологічного компоненту медіаграмотності українського суспільства, найбільш поширених методів маніпулювання ЗМІ суспільною свідомістю та співвіднесення цих явищ з можливими засобами протистояння такому впливу. У статті вирішені наступні завдання: обґрунтована політична складова медійної грамотності; виділені мікро-, мезо- та макрорівні використання засобів маніпулювання в залежності від масштабів та методів впливу ЗМІ на суспільну свідомість; запропоновані способи протистояння негативним ефектам маніпулятивних механізмів визначених рівнів, зокрема: порівняння змісту матеріалів з різних інформаційних джерел, самостійна перевірка фактів, що транслюють журналісти, та поширених у суспільстві, коригування темпу споживання інформації, обговорення найактуальніших питань медійної повістки з близьким оточенням, опора на медіаграмотність, логіку, здоровий глузд, почуття міри тощо. При дослідженні емпіричного матеріалу використано статистичний, порівняльний та моніторинговий методи, системний та функціональний методологічні підходи.

Ключові слова: політика, політичні інститути, мас-медіа, політико-психологічний компонент медіаграмотності, медійний контент, маніпулювання, суспільна свідомість, маніпулятивний прийом.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.burdjak@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0003-0037-2173>

Political and Psychological Component of Media Literacy vs Media Manipulation of Public Consciousness

The purpose of the article is to study the political and psychological component of media literacy in Ukrainian society, the most common methods of manipulating the media public consciousness and the correlation of these phenomena with possible means of counteracting such influence. The following tasks are solved in the article: substantiated political component of media literacy; selected micro-, meso- and macro-level use of means of manipulation depending on the scale and methods of influence of the media on public consciousness; proposed ways to counteract the negative effects of manipulative mechanisms of certain levels, in particular: comparison of the content of materials from different information sources, self-verification of facts broadcast by journalists and common in society, adjusting the pace of information consumption, discussing the most pressing issues of the media agenda with the immediate environment, reliance on media literacy, logic, common sense, sense of proportion, etc. Statistical, comparative and monitoring methods were used in the study of empirical material, systemic and functional methodological approaches.

44

—

Keywords: politics, political institutions, mass media, political and psychological component of media literacy, media content, manipulation, public consciousness, manipulative reception.

Постановка проблеми. Восени 2012 р., за ініціативою Міжнародної організації ЮНЕСКО та за співучасті Альянсу цивілізацій ООН, Міжнародної університетської мережі з медійної та інформаційної грамотності і міжкультурного діалогу, світ вперше відзначав Глобальний тиждень медійної й інформаційної грамотності. У 2017 р. ЮНЕСКО представила п'ять головних правил медійної й інформаційної грамотності. В документах організація поєднала інформаційну та медійну грамотність (Laws of Media and Information Literacy, MIL), виділивши спільні для обох сфер поняття; позиціонувала дві сфери, як комбінацію знань і навиків, необхідних для сучасної світової спільноти. Для практичної реалізацію документу, у жовтні 2020 р. був проведений дев'ятий Всесвітній тиждень медійної та інформаційної грамотності (Global MIL Week) під гаслом «Протидія дезінфекції: медійна та інформаційна грамотність кожного і для всіх» (співорганізатори події – ЮНЕСКО і Республіка Корея). За ініціативою організаторів, Global MIL Week об'єднав активістів різних

країн, які вважають медійну й інформаційну грамотність способом активізації міжкультурного діалогу. Дискурс концепції відбувався на платформі трьох взаємопов'язаних комплексів компетенцій: інформаційна грамотність (вміння шукати, аналізувати, залучати інформацію); медіаграмотність (вміння отримувати доступ до медіа, створювати контент самовираження, спілкування); технологічна/цифрова грамотність (вміння працювати з сучасними інформаційними технологіями і програмним забезпеченням, враховуючи всі можливості (Unesco, 2020).

Таким чином, сучасний світ різко збільшив доступ до інформації. Реальна ситуація в цьому контексті в українському суспільстві, за словами речниці прес-служби Профспілки працівників освіти і науки України І. Михальченко, наступна: «Інтернет, без сумнівів, став ядром інформації. Серед шаленого потоку інформації людям може бути важко визначити, що таке достовірна інформація, а іноді й незрозуміло, як варто на неї реагувати, ділитися та коментувати. Це все ускладнюється кризою COVID-19, коли дезінформація та фейки сміливо розгулюють Мережею» (Михальченко, 2020). Тож, коли населення планети, зіткнувшись з глобальною пандемією, почало активно застосовувати цифрові технології в повсякденному житті, в роботі, це ще раз довело важливість медійної та інформаційної грамотності в епоху цифрових технологій.

Нині, для України в умовах воєнного часу, постправди, жорстких реалій нашого суспільства й інформаційного простору, до цих слів сміливо можна додати, що Мережа заповнена дезінформацією та фейками, які поширюють очільники, речники, ЗМІ Росії та їх прихвостні про російсько-українську війну і нашу державу. Українцям та дружній світовій спільноті, в якій об'єдналися вже 150 держав, що всіма засобами прагнуть допомогти Україні здобути перемогу над зухвалим і несамовитим ворогом, слід навчитися протистояти цій дезінформації, як і маніпулюванню суспільною свідомістю, що здійснюється з метою впливу на одержувача інформації в необхідному для замовників контенті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні науковці доволі активно аналізують особливості взаємодії ЗМК з їх аудиторією. Більша частина праць у різних галузях знання стосується питань медіаграмотності, маніпулювання, зусиль суб'єкта-маніпулятора. Праці, присвячені тому, як об'єкт медійних маніпуляцій може їм

протистояти, з'являються рідше, хоча контент, пропонований споживачу ЗМК, далеко не завжди відтворює реальну дійсність.

В останні роки найбільший інтерес викликає взаємодія мас-медіа та їх аудиторій саме у політологів і фахівців сфери комунікативістики. Науковці аналізують вплив медіатекстів на політичні орієнтації й уподобання громадян, виявляють різноманітні технології такого впливу, оцінюють їх ефективність, порівнюють інформаційно-комунікаційні стратегії різних політичних сил. У період інформаційної, гібридної та повномасштабної війни РФ проти України, маніпулятивний потенціал ЗМК частіше аналізують у контексті пропаганди, контрпропагандистських дій, медійних вкидів, атак та кампаній, що поступово стає невід'ємним атрибутом сучасних внутрішніх і міжнародних відносин.

46 — Значно рідше досліджується вміння об'єкта впливу протидіяти різним маніпулятивним прийомам, спрямованим проти нього. Таке вміння називають по-різному: «можливість протистояти інформаційному впливу», «інформаційна грамотність», «медійна грамотність» і похідними від нього (Концепція, MediaSapiens, 2016; Концепція, за ред. Найдьонової, Слюсаревського, 2016). Зазвичай в Україні протистояння маніпулюванню аналізують у контексті педагогіки та медіа-освіти, вивченні зарубіжного і вітчизняного досвіду, розробці навчальних програм (Близнюк, 2000; Вишинська, 2002; Гладченко, 2003; Глинянюк, 2021; Іванов В., Волошенюк О., Мокрогуз О., 2016; Левшин, 2002; Онкович, 2014; Романюк, 2019; Романюк, Шевчук, 2021; Субашкевич, 2016; Третяк, 2021); а також досліджують зусилля міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ІФЛА – Міжнародна Федерація бібліотечних організацій та установ) з просування ідей медіа; дискутують про співвідношення термінів, які вживаються у цій сфері (Тараненко, 2019; Килимник, 2006; Почепцов, 2016) та про інформаційні компетенції окремих соціальних груп (Інфомедійна грамотність, 2021) тощо.

Жодною мірою не заперечуючи важливість даних праць, вважаємо, що крім педагогічного значення проблема має внутрішньо-та зовнішньополітичний виміри. Від здатності людини сприймати і реагувати на потоки інформації з довкілля, протистояти дезінформації, залежить, також її оцінка чинної влади, стійкість політичної системи кожного суспільства та навіть сприйняття сусідніх держав і народів. Актуальний стан відносин з РФ наочно це підтверджує.

Мета статті – дослідження політико-психологічного компоненту медійної грамотності і найбільш типових методів маніпулювання ЗМІ суспільною свідомістю; їх співвіднесення з потенційними способами і методами спротиву негативному впливу. **Завдання** статті полягають у наступному: обґрунтувати політико-психологічну складову медійної грамотності; виділити рівні використання прийомів маніпулювання стосовно масштабу і методів впливу ЗМІ на суспільну свідомість; запропонувати способи протистояння негативним ефектам маніпулятивних механізмів на різних рівнях. У статті використано статистичний, порівняльний, моніторинговий **методи**, системний і функціональний **методологічні підходи**.

Виклад основного матеріалу. Засоби масової комунікації перманентно здійснюють суттєвий вплив на суспільство. Паралельно, розвиток новітніх інформаційних технологій значно розширює і посилює вплив, тому переконано можна стверджувати, що більшу частину інформації людина отримує завдяки традиційним чи новим мас-медіа. Достатньо згадати, що за роки карантину кількість українців у соцмережах зросла на сім мільйонів. Станом на початок 2021 р. ця кількість становила майже 30 млн., тобто приблизно 67% населення країни (Кондратенко, 2021). Водночас, пропонований масовій аудиторії контент, не завжди повністю відповідає тому, що відбувається реально. Швидше навпаки, інформація, яка транслюється, досить часто навмисно спотворюється на догоду замовникам і, щоб вміло чинити спротив та не піддаватися маніпулюванню суспільною свідомістю громадян, необхідно розуміти в чому криється небезпека негативного впливу, а тому слід посилювати медійну грамотність українського суспільства, його політичну культуру.

Аналіз медійної грамотності українського суспільства. Медійна грамотність – вміння, вкрай потрібне сучасникам, покликане виробити навички критичного мислення, селекції, спротиву впливу дезінформації і пропаганди. Фахівці ЮНЕСКО вважають, що медіаосвіта – частина основних прав кожного громадянина будь-якої країни світу на свободу самовираження і права на інформацію та інструмент підтримки демократії (Медіаосвіта, 2012, 6).

«Для виживання нашої держави дуже важливо, щоб громадяни вміли критично мислити, – заявляла міністр МОН України Л. Гриневич, у ході презентації проекту «Вивчай та розрізняй» в Американському домі у Києві, першої ініціативи із інфомедійної грамотності

для середніх шкіл. – Ми мусимо відверто собі сказати, що метою пересічної школи ніколи не було навчити критично мислити. Адже критично мислити означає, що людина вміє ставити запитання, а не приймає просто так на віру. Традиція ж пострадянської школи – знати правильну відповідь на запитання. Ми зараз змінюємо цю парадигму. Медіаграмотність – необхідне вміння для сучасної особистості: ми підкреслюємо це і в концепції Нової української школи, і законі «Про освіту» (Гриневич, 2018).

48 — Думку міністра підтримала посол США в Україні М. Йованович, сказавши, що освіта є ключем для виховання свідомого медіаспоживача і протидії дезінформації. «Ми сподіваємось, що уроки із медіаграмотності стануть невід’ємною частиною навчального плану в усіх українських школах. Демократія потребує включених активних громадян, як здатні розрізняти правду й пропаганду. Діти – наші майбутні лідери, тому важливо розвинути у них критичне мислення. Медіаграмотність важлива для усіх країн, і для США теж, але особливо важлива для України, суверенітет якої перебуває зараз під загрозою» (Гриневич, 2018). На впровадженні медіаграмотності наголосила і посол Великої Британії Дж. Гоф, яка вказала, що «на жаль, цифрова доба, коли одним дотиком пальця можна відкрити двері до багатьох знань, також стала часом, коли інформація воєнізується, стає зброєю, – Україна стала однією з перших мішеней інформаційної війни, яку Росія розв’язала із блискавичною швидкістю, зокрема завдяки соцмережам – каналам пропаганди, що можуть поширювати нісенітницю. Але завдяки цьому досвіду Україна виробляє свої засоби протидії, і тому є прикладом для решти світу» (Гриневич, 2018).

Про потребу посилення політико-психологічного компоненту медійної грамотності в нашому суспільстві свідчать результати всеукраїнського дослідження медійної грамотності, яке в березні 2021 р. оприлюднили «Детектор медіа» та «InfoSapiens». У всіх регіонах держави, крім окупованих, було опитано 2000 осіб віком від 18 до 65 рр. Дослідники проаналізували інформаційний кошик, ставлення українців до дезінформації, маніпуляцій, джинси та підрахували загальний індекс медійної грамотності в різних регіонах, соціальних і вікових групах. Найпопулярнішими джерелами інформації виявилися розважальні телеканали: СТБ, «1+1», «Інтер», «Україна» (57% аудиторії). На другому місці соцмережі (50%), друзі (37%), родина (31%), новинні телеканали (28%), інтернет-ресурси (24%), месендже-

ри (19%), суспільні національні чи регіональні канали (12%) (Белей, 2021).

У державі 85% громадян використовують Інтернет (71% – щодня чи майже щодня), мотивуючи це наступним: пошук необхідної інформації (74%); новини (61%), соцмережі і месенджери (60%), відео-контент (56%). Найбільше довіряють месенджерам (24%), радіо (23%) і друкованим ЗМІ (11%). Недовіру ж викликає контент ТБ (10% – довіряють і 18% – не довіряють), 25% опитаних вважає, що медіа ніяк на них не впливають, 24% – що впливають суттєво, 36% – впливають частково. Тож, роль месенджерів, зокрема Telegram, суттєво зростає.

Більшість опитаних визнає наявність у ЗМІ дезінформації, маніпуляцій та джінси. В діапазоні 25%-33% громадян не вважають питання актуальним; майже 10% ніколи про це не чули, і стільки ж – не визначилися, що вказує на високу вразливість суспільства до інформаційних операцій. Водночас лише 28% українців перевіряють посилання на джерело, 32% визначають правдивість інтуїтивно, а 11% довіряють майже всій інформації, якщо її спростування відсутнє. Для 26% важливо, щоб у матеріалі були різні точки зору чи фото/відео; 25% довіряють новині, якщо це не суперечить їх уявленням і схоже на правду; для 23% критерієм достовірності є довіра до видання; для 21% – добра репутація чи популярність автора; 42% – ніколи не перевіряють інформацію на достовірність; 31% – шукають детальнішу інформацію. Ще майже 33% визначає маніпулювання інтуїтивно, стільки ж підозрює маніпуляцію, якщо матеріал однобокий (замовлений). 23% не довіряють новині, якщо в ній мало аргументів, багато кліше і стереотипів. Лише 21% опитаних вбачають маніпулювання у надмірній емоційності і відсутності посилань; 13% – насторожують упереджені експерти, 12% – спотворення цифр і соціології, 12% – презентація фактів з оцінками, 12% – цитати, вирвані з контексту (Детектор медіа, 2021).

Індекс медійної грамотності дослідники оцінили за методологією Лена Мастермана (Masterman, 2000, 7) у чотирьох категоріях: розуміння (роль, вплив медіа, інституційність, регулювання), використання (інформаційний коштик), цифрова компетентність (вміння користуватися інтернет-джерелами та фільтрувати їх), чутливість до спотвореного медіаконтенту (фейки і маніпуляції). Індекс медійної грамотності має 42 індикатори та шкалу від 0 до 10, де 1 – це найнижчий рівень, 5 – середній, 10 – найвищий. Результати досліджень

показали, що індекс у 15% опитаних низький (0-3,3), у 33% – нижчий за середній (3,4 – 4,9), у 44% – вищий за середній (5 – 6,8) і у 8% – високий (6,7-8,5). Виявлено, що рівень медіаграмотності залежить від статі, віку, рівня освіти, місця проживання і добробуту. Чоловіків із високим індексом удвічі більше ніж жінок (11% і 6%). Завдяки компетентності у цифрових технологіях наймолодша група (18 – 25 рр.) значно медіаграмотніша за найстаршу (56 – 65 рр.) (15% і 2% високого індексу).

Серед опитаних із середньою освітою, частка осіб із низьким і нижчим за середній, індекс складає 63%, а серед осіб з повною/неповною вищою освітою – 30%. Найнижчий рівень у мешканців сіл (18% – низький індекс, 6% – високий), найвищий – у містах із кількістю населення понад 500 тис. (8% – низький індекс, 15% – високий). Значні відмінності є в індексі медійної освіти осіб з різними матеріальними статками. Серед категорії, яким грошей вистачає лише на їжу, 72% мають низьке і нижче за середнє значення показника. Серед забезпечених громадян – таких 33% (Детектор медіа, 2021).

50

Отже, результати дослідження вказують, що українському суспільству необхідно суттєво покращити медійну грамотність, особливо серед найбільш вразливих груп населення. Соціально зумовлені фактори (низький рівень освіти; війна, що триває в державі з 2014 р. і негативно впливає на якість освіти; анексія територій; поганий матеріальний стан; малий населений пункт) – це серйозні перешкоди на шляху вирішення даної проблеми, адже медійна грамотність не належить до базових потреб людини.

Вважаємо, що підвищуючи власну медіаграмотність, людина отримує чіткіше уявлення про межу між реальним світом і світом, що створили для неї ЗМК, тому слід посилити увагу до викладання і впровадження курсів з медійної грамотності у шкільні і вузівські освітні програми, щоб прищепити необхідні навички, коли в молодих людей соціальні бар'єри мінімальні. Інтернет-сфера, яка нині ще слабо регулюється, виходить у топ інформаційного середовища. Її неврегульованість і популярність сприяють розквіту недоброякісної інформації, її психологічному впливу, маніпулюванню суспільною свідомістю, тому медійну грамотність доцільно посилювати і спрямовувати саме у цифровому векторі.

Методи маніпулятивного впливу ЗМІ на суспільну свідомість та вміння їм протистояти. Аналізуючи це явище, пропонуємо

розглянути маніпулювання в контексті використання мови для прихованого психологічного впливу того, хто говорить на адресата; під комунікативним прийомом/способом маніпулювання – вбачаємо окремих метод впливу на аудиторію, з використанням конкретних лінгвістичних засобів; під тактикою медійного маніпулювання – спрямовану на вирішення певного політико-психологічного, комунікативного завдання сукупність мовленевих актів і прийомів.

При аналізі джерел були виявлені механізми впливу ЗМІ на аудиторію та різні їх класифікації (Володенков, 2011; Давиборець, 2015; Железняк, 2014). Спробуємо умовно поділити різні маніпулятивні методи на три рівні – мікро-, мезо- і макро-, обравши основним критерієм розмежування масштаб того чи іншого способу дії. До мікрорівня за логікою віднесемо використання: синонімів; опредмечення; штампів/універсальних істин; метафор; евфемізмів (маскувальні слова і вислови, які використовують замість слів, що сприймаються як небажані, вульгарні, зневажливі) та дисфемізмів (троп, протилежний евфемізму, вживання грубого, вульгарного слова/вислову замість емоційно і стилістично нейтрального); тенденційних назв кого- чи чого-небудь. Об'єднуюча риса цих технологій, та, що більшість з них проявляються у масштабах одного чи декількох слів.

«Український медіадискурс, – пише О. Тараненко, – та політична риторика з 2014 р., часів російської агресії на Сході України, перебувають у стані кризи. Вітчизняна журналістика виявилася неготовою до фахового формування конфліктного дискурсу, на що впливають фактори невизнаної війни, відсутності офіційних рекомендацій з т.зв. «мови війни», лихоманка постійних обвинувачень у зраді та «грі на руку Кремля». Увесь цей час у журналістському середовищі точаться гарячі дискусії та запеклі суперечки. ... головною проблемою медійного дискурсу щодо мови війни є невизначеність номінацій, яка призводить, з одного боку, до складнощів діяльності журналістів у висвітленні війни, а з іншого, до проблем у комунікації з аудиторією, до взаємного непорозуміння, а відтак – до певної невротизації аудиторії, про що свідчать вкрай низькі показники довіри до медіа загалом і до вітчизняних медіа, зокрема» (Тараненко, 2017).

Вважаємо, що точковість прийомів цього рівня серйозно ускладнює їх ідентифікацію – особливо в порівнянні з більшою частиною інших механізмів впливу. Якщо людина не має спеціальних лінгвістичних навиків і вмінь, то під дією подібних методів вона ризикує

мимоволі піддатися впливу авторського задуму і, що важливо, на-вряд чи це усвідомлюватиме. Саме тому протистояти цим механізмам доволі складно. Щоб убезпечити себе від такого роду впливу, людина повинна не лише знати про існування подібних «вивертів» і розуміти їх суть, а й бути максимально уважною: сприймаючи медіатекст, навіть індивід, який володіє такими знаннями, далеко не завжди в змозі ідентифікувати ті метафори, евфемізми тощо, які використані в публікації чи сюжеті. Зрештою, людина попадає під вплив трансльованих журналістом фреймів та ідей.

Більш технологічно насиченим вбачається мезорівень. У ньому можна виокремити два блоки маніпулятивних прийомів. Один із них умовно назвемо «логічним». До нього входять інструменти, які автор медіа тексту використовує для впливу на свідомість аудиторії у потрібному для себе напрямі. Це можуть бути: зміщення смислового акценту; апеляція до міфів і стереотипів; ідеї, подані в примітивній формі; підміна аргументів чи їх відсутність; оперування значним масивом цифр, середніх значень, статистичних даних чи результатів соціології; використання аналогій, що мають певні конотації, і вирваних з контексту цитат, посилань на думки експертів та «людей з народу»; обговорення чуток тощо.

Другий блок прийомів мезорівня умовно назвемо «емоційним», адже він об'єднує механізми, які найперше повинні впливати на ті канали сприйняття інформації, що меншою мірою пов'язані з розумом, а більше з афективною складовою людської психіки: використання різних варіацій повторів, прислів'їв і афоризмів, елементів гумору, фразеологізмів та широкий спектр невербальних методів впливу (карикатур, шаржів, ілюстрацій, фотографій, відео тощо).

Погоджуємося зі слушною думкою науковців, що саме до мезорівня належить переважна більшість прийомів інформаційно-психологічного впливу, відомих як «азбука пропаганди» (Грачов, Мельник, 2007; Робсон, 2015). Попри різницю властивостей людської свідомості, що виступають як певні «мішені» для механізмів мезорівня, вважаємо, що «логічний» і «емоційний» блоки цілком можуть розглядатися як відносно відокремлені тактики мовленевого впливу.

Більший, на наш погляд, у порівнянні з прийомами мікрорівня «радіус дії» мезотехнологій, з одного боку, збільшує їх продуктивність (у тому сенсі, що вони справляють більш стійкий ефект на адресата повідомлення), а з іншого – підвищує ризик їх пізнаваності і

виявлення людиною, для якої вони призначені. Серед можливих рекомендацій з розпізнавання подібних прийомів, насамперед слід назвати опору на властиві людині здоровий глузд і почуття міри. Іноді достатньо просто поставити собі питання про те, наскільки реальне і можливе те, про що повідомляє журналіст, щоб відчутти спробу брехні чи маніпуляції. Так, вранці 5 червня 2022 р. артилерія РФ здійснила обстріли Києва, зруйнувала інфраструктуру Дарницького вагону-ремонтного депо. Російські ЗМІ тут же заявили, що знищено велику кількість українських танків, які нібито були там. А за словами мера Києва В. Кличка (Кличко, 2022), працівників депо та журналістів програми «Марафон: єдині новини» жодної одиниці військової техніки в депо не було. Російські ж ЗМІ представили це як «чергову перемогу» своїх військових.

Схожих прикладів брехні РФ є безліч. «Кремль вміло застосовує опцію дезінформації, – каже М. Лазарович. – Взагалі росіяни є чи не найпідступнішим народом світу, а синонімом їхньої країни вважаю слово «брехня» (Гошій, 2022).

Директор NewsLineMagazine, журналіст М. Вейс, який понад 10 років аналізував міжнародні проблеми Близького Сходу і Росії, співавтор бестселера за версією газети «NewYorkTimes» «ІДІЛ: В середині Армії терору» та автор книги «Загроза нереальності: як Кремль використовує інформацію, культуру та гроші», переконаний, що труднощі діяльності журналістів при висвітленні війни в Україні нині наступні: «як вам скаже будь-хто, хто працює у західних ЗМІ, складність полягає в зобов'язанні бути об'єктивним або здаватися об'єктивним. Я часто стикався з цим, висвітлюючи сирійську війну. Багато інформаційних організацій повторювали тези російського МЗС, включно з теоріями змови, без жодного сумніву та скепсису. Тоді як ці теорії можна було легко спростувати лише за допомогою мінімального розслідування» (Ворожко, 2022).

Керівництво Росії постійно використовує різні фейки щодо війни в Україні. «Найбільш цинічно пропаганда РФ проявляє себе під час святкування 9 травня і вкладає в уста керівництва Росії найбільш неправдиві повідомлення та наративи, які стосуються війни на території України», – вважає С. Лещенко, радник керівника Офісу Президента України. За його словами, В. Путін наголосив, що «ополченці Донбасу та воїни армії Росії борються на своїй землі, де ворога знищували їхні предки», що «Росія закликала захід до чесно-

го діалогу, але країни НАТО не захотіли її почути, велася підготовка нападу на Крим, альянс розпочав військове освоєння прилеглих до нас територій» (Укрінформ, 2022). Але це брехня, оскільки Україна ніколи не планувала нападу на Крим, а використовувала дипломатичні засоби стосовно врегулюванню цього питання.

Таким же фейком прозвучали заяви вищих державних посадовців РФ, що начебто Польща має наміри забрати західні регіони України під свій контроль. «Агресивна лексика лунає не тільки щодо НАТО, а й щодо Євросоюзу, до якого досі такої лексики не було. Це вказує на те, що Росія реально побоюється європейських перспектив України та отримання статусу кандидата на вступ до ЄС», – заявив радник керівника ОП України (Укрінформ, 2022).

Звісно, маніпулятори усвідомлюють і певною мірою на це й розраховують, що далеко не кожен споживач інформації буде перевіряти дані, які транслюють медіа. Але в окремих найбільш спірних випадках робити це все ж необхідно. Наступним способом протистояння ідеям, що нав'язуються журналістами, є обговорення фактів, які висвітлює преса, з колегами, друзями чи родиною. Найчастіше у таких дискусіях народжується нове розуміння, що нерідко відрізняється за змістом від трансльованих мас-медіа актуальних подій чи явищ. Так, на думку С.Г.Кара-Мурзи, у зв'язку з тим, що «ЗМІ практично повністю витіснили особисте спілкування як джерело повідомлень, що несуть нову інформацію, ... з процесу отримання інформації виключається діалог, який створює найважливіший захист проти маніпуляції свідомістю. Одержувачі повідомлень перетворюються на натовп у тому сенсі, що можуть лише пасивно сприймати сигнали від «комунікатора-сугестора» (Кара-Мурза, 2015, 301). Насамкінець, найпотужніші методи впливу на свідомість людини належать до макрорівня і найчастіше використовуються прицілеспрямованій селекції тем чи питань, призначених для висвітлення у ЗМІ. Це називають формуванням медійного чи інформаційного порядку денного (Пономарьов, 2010). Відбираючи для публікації чи випуску в ефір ті сюжети, які сприяють вирішенню завдань, що стоять перед комунікатором (і «не помічаючи» факти, які перешкоджають цьому), автор медіановин вже здійснює вплив на своїх читачів / глядачів / слухачів. Доцільно наголосити, що притаманні процесу масштаб і можливості впливу на аудиторію дозволяють дивитися на такий медіапорядок дня вже не як на тактику, а як на самостійну стратегію процесу комунікації.

Способом захисту від впливу порядку денного, причому найдієвішим, на нашу думку, є порівняння контенту кількох інформаційних джерел. Так, до початку повномасштабної війни з РФ, аналізуючи і порівнюючи зміст випусків новин українських телеканалів, можна було отримати не лише значно повніше уявлення про перебіг подій у країні і світі, про процеси і факти, а й дізнатися про їх оцінку аналітиками. Допускаємо, що при цьому у слухача/глядача складається більш адекватне до реальних подій уявлення про те, що відбувається навколо.

Більш радикальним способом протистояння маніпулюванню, який, втім, важче реалізувати, можна вважати перерву у звичній для людини практиці отримання інформації. Так, якщо на один-два тижні перестати дивитися новини по телевізору, читати інформаційні повідомлення на різних гаджетах чи слухати інформаційні випуски по радіо (в залежності від уподобань індивіда), то згодом це допоможе помітити способи, які раніше не помічалися, відчуті елементи політичної заангажованості конкретного ЗМІ, психологічного тиску на споживача, звернути увагу на однобічність медійної повістки дня тощо.

Важливим складовим елементом макрорівня можна вважати порядок розміщення інформації в межах окремого випуску ЗМК. Відомо, що в друкованих медіа найважливіші, з погляду редакції, матеріали найчастіше розташовують на найбільш читабельних сторінках чи ж анонсують на першій шпальті. До цього ж ряду способів залучення уваги відносяться розмір публікації, варіант її колірної і графічного оформлення та специфіка статей, що розміщені поряд з нею. Більшість медійно освічених громадян добре обізнана про такі журналістські «хитрощі». Хоч, іноді пов'язані з цим прийоми теж дуже ефективні. Брак часу чи уваги іноді не дозволяє людині дізнатися про те, що буде показано в кінці телевипуску новин чи надруковано в підвалі газетної смуги.

Для нівелювання вказаних методів маніпулювання доцільно коригувати «темп» використання інформації. Іноді краще не надавати великого значення тому, що наразі подається журналістами як «сенсація», «термінова новина», «важливе повідомлення» тощо. Не виключений варіант, що надалі все це буде істотно скориговано чи ж зовсім не знайде підтвердження. Щоб не опинитися під впливом таких новин, бажано ставитися до мас-медіа інформації, яка

транслюється, дещо стриманіше, зокрема оцінювати значимість того чи іншого факту не в момент його початкової появи в пресі, а через певний час.

Висновки. Отже, проаналізувавши політико-психологічний компонент медійної грамотності вважаємо, що перед громадянами України стоїть доволі важливе завдання, яке полягає в необхідності посилення освіченості та здобуття навичок протистояння маніпулюванню ЗМІ суспільною свідомістю. Підвищення медійної грамотності слід спрямовувати на те, щоб людина була активна і політично грамотна, мала розвинену здатність сприймати, створювати, аналізувати, оцінювати медіатексти, розуміти соціокультурний і політичний контексти функціонування медіа в сучасному світі, кодові й репрезентативні системи, які ті використовують, і навчилася протистояти їх психологічному та маніпулятивному впливу. Адже життя людини в суспільстві та світі пов'язане з необхідністю відчувати громадянську відповідальність за власні дії. Дослідивши проблему маніпулювання суспільною свідомістю в контексті діяльності ЗМК, відзначимо, що прийоми кожного з виділених нами рівнів мають свої методи протистояння. Окремі з них використати простіше, деякі складніше; одні методи розпізнавання спроб маніпулювання вимагають спеціальних знань і підготовки, інші – ні. Попри це, важливо, щоб людина усвідомлювала потребу критичного ставлення до того, про що вона дізнається з преси і, відповідно, контролювала свою реакцію на події, тоді кожен зможе не лише використати розкриті у статті прийоми інформаційного захисту, а й виробити власні.

Водночас, не вважаючи викладені підходи універсальними, переконані, що подальша наукова рефлексія способів протидії маніпулюванню суспільною свідомістю в діяльності ЗМК є необхідною. Засвоєння навичок критичного мислення та медійної грамотності потребує тривалого часу. Адже це один із ресурсів підвищення рівня інформаційної і політичної культури суспільства, що, у свою чергу, є запорукою перемоги у повномасштабній війні, розв'язаній РФ проти нашої держави і подальшого успішного демократичного розвитку України.

Джерела та література:

1. Белей, Л. Українці та медіа. URL: <https://uacrisis.org/uk/ukrayintsi-ta-media>.

2. Близнюк, М.М. Формування основ інформаційної культури у студентів вищих навчальних закладів прикладного та декоративного мистецтва: 13.00.02. Дис... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2000, 208 с.
3. Вишинська, Г.В. Формування інформаційної культури особистості майбутнього офіцера: 20.02.02. Дис... канд. пед. наук. Хмельницький, 2002, 214 с.
4. Володенков, С.В. Информационно-коммуникационная революция и ее влияние на современный политический процесс // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭК. 2011. № 4. С.159–167.
5. Ворожко, Т. Сучасні умови, дикість російських солдатів, справжня війна. Іноземні журналісти поділилися враженнями від роботи в Україні. 2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/zhurnalisty-pro-vijnu-v-ukraine/6555069.html>
6. Гладченко, О.В. Формування інформаційної культури студентів вищого навчального закладу фінансового профілю. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць. К.: НПУ ім.М.П. Драгоманова, Вип. 6, 2003, С. 92-105.
7. Глинянюк, Н. Формування медіапсихологічної компетентності педагогів в умовах післядипломної освіти. Інфомедійна грамотність – невід'ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти : зб.ст./ Ред.: В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. К.: Академія української преси, IREX, ЦВП, 2021, С.66-77.
8. Гошій, І. Микола Лазарович: «Путін грає не лише Україною, а – цілим світом. 2022. URL: <http://nova.te.ua/statti/mykola-lazarovych-putin-graye-ne-lyshe-ukrayinoyu-a-tsilym-svitom/>
9. Грачев, Г.В., Мельник, И.К. Манипуляция личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. М.: Изд-во Института философии РАН, 2007. 143 с.
10. Гриневич, Л. Медіаграмотність – це необхідне вміння для сучасної особистості. 2018. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/mediagramotnist-ce-neobhidne-vmynnya-dlya-suchasnoyi-osobystostililiya-grynevych>
11. Давыборец Е.Н. Политический имидж в контексте информационно-психологической безопасности личности// ПОЛИТЭК. 2015. №2. С.99-110.
12. Детектор медіа. Індекс медіаграмотності українців. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження. 2021. URL:

https://detector.media/doc/images/news/archive/2021/186435/UA_report_medialitera%D0%a1y_index-dm.pdf

13. Железняк А.В. Механизмы влияния на политическую психологию и правосознание людей через средства массовой информации. Национальная безопасность и стратегическое планирование. 2014, №2 (6), С. 39-42.

14. Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти: зб. ст./ Ред.: В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. К. Академія української преси, IREX, ЦВП, 2021, 400 с.

15. Кара-Мурза, С.Г. Манипуляция сознанием. Век XXI. М.: Алгоритм, 2015. 464 с.

16. Килимник, Ю. «Корупція мови» та її небезпека, День, 2006, 7 квітня.

17. Кличко, В. Київ під ранок зазнав обстрілів: вибухи були у Дарницькому районі. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/16/povyna/bezpeka/kyiv-ranok-zaznav-obstriliv-vybyxy-buly-darnyckomu-raioni>.

58

—

18. Кондратенко М. За рік карантину кількість українців у соцмережах зростає на сім мільйонів. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukraintziv-u-sotsmerezhakh-zroslo-na-sim-milioniv/a-56899697>

19. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / за ред. Л.А. Найдьонової, М.М. Слюсаревського. Київ, 2016, 16 с. URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiyavprovadzhennya-mediaosvity>.

20. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). MediaSapiens, 2016. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua>.

21. Левшин, М. Педагогічна сутність поняття «інформаційна культура» особистості. Вища освіта України, 2002, №3, С. 67-74.

22. Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: посібник для вчителя / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза. К.: Центр вільної преси; Академія української преси, 2016. 201 с.

23. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / Ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк; За наук. ред. В. В. Різуна. К.: Центр вільної преси, 2012. 352 с.

24. Михальченко, І. Медійна та інформаційна грамотність кожного і для всіх. 2020. URL: <https://pon.org.ua/povnyu/8281-medyna>

ta-nformacyna-gramotnst-kozh-nogo-dlya-vsh.html (дата звернення: 19.04.2022).

25. Онкович, Г. Професійно-орієнтована медіаосвіта у вищій школі. Вища освіта України, 2014, № 2, С. 80-87.

26. Пономарев Н.Ф. Фрейминг медіаповідстки дня и типологія медіафреймов // Вестник Пермского университета. 2010. Вып.3(9). С.62-67.

27. Почепцов, Г. Сенси і війни: Україна і Росія в інформаційній і смислових війнах. Пер. з рос. Т. Гуменюк. К.: ВД «КМА», 2016, 316 с.

28. Робсон, Д. Приховані трюки: як маніпулювати людьми. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2015/07/150717_vert_fut_the_hidden_tricks_of_persuasion_vp

29. Романюк, А. Знайдіться, бот! Як виявити та протистояти фейковим акаунтам у соцмережах. URL: <https://rubryka.com/article/how-to-detect-fake-accounts/>

30. Романюк, С., Шевчук, К. Особливості формування медіаграмотності у закладах вищої освіти. Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти: зб. ст./ Ред. : В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. К.: Академія української преси, IREX, ЦВП, 2021, С. 316-325.

31. Субашкевич, І.Р. Формування ціннісно-смислової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій: практ. посіб. Львів: Растр-7, 2016, 60 с.

32. Тараненко, О. Долання ефемізації в «мові війни» українського медійного та політичного дискурсу. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16140/tararenko.pdf>

33. Третяк, О. Про медіаграмотність не по секрету: як жити серед фейків і дезінформації. Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти: зб. ст./ Ред.: В. Ф. Іванов (голов. ред.) [та ін.]. К.: Академія української преси, IREX, ЦВП, 2021, С. 354-359.

34. Укрінформ. В ОП спростували фейки керівництва РФ під час параду щодо війни в Україні. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3479108-v-op-sprostovali-fejki-kerivnictva-rf-pid-cas-paradu-sodo-vijni-v-ukraini.html>

35. Masterman L. New Paradigms and Directions // Telemedium. Journal of Medialiteracy. 2000. Vol. 46. N 1. P. 4-23.

36. Potter, W. James. MediaLiteracy. 7th Edition. London : SagePublication, 2014, 536 p.
37. Unesco. Global Media and Information LiteracyWeek 2020. URL: <https://events.unesco.org/event?id=2213158806&lang=1033>

References:

1. Belei, L. Ukraintsi ta media. URL: <https://uacrisis.org/uk/ukrayintsi-ta-media>.
2. Blyzniuk, M.M. Formuvannia osnov informatsiinoi kultury u studentiv vyshchых navchalnykh zakladiv prykladnoho ta dekoratyvnoho mystetstva: 13.00.02. Dys... kand. ped. nauk. Ivano-Frankivsk, 2000, 208 s.
3. Vyshynska, H.V. Formuvannia informatsiinoi kultury osobystosti maibutnoho ofitsera: 20.02.02. Dys...kand. ped. nauk. Khmelnytskyi, 2002, 214 s.
4. Volodenkov, S.V. Informatsionno-kommunikatsionnaya revolyutsiya i ee vliyanie na sovremennyiy politicheskyy protsess // POLITEKS. 2011. # 4. S.159–167.
5. Vorozhko, T. Suchasni umovy, dykist rosiiskyykh soldativ, spravzhnia viina. Inozemni zhurnalisty podilylysia vrazhenniamy vid roboty v Ukraini. 2022. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/zhurnalisty-pro-vijnu-v-ukraine/6555069.html>
6. Hladchenko, O.V. Formuvannia informatsiinoi kultury studentiv vyshchoho navchalnoho zakladu finansovoho profilu. Kompiuterno-orientovani systemy navchannia: Zb. nauk. prats. K.: NPU im.M.P. Drahomanova, Vyp. 6, 2003, S. 92-105.
7. Hlynianiuk, N. Formuvannia mediapsykhologichnoi kompetentnosti pedahohiv v umovakh pislidyplomnoi osvity. Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity : zb.st./ Red.: V. F. Ivanov (holov. red.) [tain.]. K.: Akademiia ukrainskoi presy, IREX, TsVP, 2021, S. 66-77.
8. Hoshii, I. Mykola Lazarovych: «Putin hraie ne lyshe Ukrainoiu, a – tsilym svitom. 2022. URL: <http://nova.te.ua/statti/mykola-lazarovych-putin-graye-ne-lyshe-ukrayinoyu-a-tsilym-svitom/>
9. Grachev, G.V., Melnik, I.K. Manipulyatsiya lichnostyu: organizatsiya, sposoby i tehnologii informatsionno-psihologicheskogo vozdeystviya. M.: Izd-vo Instituta filosofii RAN, 2007. 143 s.
10. Hrynevych, L. Mediahramotnist – tse neobkhidne vminnia dlia suchasnoi osobystosti. 2018. URL: <https://www.auc.org.ua/novyna/>

mediagramotnist-ce-neobhidne-vminnya-dlya-suchasnoyi-osobystostililiya-grynevych

11. Davyiborets E.N. Politicheskyy imidzh v kontekste informatsionno-psihologicheskoy bezopasnosti lichnosti // POLITEKS. 2015. # 2. S. 99-110.

12. Detektor media. Indeks mediahramotnosti ukrainsiv. Analitychnyi zvit za rezultatamy kompleksnoho doslidzhennia. 2021. URL: https://detector.media/doc/images/news/archive/2021/186435/UA_report_medialitera%D0%a1y_index-dm.pdf

13. Davyiborets E.N. Politicheskyy imidzh v kontekste informatsionno-psihologicheskoy bezopasnosti lichnosti // POLITEKS. 2015. # 2. S. 99-110.

14. Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity: zb. st./ Red.: V. F. Ivanov (holov. red.) [tain.]. K. Akademiia ukrainskoipresy, IREX, TsVP, 2021, 400 s.

15. Kara-Murza, S.G. Manipulyatsiya soznaniem. Vek XXI. M.: Algoritm, 2015. 464 s.

16. Kylymnyk, Yu. «Koruptsiia movy» ta yii nebezpeka, Den, 2006, 7 kvitnia.

17. Klychko, V. Kyiv pid ranok zaznav obstriliv: vybukhy buly u Darnytskomu raioni. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/16/novyna/bezpeka/kyiv-ranok-zaznav-obstriliv-vybuxy-buly-darnytskomu-raioni> (data zvernennia: 6.05.2022).

18. Kondratenko M. Za rik karantynu kilkist ukrainsiv u sotsmerezhakh zrosla na sim milioniv. 2021. URL: <https://www.dw.com/uk/za-rik-karantynu-kilkist-ukrainsiv-u-sotsmerezhakh-zrosla-na-sim-milioniv/a-56899697>

19. Kontseptsiiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia) / za red. L.A. Naidonovoi, M.M. Sliusarevskoho. Kyiv, 2016, 16 s. URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/kontseptsiyavprovadzhennya-mediaosvity>.

20. Kontseptsiiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia). MediaSapiens, 2016. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua>.

21. Levshyn, M. Pedahohichna sutnist poniattia «informatsiina kultura» osobystosti. Vyshcha osvita Ukrainy, 2002, №3, S. 67-74.

22. Mediahramotnist na urokakh suspilnykh dystsyplin: posibnyk dlia vchytelia / za red. V. Ivanova, O. Volosheniuk, O. Mokrohuza. K.: Tsentr vilnoi presy; Akademiia ukrainskoi presy, 2016. 201 s.

23. Mediaosvita ta mediahramotnist: pidruchnyk / Red.-upor. V. F. Ivanov, O. V. Volosheniuk; Znanauk. red. V. V. Rizuna. K.: Tsentr vilnoi presy, 2012. 352 s.

24. Mykhalchenko, I. Mediina ta informatsiina hramotnist kozhnoho i dlia vsikh. 2020. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8281-medyna-ta-nformacyna-gramotnst-kozh-nogo-dlya-vsh.html> (data zvernennia: 19.04.2022).

25. Onkovych, H. Profesiino-oriientovana mediaosvita u vyshchii shkoli. Vyshcha osvita Ukrainy, 2014, № 2, S. 80-87.

26. Ponomarev N.F. Freyming mediapovestki dnya i tipologiya mediafreymov // Vestnik Permskogo universiteta. 2010. Vyip.3(9). S.62-67.

27. Pocheptsov, H. Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovykh viinakh. Per. z ros. T. Humeniuk. K.: VD «KMA», 2016, 316 s.

28. Robson, D. Prykhovani triuky: yak manipuliuvaty liudmy. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_fut/2015/07/150717_vert_fut_the_hidden_tricks_of_persuasion_vp

62

29. Romaniuk, A. Znaiomtesia, bot! Yak vyjavyty ta protystoiaty feikovym akauntam u sotsmerezhakh. URL: <https://rubryka.com/article/how-to-detect-fake-accounts/>

30. Romaniuk, S., Shevchuk, K. Osoblyvosti formuvannia mediahramotnosti u zakladakh vyshchoi osvity. Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity: zb. st./ Red. : V. F. Ivanov (holov. red.) [tain.]. K.: Akademiia ukrainskoi presy, IREX, TsVP, 2021, S. 316-325.

31. Subashkevych, I.R. Formuvannia tsinnisno-smyslovoi sfery studentivpedagogichnykhspetsialnosteizasobamymediapsykhologichnykh tekhnolohii: prakt. posib. Lviv: Rastr-7, 2016, 60 s.

32. Taranenko, O. Dolannia evfemizatsii v «movi viiny» ukrainskoho mediinoho ta politychnoho dyskursu. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/apr/16140/tararenko.pdf>

33. Tretiak, O. Pro mediahramotnist ne po sekretu: yak zhyty sered feikiv i dezinformatsii. Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navchalnoho protsesu zakladu vyshchoi osvity: zb. st./ Red.: V. F. Ivanov (holov. red.) [tain.]. K.: Akademiia ukrainskoi presy, IREX, TsVP, 2021, S. 354-359.

34. Ukrinform. V OP sprostuvaly feiky kerivnytstva RF pid chas paradu shchodo viiny v Ukraini. 2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/34791_08-v-op-sprostuvali-fejki-kerivnictva-rf-pid-cas-paradu-sodo-vijni-v-ukraini.html

35. Masterman L. New Paradigms and Directions // *Telemedium. Journal of Medialiteracy*. 2000. Vol. 46. N 1. P. 4-23.

36. Potter, W. James. *MediaLiteracy*. 7th Edition. London : SagePublication, 2014, 536 p.

37. Unesco. Global Media and Information Literacy Week 2020. URL: <https://events.unesco.org/event?id=2213158806&lang=1033>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.64-83>

УДК: 342.25(477)“2014/2020”

© Анатолій Круглашов¹

© Василь Бурега²

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (2014-2020 рр.)

64

В цій статті автори дослідили нормативно-правову та концептуальну базу процесів децентралізації влади в Україні. Комплекс реформ з децентралізації влади в Україні почали впроваджувати у 2014 році. Це не перша спроба змінити систему державного управління на користь органів місцевого самоврядування, та вона поки є найбільш вдалою. Ефективність реформ, чи не в першу чергу залежить від підготовки їх якісного фундаменту, тієї основи, на якій вони базуються. У статті розглянуті та досліджені нормативно-правові та концептуальні засади децентралізаційних процесів в Україні у 2014-2020 роках, з тим, щоби виявити сильні та слабкі сторони здійснених реформ і визначити напрямки можливого їх розвитку після завершення нової фази російсько-української війни.

Авторами проаналізовано нормативно-правову та концептуальну базу, яка визначила основні заходи комплексу реформ із децентралізації влади та забезпечила їх безпосередню реалізацію. Визначено, що ця тема не втрачає своєї актуальності, попри значний прогрес у реалізації реформ, адже нормативно-правова база децентралізації все ще доопрацьовується. Тому залишається необхідність більш повного та систематичного її дослідження. Активні та масштабні бойові дії в Україні з 24 лютого 2022 р. є як перевіркою на стійкість

¹ Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та державного управління, директор НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: akruglas@gmail.com; [https:// orcid.org 0000-0003-0611-2698](https://orcid.org/0000-0003-0611-2698)

² Магістр публічного управління та адміністрування, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. E-mail: vasya.burega@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0407-6569>

і ефективність досягнутих результатів реформування системи публічного управління, так і вимогливим імперативом до їх продовження й вдосконалення.

З'ясовано, що для розгортання реформ з децентралізації влади було ухвалено низку законів та внесені зміни у вже існуючі нормативно-правові акти, які уможливили децентралізацію влади на практиці (зміни до Бюджетного та Митного кодексів, ухвалення закону про добровільне об'єднання територіальних громад тощо). Реформи були підкріплені певною теоретичною базою, насамперед, концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, методикою формування спроможних територіальних громад, які базуються на Європейській хартії місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, публічне управління, місцеве самоврядування, реформування державного управління.

Legal and Conceptual Foundations of the Decentralization Process in Ukraine (2014-2020)

65

The goal of the article is to research on the legal and conceptual framework of decentralization processes in Ukraine. A set of reforms aimed at decentralizing the power in Ukraine began to be implemented since 2014. This is not the first attempt of changing the system of Public administration in favour of strengthening up local Self-governments, but the last one is the most successful. The effectiveness of the reforms depends primarily on the preparation of a solid legal and theoretical foundation on which the decentralization has been grounded. This article considers the legal and conceptual principles of decentralization processes in Ukraine in 2014-2020 and their meaning for Ukraine's state prospect and resilience.

The authors analysed in details the legal and conceptual framework, which identified the main features of a set of reforms launched to decentralize power and ensure their duly implementation. It is proved that this topic does not lose its relevance despite significant progress in the implementation of reforms under circumstances of Russian-Ukrainian war as far as the regulatory framework for decentralization still has to be finalized and adjusted. So over time there remains an urgent need for a more complete and systematic study of those reforms, and their further perspective.

To deploy decentralization reforms, some laws were adopted and existing regulations were amended to enable decentralization in practice

(amendments to the Budget and Customs Codes, adoption of a Law on voluntary amalgamation of local communities etc.). Also, the reforms were supported by a theoretical basis, first of all by the concept on reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine, elaborated methodology of making self-sustainable territorial communities, grounded on the principals of the European Charter of Local Self-Government.

Keywords: decentralization, Public Administration, Local Self-government, reforms of governance in Ukraine.

Постановка проблеми. Здійснення децентралізації влади небезпідставно вважають одним із найбільш успішних напрямів реформування в Україні, яке нині проходить суворе випробування на життєздатність в умовах нової фази російсько-української війни. З 2014 року почали відбуватися суттєві зміни в системі управління в регіонах та на місцях. Насамперед, громади міст і сіл отримали можливість самостійно розпоряджатися своїми доходами і видатками, рівень і обсяг яких також суттєво вирости.

66

Для успішної реалізації реформ виявилось необхідним підготувати відповідну їх нормативно-правову та концептуальну базу. Від якості її підготовки залежала ефективність всього процесу наступних кроків із децентралізації влади. Необхідність подібної реформи назріла в нашій державі давно, проте суттєвих спроб здійснення децентралізації чи реформи адміністративно-територіального устрою не було. Впровадження комплексу реформ з децентралізації в Україні – це тривалий процес, зі своїми здобутками і прорахунками, тому важливо дослідити формування його нормативно-правових та концептуальних основ.

Мета дослідження – вивчити нормативно-правову та концептуальну базу процесів децентралізації влади в Україні і на цій основі оцінити її повноту та якість. Завдання розвідки – дослідити процес формування концептуальних і правових основ реформ, спрямованих на децентралізацію влади, виявити їх позитивні сторони та ті недоліки, які проявилися в процесі їх реалізації на практиці.

Методологія та методи дослідження. В основу роботи авторами покладено неінституціональний підхід, який видається найбільш відповідним для дослідження реформування інститутів публічного управління, місцевого самоврядування й формування відповідного законодавства тощо. Авторами було використано як загальнонау-

кові методи, так і методи дослідження, які притаманні соціальним і управлінським наукам. Серед загальнонаукових у статті було застосовано методи аналізу, узагальнення, синтезу, абстрагування, аналогії й конкретизації. Серед спеціальних методів, насамперед порівняльний аналіз та контент-аналіз. Порівняльний аналіз використовувався при вивченні та співставленні різних наукових праць, аналітичних звітів, текстів законів (законопроектів), позицій експертів із питань, що досліджуються. Контент-аналіз був використаний авторами при детальному розгляді наукових і аналітичних статей, інформаційно-аналітичних матеріалів та інших публікацій в ЗМІ з тематики роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В статті опрацьовано достатньо широкий комплекс первинних і вторинних джерел. Серед первинних джерел використані нормативно-правові акти України, зокрема закони (законопроекти), урядові програми та інші нормативно-правові акти. Авторами також використані ті інформаційні та аналітичні матеріали, які висвітлюють різні аспекти децентралізації влади. Серед значного комплексу наукової літератури, важливе значення при написанні статті мали наукові статті, авторами яких є А. Ткачук, В. Романова, Н.Луїна, С. Швидюк, С. Сербогін, та інші дослідники проблематики децентралізації. При наявності поважного масиву наукової літератури з питань, що досліджуються в цій статті, дискусійними або не в повній мірі вивченими усе ще залишаються питання розкриття причин здійснених реформ та їх концептуальних і нормативно-правових засад, до яких звертаються автори розвідки.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно визначити, що ми вкладаємо у термін «децентралізація влади». Насамперед, це процес передачі повноважень і бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого самоврядування (International Alert / Український незалежний центр політичних досліджень, 2017, 3). Децентралізація є способом оптимізації державного управління і вона передбачає передачу частини владних повноважень органам, які не є підзвітні чи підпорядковані центральній владі, а обираються громадою відповідного населеного пункту. До прикладу, більшість європейських країн також проходили шлях децентралізації. Західна Європа у 1970-х рр. спрямовувала зусилля саме на розвиток місцевого самоврядування для підвищення його ефективності, щоб якісно надавати публічні послуги громадянам, максимально наблизивши

їх до кінцевого спостерігача. Загалом, розвиток системи публічного управління в Європі у другій половині ХХ століття передбачав децентралізацію управління у поєднанні з територіальною реформою та перерозподілом повноважень (Швидюк, 2015, 221).

Щодо України, то потреба докорінної політичної реформи, що передбачала б перерозподіл повноважень між центром та регіонами на користь останніх, з'явилася ледь не одразу після проголошення незалежності. Система місцевого самоврядування, що існувала до 2014 р. стримувала і обмежувала успішний розвиток малих міст, селищ та сіл. Адже повноваження відповідних рад були доволі незначними і нерідко недостатніми, щоб ефективно керувати своєю територією й забезпечувати потреби місцевих мешканців. Ось декілька прикладів на підтвердження цієї думки. У більшості сільських рад не було виконавчих органів, бюджетних установ та комунальних підприємств. Своїх повноцінних виконавчих органів не мали (й не мають досі) районні та обласні ради. Прямі бюджетні відносини отримали лише міста обласного значення. Інші населені пункти залежні від субвенцій з держбюджету через область і район. Тому з кожним роком існування такої системи накопичувалися проблеми в публічному управлінні на місцях і все більше зростала потреба у її реформуванні (Абрам'юк, та Ткачук, 2020, 18).

Варто відзначити й те, що прискорення децентралізації влади (в тому числі й реформування адміністративно-територіального устрою) все більше вимагала складна політична та економічна ситуація в Україні. Вона, перш за все, була обумовлена російською окупацією Криму та війною на Донбасі, що все активніше розгорталася з 2014 р. Тоді ж офіційному Києву намагалися нав'язати з Москви необхідність федералізації України і лицемірно звинувачували українську владу в надмірному впливі на регіони. Зацікавленість Росії в такому варіанті цілком зрозуміла – подальша дестабілізація України і можлива анексія нових територій, а федеративний статус надав би Кремлю «юридичне прикриття» цих дій, подібно до того, як відбувалися події в Криму (так званий «референдум» і подальші рішення ВР АРК). З іншого боку, попередня система управління територіями, як і в цілому централізована та ще й корумпована регіональна політика вичерпали себе. Вони довели свою не тільки неефективність, але й небезпечність для долі нашої держави. Тому українська влада в цих дуже складних умовах обрала інший шлях – децентралізацію, взяв-

ши за приклад європейські країни (в першу чергу досвід Польщі).

Європейський за своїми принципами варіант децентралізації, який обрала для себе Україна, зумовлений не лише жорстокими політичними реаліями 2014 р., але й стратегічними інтересами нашої держави. Він відповідає її євроінтеграційному курсу та раніше взятим на себе міжнародним зобов'язанням. Так, у 1997 р. Україна ратифікувала без застережень і винятків Європейську хартію місцевого самоврядування, яка визначає принципи та механізми дій місцевих органів влади. Саме цей міжнародний документ можна вважати «конституцією місцевого самоврядування», ідейним та політико-правовим першоджерелом для подальших спроб реформ з децентралізації влади та адміністративно-територіального устрою України, а також для узгодження національного законодавства з положеннями хартії (Верховна Рада України, Європейська хартія місцевого самоврядування, 2009). У 1998 р. документ набув чинності, і з того часу було декілька спроб провести необхідні реформи, проте вони не стали успішними. В українських реаліях тих часів ратифікація не означала, що документ почнуть одразу втілювати в життя. Тим паче, Президент Леонід Кучма намагався посилити свою владу не лише за рахунок повноважень парламенту і уряду, а й отримати значний вплив на місцеву владу. Та й в подальшому ефективне виконання положень Хартії було під питанням, адже, до прикладу, з 14 принципів цього документу, Україна не виконувала 10 (Круглашов, та Бурега, 2021, 2:68). Є й інші труднощі у виконанні Хартії, тому необхідність перерозподілу влади на користь регіонів та громад із кожним роком тільки посилювалася.

Лише після Революції Гідності та завдяки їй стартувала більш успішна спроба здійснення децентралізації влади в Україні, яка не повністю завершена й досі. Вона принесла як свої вагомні здобутки, так і характеризується певними недоліками і труднощами.

Відзначимо, що законодавче та концептуальне підґрунтя для проведення цієї реформи нова влада почала формувати з 2014 р. Основою реформи стала Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади та план з її впровадження, які схвалив Кабінет міністрів України у квітні 2014 р (Верховна Рада України, Про схвалення Концепції, 2014). Ця концепція визначає напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і під-

тримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, належного задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, а також узгодження інтересів держави та територіальних громад. Серед основних завдань, які концепція визначила в комплексі реформ з децентралізації влади: доступність та належна якість публічних послуг; оптимальний розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; належні матеріальні, фінансові та організаційні умови для забезпечення виконання їх повноважень. Концепція передбачала реалізацію реформи децентралізації у два етапи (2014 та 2015-2017 рр.). Але ці терміни насправді виявилися нереалістичними, насамперед, через умови російсько-української війни та складну внутрішньополітичну ситуацію в країні. Тому вони були змінені в ході запровадження реформи з урахуванням цих обставин і багатьох викликів, які повстали в процесі розгортання комплексу реформ системи публічного управління. Тому фактично перший етап децентралізації тривав з 2014 по 2019 рр., а другий відбувся у 2020-2021 рр. (Верховна Рада України, Про схвалення Концепції, 2014).

Принципово важливим в ході здійснення першого етапу децентралізації було внесення необхідних змін до Конституції України для належного правового закріплення як самої реформи, так і її результатів. З цією метою було підготовлено відповідний проект змін до Основного закону і у серпні 2015 р. ВРУ його розглянула у першому читанні. Відповідно до цього проекту, змінювався адміністративно-територіальний устрій (АТУ). Територія України поділялася на області, райони та громади, і саме останні визначалися первинною одиницею АТУ. Ним визначалась передача земель сільськогосподарського призначення громадам, закріплення принципу субсидіарності (передача максимальної кількості повноважень органам місцевого самоврядування, які вони тільки спроможні здійснювати), створення виконавчих органів у обласних та районних радах, ліквідація місцевих державних адміністрацій, які мають замінити префекти, закріплення гарантій матеріальної основи місцевого самоврядування (місцеві податки та збори і частка від загальнонаціональних податків для фінансування повноважень) (Серьогін, та Гончарук, 2015, 11).

Проте через брак спільного бачення щодо запропонованих змін і відсутність компромісу серед політичних сил, представлених у парламенті щодо деяких запропонованих у проекті положень, зокрема щодо особливостей здійснення місцевого самоврядування у Донецькій та Луганській областях, висловлених зауважень окремих фракцій ВРУ щодо повноважень інституту префекта, ці зміни до Конституції так і не були остаточно схвалені. Критика запровадження «інституту префекта», ґрунтувалась на тому, що деякі експерти та політики розглядали його як фактичне продовження інституту «голови місцевої державної адміністрації» та, відповідно, пов'язували з цим небезпеку збільшення повноважень Президента на період дії перехідних положень і можливість відновлення рецентралізаційних тенденцій в системі державного управління (Кузуб, 2017, 51).

На останньому питанні варто зупинитися детальніше, адже воно має принципове значення для майбутності системи управління територіями в Україні та інституційного забезпечення нашої регіональної політики. На перший погляд, повноваження префекта обмежуються лише правом вето на рішення органів місцевого самоврядування регіону, якщо їхні рішення загрожують суверенітету і територіальній цілісності України (Sabadash, and Kruglashov, 2022, 1:27). Але якщо подивитися глибше, то на цьому повноваження префекта не закінчуються у запропонованому проекті змін. Він позиціонується більш сильною фігурою, ніж нинішні голови обласних та районних державних адміністрацій. Зокрема, якщо голів ОДА і РДА дотепер призначає Президент за поданням Кабміну, а звільнити може як глава держави, так і 2/3 депутатів ради відповідного рівня, то префекта звільнити може лише Президент, який його призначає за поданням КМУ. Тобто, за таким проектом виходило б, що префект може стати більш впливовим, ніж очільники обласної / районної виконавчої влади (Круглашов, 2018, 31). Напевно, ці та інші занепокоєння щодо запропонованої конституційно-правової інновації викликали супротив народних депутатів та інших політиків.

Розгляд змін до Конституції набув 31 серпня 2015 р. небезпечної гостроти, коли в ході сутичок під Верховною Радою стався вибух бойової гранати, внаслідок чого загинули 4 бійців Національної гвардії, десятки правоохоронців отримали поранення (BBC News Україна, 2016). І хоча тоді все ж вдалося ухвалити законопроект у першому читанні, та після таких трагічних подій до цього питання в парла-

менті вирішили не повертатися. А у серпні 2019 р. проект закону про внесення змін до Конституції (№2217а), ініційований Президентом П. Порошенком, взагалі було відкликано з Верховної Ради (Верховна Рада України, Проект Закону про внесення змін, 2015). Нова спроба закріпити децентралізацію в Конституції пов'язана із законопроектом наступного Президента України В. Зеленського поданим до ВР в грудні 2019 р.

72 — Варто звернути увагу на його відмінності від попереднього проекту конституційних змін. За словами народного депутата Віталія Безгіна, проект закону «враховує техніко-юридичні зауваження і несе низку врахованих рекомендацій», а також покликаний позбавити документ політичної критики. Зокрема, припинити повноваження органу місцевого самоврядування (у випадку підтвердження неконституційності ухваленого акту) може лише Верховна Рада за поданням Президента. З проекту прибрано термін «правовий статус» для територіальних одиниць (щоб уникнути звинувачень у спробі закріпити «особливий статус» ОРДЛО). Префект не зупиняє, а призупиняє нормативно-правові акти органу місцевого самоврядування. Голова громади очолює виконавчий орган (у попередньому проекті це не було зафіксовано, і могла б утворитися певна колізія) (Портал “Децентралізація”, Новий текст проекту, 2019). Незважаючи на такі зміни у новому проекті, які можна визнати цілком слухними і позитивними, він все одно викликав певну критику і аргументовані зауваження. Наприклад, на думку експерта Юрія Ганущака, хоч у цьому проекті багато зауважень враховано, однак залишаються моменти, які можуть стати «предметом політичних маніпуляцій». Зокрема, він звертає увагу на статус префекта: «Ті ж позиції, з тими ж помилками, але у системі виконавчої влади». Загалом експерт оцінює цей проект як «набагато кращий ніж попередній» (Портал “Децентралізація”, Обговорення та пропозиції, 2021). Проте, незважаючи на певний прогрес, вже за місяць, у січні 2020 р., цей проект було відкликано на доопрацювання, яке тривало у 2021 р. Нині ж взагалі важко спрогнозувати долю цих вже й не назрілих, а й перезрілих конституційних змін (Романова, та Умланд, 2019).

Тому в цій патовій правовій ситуації було обрано інший шлях законодавчого впровадження реформи в межах чинної Конституції, а саме ухвалення нових і внесення змін до чинних законів та інших нормативно-правових актів для належного правового забезпечення

процесів децентралізації. Одними з найважливіших серед них стали зміни до Бюджетного та Митного кодексів України (від 28.12.2014), завдяки чому відбулася бюджетна, або як її ще називають, фінансова децентралізація. Вона є необхідною умовою формування ефективного місцевого самоврядування, основою створення його належного матеріально-ресурсного забезпечення. Від можливості розпоряджатися місцевими податками і зборами залежать якість надання публічних послуг та виконання повноважень (Луніна, 2014, 67). Бюджетна децентралізація є найбільш ефективним та дієвим способом забезпечення фінансової стійкості місцевих органів влади. Органам місцевого самоврядування (ОМС) передаються потужні джерела бюджетних надходжень, які раніше були закріплені за Кабінетом міністрів України, разом з цим відбувається розширення фінансової бази адміністративно-територіальних формувань (Онищенко, 2021, 151). Зокрема, в ході бюджетної децентралізації об'єднані територіальні громади отримали стабільне джерело надходжень до бюджету, зокрема податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), право самостійно встановлювати ставки плати за землю та пільги щодо земельного податку. На особливу увагу заслуговує те, що ОТГ отримали весь спектр повноважень і фінансових ресурсів, які раніше мали лише міста обласного значення, зокрема зарахування 60% ПДФО на власні повноваження, прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом, державні субвенції (Савченко, 2017, 173). Звісно, на наступних етапах реформ ці фінансові умови піддавалися певній корекції, не завжди в окремих аспектах на користь відтак територіальних громад (ТГ). Проте необхідно визнати, що внесені законодавчі зміни значно зміцнили спроможність ОМС до більш активної господарської діяльності на користь своїх громад та їх мешканців. Тож важливість бюджетної децентралізації не варто недооцінювати, адже саме вона стала надійним матеріальним фундаментом для подальшого розвитку процесів децентралізації.

Наступним кроком у нормативно-правому забезпеченні реформування регіональної політики та системи місцевого самоврядування стало ухвалення Закону про добровільне об'єднання територіальних громад від 05.02.2015. Якщо зміни до Податкового та Митного кодексів виступили в певному сенсі підготовчим етапом реформ, створюючи нормативно-правове та фінансове підґрунтя для їх впровадження, то цей закон розпочав децентралізацію фактично і був

покликаний належно врегулювати процес добровільного об'єднання громад. Зокрема ним було запроваджено порядок створення ОТГ та визначені форми державної підтримки цього процесу. Згідно цього закону відбувалися інституційні новації в системі місцевого самоврядування, серед яких запроваджувалася посада старости, який представляє інтереси жителів окремого села (селища) у виконавчих органах ради відповідного рівня. Надалі закон зазнавав змін, зокрема нова його редакція відбулася 14.05.2020 р. (Верховна Рада України, Про добровільне об'єднання, 2020).

74

Законом передбачене створення перспективних планів формування територій громад, які розробляють обласні державні адміністрації. Перспективні плани мають відповідати іншому документу, що має важливе концептуальне значення – «Методиці формування спроможних територіальних громад». Вона визначає порядок формування перспективного плану, а також ті принципи, з урахуванням яких мав надалі відбуватися процес об'єднання громад. Найбільш важливі серед них: врахування історичних, культурних, географічних, соціально-економічних, етнічних та інших особливостей територій, їхніх фінансових особливостей; зона доступності потенційного центру – 20 км (у деяких випадках – 25 км); проведення оцінки рівня спроможності ОТГ. У цій методиці також визначено послідовність формування спроможних територіальних громад та критерії для оцінки рівня їх спроможності (Верховна Рада України, Про затвердження Методики, 2020).

На перший погляд, може скластися враження, що ця методика, як і сам перспективний план, не є дуже важливими в процесі реформи децентралізації. Проте це хибна думка. Хоча на початку реформ, коли об'єднання громад здійснювалося виключно на добровільній основі, перспективний план мав доволі умовне значення. Однак вже у 2020 р. час, відведений для добровільного об'єднання завершився, і решту населених пунктів об'єднували на адміністративній основі, згідно перспективного плану області. Тобто, з доволі рекомендаційного за своїм характером документу, перспективний план перетворився на імперативний. А затверджена методика в ході всього об'єднувачого процесу (як добровільного, так й адміністративно-примусового) виконувала роль певної «дорожньої карти», була дороговказом для формування громад саме на основі визначення їх потенційної спроможності. В окремих спірних моментах (Портал «Децентралізація»,

“Один район – одна громада”, 2017) саме вона нерідко допомагала відстояти волю громади і захистити принципи децентралізації від їх довільного тлумачення. Хоча є багато прикладів, коли при остаточному формуванні перспективних планів положення методики трактувалися досить довільно або й прямо порушувались (Лозинський, 2020).

Юридично унормувати процес об'єднання громад – це важлива, але все ще недостатня умова для успіху процесів децентралізації. ОТГ не існують окремо, вони межують з іншими громадами і повинні співпрацювати для подальшого розвитку. Тому в червні 2014 р. ВР ухвалила закон «Про співробітництво територіальних громад». Він запровадив механізми та визначив форми співпраці ОТГ для вирішення спільних проблем, зокрема, в таких сферах: утилізація та переробка сміття, розвиток інфраструктури (Верховна Рада України, Про співробітництво територіальних громад, 2014).

Варто згадати і про пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Надання якісних адміністративних послуг – один із пріоритетів децентралізації, тому окрема увага законодавця до цієї сфери цілком виправдана. Ці законодавчі новації передбачають передачу низки повноважень з надання адміністративних послуг від органів виконавчої влади до інституцій місцевого самоврядування відповідних рівнів (міським, селищним, сільським радам відповідно). Серед них, наприклад, таких як реєстрація місця проживання, видача паспортних документів, державна реєстрація юридичних та фізичних осіб, реєстрація актів цивільного стану, вирішення земельних питань тощо (Верховна Рада України, Про внесення змін, 2015).

Ухвалення цих нормативних і концептуальних документів, а також внесення змін до вже існуючих нормативно-правових актів України спрямоване на посилення ролі органів місцевого самоврядування, що цілком відповідає суті і цілям процесів децентралізації влади. В результаті такого процесу саме територіальні громади набувають значення основи місцевого самоврядування в Україні, з власними виконавчими органами (виконавчими комітетами) (Серьогін, та Гончарук, 2015, 11).

При цьому ми повинні зазначити, що наступні кроки із здійснення реформ із децентралізації влади поки що залишаються незавершеними або ще нездійсненими. Серед таких слід виокремити відсут-

ність адекватного нормативно-правового та навіть концептуального забезпечення функціонування влад на рівні новоутворених районів України, невизначеність долі районних та обласних державних адміністрацій та обсягу компетенцій районних та обласних рад. Критичним елементом ствердження отриманих та наступних результатів децентралізації влади було і є вирішення завдання ухвалення відповідних змін до основного Закону нашої держави.

Висновки. Законодавчій та виконавчій владі України вдалося створити певні концептуальні та нормативно-правові основи для забезпечення процесів децентралізації влади. Упродовж їх підготовчого етапу було ухвалено низку законів і внесені зміни в уже існуючі нормативно-правові акти, які уможливили практичне здійснення реформ із децентралізації влади. Це, зокрема, внесення змін до Бюджетного та Митного кодексів, ухвалення Закону про добровільне об'єднання територіальних громад, внесення змін до деяких інших законодавчих актів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг тощо. Також реформи були підкріплені визначеною теоретичною базою – Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, Методикою формування спроможних територіальних громад, які базуються на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування.

Ці законодавчі та політичні новації стали першим кроком до розгортання реальних децентралізаційних процесів у нашій державі та допомогли не спотворити логіку реформ під час їх безпосереднього втілення. На жодному зі своїх етапів децентралізація не була легкою, позбавленою суперечностей та конфліктів. Проте через її вагому актуальність та життєву необхідність для розвитку українських регіонів та майбутності держави в цілому, вона була не лише концептуально визначена та законодавчо забезпечена, а й втілювалася на практиці. В той же час процеси децентралізації влади досі не затверджені у Конституції України. Усі спроби ухвалити відповідні зміни в ній не призвели до успіху, тому зберігаються певні ризики щодо забезпечення надійності як самого комплексу реформ, так і гарантування незворотності її результатів у майбутньому.

У цій статті авторами було детально проаналізовано нормативно-правову та концептуальну базу, яка визначила основні заходи комплексу реформ з децентралізації влади та забезпечила їх безпосеред-

ню реалізацію. Ця тема не втрачає своєї актуальності для подальших наукових досліджень попри значний прогрес, досягнутий у реалізації цих реформ. Адже створена з 2014 р. нормативно-правова база децентралізації все ще доопрацьовується та вдосконалюється. Тому з'являється потреба більш повного та систематичного дослідження наукового-теоретичного, концептуального та нормативно-правового підґрунтя децентралізаційних процесів. Особливо, враховуючи те, що зміни до Конституції України в частині децентралізації так і не були ухвалені, як і залишаються невирішеними питання створення нової системи публічного управління на субрегіональному та регіональному рівнях. Вирішення цих завдань є принципово важливим для успішного завершення процесів децентралізації влади та забезпечення незворотності цих реформ.

Джерела та література:

1. Абрам'юк, Ігор, та Ткачук, Анатолій. 2011. Врегулювання механізмів участі громадян в управлінні громадою. Київ: Легальний статус.
2. Валентина Романова, та Андреас Умланд. 2019. Досягнення та перспективи реформ децентралізації в Україні з 2014 року. <https://voxukraine.org/dosyagnennya-ta-perspektivi-reform-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-z-2014-roku/>
3. Верховна Рада України. 2009. Європейська хартія місцевого самоврядування. Листопад 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.
4. Портал “Децентралізація”. 2021. Загальна інформація URL: <https://decentralization.gov.ua/about>.
5. Круглашов, Анатолій, та Бурега, Василь. 2021. “Здобутки і труднощі в реалізації децентралізації влади в Україні”. Аспекти публічного управління, 9(2): 68-76. <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/869/846>.
6. Круглашов, Анатолій. 2018. “Європейська модель місцевого самоврядування: орієнтири для України”. Влада та управління: збірник наукових праць. 5: 29-42. <http://cppk.cv.ua/i/2902274.pdf>.
7. Круглашов, Анатолій. М. 2016. “Украинская местная демократия: от советского наследия к европейской модели”. Eastern Review. 5: 25-38. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.05.03>.

8. Кузуб, Галина. 2017. "Зміни до Конституції України щодо децентралізації як основа нормативно-правової бази реформи". Наукові записки з української історії. 42: 48-52 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzzui_2017_42_8.pdf.

9. Луніна, Інна. 2014. "Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ". Економіка України. 11: 61-75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/EkUk_2014_11_7.pdf.

10. Нікончук, Андрій. 2011. "Теоретичні засади децентралізації влади в процесі розвитку місцевого самоврядування в Україні". Право і безпека. 5: 30-34. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pib_2011_5_8.pdf.

78

11. Портал "Децентралізація". 2019. Новий текст проекту змін до Конституції в частині децентралізації: перші коментарі. <https://decentralization.gov.ua/news/12035>.

12. Портал "Децентралізація". 2021. Обговорення та пропозиції до проекту змін до Конституції в частині децентралізації. <https://decentralization.gov.ua/constitution>.

13. Портал "Децентралізація". 2017. "Один район – одна громада", це абсурд, – голова Глибоцької ОТГ Григорій Ванзуряк. <https://decentralization.gov.ua/news/4350>.

14. Онищенко, Світлана. 2016. "Бюджетна децентралізація: особливості запровадження, проблеми та перспективи". Финансы, учет, банки. 1: 145-153. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fub_2016_1_17.pdf.

15. Верховна Рада України. 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Грудень 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#Text>.

16. Верховна Рада України. 2020. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Травень 14 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20200514#Text>.

17. Верховна Рада України. 2020. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад. Січень 31. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

18. Верховна Рада України. 2014. Про співробітництво територіальних громад. Червень 17. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

19. Верховна Рада України. 2014. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Квітень 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

20. Верховна Рада України. 2015. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади). 2 сесія, Листопад 1. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.

21. Савченко Юрій. 2017. “Сучасний стан децентралізації в Україні: секторальний аспект”. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 19(2): 172-175. http://www.visnyk-econom.uzhnu.ua/archive/19_2_2018ua/40.pdf.

22. Серьогін Сергій, та Гончарук Наталія. 2015. “Теоретичні засади та основні напрямки реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні”. Теорія та практика державного управління місцевого самоврядування. 2: 1-17. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ttpdu_2015_2_29.pdf.

23. Роман Лозинський. 2020. Феодалізація замість децентралізації: як подвійні стандарти уряду міняють одну з найкращих реформ. <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/665078.html>.

24. Портал “Децентралізація”. 2015. Чого чекати від змін до Конституції в частині децентралізації? Питання та відповіді. <https://decentralization.gov.ua/news/748>.

25. Швидюк, Сергій. 2015. “Створення спроможних громад: українська практика” // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціології, історії та політології”, м. Херсон, Листопад, 20-21. URL: <https://>

www.researchgate.net/profile/Sergij_Sviduk/publication/322869137_Stvoreнна_spromoznih_gromad_ukrainska_praktika/links/5a7357eeaca2720bc0dbbada/Stvoreнна-spromoznih-gromad-ukrainska-praktika.pdf

26. International Alert / Український незалежний центр політичних досліджень. 2017. Децентралізація в Україні: Досягнення, надії і побоювання. https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.

27. BBC News Україна. 2016. Річниця вибухів 31 серпня: що ми знаємо? https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160831_31aug_anniversary_sx.

28. Sabadash Nataliia, and Kruglashov Anatoliy. 2022. Decentralisation Processes in Ukraine: Dilemmas of Democratisation and National Security. *Public Policy and Administration*/ 21(1): 22-37. <https://repository.mruni.eu/handle/007/18292>

80

References:

1. Abramiuk, Ihor, ta Tkachuk, Anatolii. 2011. Vrehuliuvannia mekhanizmiv uchasti hromadian v upravlinni hromadoiu. Kyiv: Lehalnyi status.

2. Valentyna Romanova, ta Andreas Umland. 2019. Dosiahnennia ta perspektyvy reform detsentralizatsii v Ukraini z 2014 roku. <https://voxukraine.org/dosyagnennya-ta-perspektivi-reform-detsentralizatsiyi-v-ukrayini-z-2014-roku/>

3. Verkhovna Rada Ukrainy. 2009. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. Lystopad 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.

4. Portal “Detsentralizatsiia”. 2021. Zahalna informatsiia URL: <https://decentralization.gov.ua/about>.

5. Kruhlashov, Anatoliy, ta Bureha, Vasyl. 2021. “Zdobutky i trudnoshchi v realizatsii detsentralizatsii vlady v Ukraini”. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, 9(2): 68-76. <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/869/846>.

6. Kruhlashov, Anatoliy. 2018. “Yevropeiska model mistsevoho samovriaduvannia: oriientyry dlia Ukrainy”. *Vlada ta upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats*. 5: 29-42. <http://cppk.cv.ua/i/2902274.pdf>.

7. Kruhlashov, Anatoliy. M. 2016. “Ukraynskaia mestnaia demokratyia: ot sovetskoho nasledyia k evropeiskoi modely”. *Eastern*

Review. 5: 25-38. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.05.03>.

8. Kuzub, Halyna. 2017. "Zminy do Konstytutsii Ukrainy shchodo detsentralizatsii yak osnova normatyvno-pravovoi bazy reformy". *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*. 42: 48-52 URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzzui_2017_42_8.pdf.

9. Lunina, Inna 2014. "Biudzhetna detsentralizatsiia: tsili ta napriamy reform". *Ekonomika Ukrainy*. 11: 61-75. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/EkUk_2014_11_7.pdf.

10. Nikonchuk, Andrii. 2011. "Teoretychni zasady detsentralizatsii vlady v protsesi rozvytku mistseвого samovriaduvannia v Ukraini". *Pravo i bezpeka*. 5: 30-34. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pib_2011_5_8.pdf.

11. Portal "Detsentralizatsiia". 2019. Novyi tekst proektu zmin do Konstytutsii v chastyni detsentralizatsii: pershi komentari. <https://decentralization.gov.ua/news/12035>.

12. Portal "Detsentralizatsiia". 2021. Obhovorennia ta propozytsii do proektu zmin do Konstytutsii v chastyni detsentralizatsii. <https://decentralization.gov.ua/constitution>.

13. Portal "Detsentralizatsiia". 2017. "Odyn raion – odna hromada", tse absurd, - holova Hlybotskoi OTH Hryhorii Vanzuriak. <https://decentralization.gov.ua/news/4350>.

14. Onyshchenko, Svitlana. 2016. "Biudzhetna detsentralizatsiia: osoblyvosti zaprovadzhennia, problemy ta perspektyvy". *Fynansy, uchet, banky*. 1: 145-153. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Fub_2016_1_17.pdf.

15. Verkhovna Rada Ukrainy. 2015. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo rozshyrennia povnovazhen orhaniv mistseвого samovriaduvannia ta optymizatsii nadannia administratyvnykh posluh. Hruden 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-19#Text>.

16. Verkhovna Rada Ukrainy. 2020. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad. Traven 14 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20200514#Text>.

17. Verkhovna Rada Ukrainy. 2020. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad. Sichen 31. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>.

18. Verkhovna Rada Ukrainy. 2014. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad. Cherven 17. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.

19. Verkhovna Rada Ukrainy. 2014. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini. Kviten 1. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

20. Verkhovna Rada Ukrainy. 2015. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady). 2 sesia, Lypen 1. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812.

82

21. Savchenko Yurii. 2017. "Suchasnyi stan detsentralizatsii v Ukraini: sektoralnyi aspekt". Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove gospodarstvo. 19(2): 172-175. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/40.pdf.

22. Serohin Serhii, ta Honcharuk Nataliia. 2015. "Teoretychni zasady ta osnovni napriamky reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia y detsentralizatsii vlady v Ukraini". Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia. 2: 1-17. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ttpdu_2015_2_29.pdf.

23. Roman Lozynskiy. 2020. Feodalizatsiia zamist detsentralizatsii: yak podviini standarty uriadu miniaut odnu z naikrashchykh reform. <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/665078.html>.

24. Portal "Detsentralizatsiia". 2015. Choho chekaty vid zmin do Konstytutsii v chastyni detsentralizatsii? Pytannia ta vidpovidi. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/748>.

25. Shvydiuk, Serhii. 2015. "Stvorennia spromozhnykh hromad: ukrainska praktyka" // Materialy mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii "Teoretychni, metodychni i praktychni problemy sotsiologii, istorii ta politologii", m. Kherson, Lystopad, 20-21. URL: https://www.researchgate.net/profile/Sergij_Sviduk/

publication/322869137_Stvorena_spromoznih_gromad_ukrainska_praktika/links/5a7357eeaca2720bc0dbbada/Stvorena-spromoznih-gromad-ukrainska-praktika.pdf

26. International Alert/Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnykh doslidzhen. 2017. Detsentralizatsiia v Ukraini: Dosiahnennia, nadii i poboivannia. https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf.

27. BBC News Ukraina. 2016. Richnytsia vybukhiv 31 serpnia: shcho my znaemo? https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160831_31aug_anniversary_sx.

28. Sabadash Nataliia, and Kruglashov Anatoliiy. 2022. Decentralisation Processes in Ukraine: Dilemmas of Democratisation and National Security. *Public Policy and Administration*/ 21(1): 22-37. <https://repository.mruni.eu/handle/007/18292>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.84-106>

УДК: 323.262

© Павло Молочко¹

© Дар'я Гриньова²

CANCEL CULTURE ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ У ПОЛІТИЧНІЙ БОРОТЬБІ

84

Останніми роками феномен *cancel culture* набуває все більшої популярності як в соціальних мережах, так і в реальному житті. Розглядаючи становлення цього феномену, автори статті, аналізують його виникнення та поширення у суспільстві. Автори звертають увагу на те, що феномен культури скасування виникав як засіб привертання уваги до дій окремих політиків, які були вчинені раніше, але є неприйнятними у сучасному суспільстві. Поступово цей феномен з інструменту осуду у соціальних мережах поширюється і на використання у політичній боротьбі. Аналізуючи кейси політизації феномену культури скасування у США, Канаді та Україні, автори приходять до висновку, що спільною рисою для всіх країн є намагання переосмислити історичні події крізь призму феномену *cancel culture*.

Ставлення до *cancel culture* у сучасних суспільствах не є однозначним. Наслідком цього є поява прихильників та критиків цього феномену. Поширення *cancel culture* на політичну боротьбу несе певні ризики, що пов'язані з необхідністю надмірного контролю за свободою думки та слова.

Ключові слова: *cancel culture*, культура скасування, політична боротьба, вплив, суспільство.

Cancel Culture: Leverage Tool in Political Struggle

In recent years, the phenomenon of cancel culture has been gaining traction on social media as well as in real life. Considering the formation of this

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: p.molochko@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0078-3909>

² Бакалавр кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, e-mail: dgrinev29@gmail.com

phenomenon, the authors of the article analyse its emergence and the way it spreads in society. The authors of the article emphasise the fact that cancel culture arose as a means of drawing attention to the actions of individual politicians, committed earlier, but unacceptable in modern society. Gradually, cancel culture has extended from the tool of condemnation on social media to its use in political struggle. The authors of the article analyse cases of politicization of cancel culture in the USA, Canada and Ukraine. Based on the analysis, the authors come to the conclusion that a common feature for all countries is the attempt to reconsider historical events through the lens of cancellation.

The attitude towards cancel culture in modern societies is rather ambiguous. The consequence of this is the appearance of supporters and critics of this phenomenon. Extending cancel culture to the political struggle carries certain risks associated with the need for excessive control over freedom of thought and speech. 'Cancellation' is used not only as a tool for manifesting a position on social media, but also becomes a tool in manipulative campaigns and information wars. Meanwhile, conducted studies show that the very appearance of such a phenomenon leads to the fact that representatives of certain groups are not ready to defend their views, if such views are not widely shared by society. That is why the phenomenon of cancel culture needs further detailed study and understanding.

Keywords: cancel culture, political struggle, influence, society.

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини ХХ ст. у світі з'являється концепт політичної коректності або толерантності, який зобов'язав політичних акторів намагатися використовувати нейтральну лексику щодо вразливих груп суспільства або подій (наприклад, національні меншини, представники ЛГБТ, тощо), в іншому випадку, політики могли потрапити у скандали, які призводили до втрати рейтингу, поразки на виборах тощо.

З розвитком мережі Інтернет, появою та зростанням впливу соціальних мереж (Twitter, Instagram, Facebook тощо), суспільство стає більш прискіпливим до дій політичних акторів. Будь-яка некоректна фраза чи дія, яка, навіть, була зроблена декілька років тому, можуть викликати «страйк» у соцмережах, що призводить до негативних наслідків для політичних діячів.

З появою у 2010-х роках та набуттям популярності такого терміну як cancel culture (українською – культура скасування) з'являється

потреба у науковому дослідженні цього концепту та його впливу на світову політичну практику сьогодення. Особливо активно культура скасування проявляється в американському суспільстві. Так, використовуючи нові канали публічної комунікації, насамперед соціальну мережу Twitter, чимала кількість американців змогла вплинути на «скасування» окремих політичних діячів: Сенатор Джош Хоулі, Марджорі Тейлор Грін та інші. Така практика стосувалася у більшості випадків членів Республіканської партії США, які підтримували політику 45-го Президента США Дональда Трампа.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження феномену cancel culture у зарубіжній науці розпочалось останні 10 років, після появи перших проявів цього феномену у соціальних мережах та на телебаченні. Однією з перших спроб ґрунтовного аналізу феномену cancel culture стала праця Алана Дершовіца “Cancel culture: остання атака на свободу слова та належну правову процедуру” (Dershowitz, 2020). Аналіз феномену cancel culture як соціального феномену, який мав вплив на політичні, академічні та освітні свободи здійснено Піппою Норіс у її праці “Cancel culture: міф чи реальність?” (Норріс, 2021). В українській політичній науці проблема cancel culture на сьогоднішній день розкрита недостатньо, за винятком окремих досліджень (Щербакова, 2021), які звертають увагу на прояв феномену поза межами України. Водночас у публіцистиці все частіше можна знайти свідчення цього феномену, що підтверджує факт його існування й в українському суспільстві. Саме тому, основними джерелами вивчення феномену cancel culture як інструменту комунікативного впливу на політичну боротьбу на даний час залишаються публіцистичні матеріали, повідомлення та коментарі у соціальних мережах, а також інформація ЗМК.

Мета статті полягає у дослідженні феномену cancel culture та його комунікаційного впливу на сучасні політичні процеси.

Виклад основного матеріалу. Різні форми масового остракізму існували задовго до появи феномену cancel culture. Так, в американському суспільстві у 1940-1950-х рр. поширювався рух маккартизму, який був зорієнтований на звинувачення та масовий осуд політичних та громадських діячів щодо підтримки комунізму, СРСР та, у свою чергу, в анти-американських поглядах. У період розквіту маккартизму не можливо було дивитися фільми, ходити на концерти або дивитися телепрограми, створені артистами із «чорного

списку». Вчителі з «чорного списку» не могли навчати людей, адже їх звільнили. Громадяни не могли бути пацієнтами, клієнтами чи виборцями занесених до «чорного списку» лікарів, юристів або політиків, адже їх було позбавлено можливості займатися своєю професією (Dershowitz, 2020, 17).

З появою мережі Інтернет та розвитку соціальних мереж (наприклад, Twitter або Facebook), суспільство отримало нові механізми для «скасування» відомих людей. Ідея культури скасування з'явилася у 2010-х роках та наразі є однією з популярних форм бойкоту та створення суспільного резонансу щодо дій публічних осіб, які робили речі у минулому або роблять їх наразі, які не є прийнятними у суспільстві. Відомий словник Мерріам-Вебстер так визначає поняття «культура скасування»:

Культура скасування – практика чи тенденція масового припинення підтримки громадських діячів або відомих людей, які робили речі, що наразі не прийнятні у суспільстві (“Cancel culture”. Merriam-Webster Dictionary).

Сьогодні поняття cancel culture відіграє усе більш помітну роль у політичному житті. Політичні діячі використовують феномен проти опонентів, громадськість – заради привертання уваги до соціально значущих проблем (расизм, сексизм та інші види дискримінацій) та їх вирішення. Внаслідок цього політичні актори, які потрапляють під культуру скасування, втрачають підтримку суспільства, партії та роботу, проте існують випадки, коли «скасовані» зберігають свої посади.

Згадка про cancel culture з'являється у реаліті-шоу 2014 року «Love and Hip-Hop: New York», де учасник акторського складу Циско Росадо говорить своїй коханій Даймонд Строберрі під час сварки: «Ти скасована» (Romano, 2020). Після цього ця фраза поширилася серед «темношкірого твіттеру». Користувачі соціальної мережі Twitter використовували термін як реакцію на щось або когось, що їм не подобалося (наприклад, jessstar4, 2015). Пізніше цей феномен еволюціонував у форму, яка існує сьогодні, а саме, «скасування» відомих людей через їхню поведінку, яка є образливою для суспільства.

Термін «культура скасування» має коріння темношкірої культури, тому він зорієнтований на розширення прав та можливостей темношкірого населення США, а отже цей рух був як масова форма боротьби із расизмом за допомогою соціальних мереж та його сус-

пільного несхвалення. Це оригінальне використання також просуває ідею про те, що темношкірі люди повинні мати право «скасовувати» діячів культури чи твори, які розповсюджують ці шкідливі ідеї (Romano, 2021).

Культуру скасування можна також вважати певним видом діджитал месників. Адже, згідно з дослідженням зарубіжних науковців, випадки діджитал месників включають засудження сексуального насильства, розпалювання ненависті тощо (Favarel-Garrigues, Tanner, and Trotter, 2020). Ці критерії попадають під культуру скасування, проте не слід вважати, що концепт скасування повністю відповідає месництву.

Першим кейсом cancel culture у політичній практиці США став скандал із губернатором штату Вірджинія Ральфом Нортемом. 1 лютого 2019 р. зображення із щорічника 1984 р. медичної школи Східної Вірджинії, де навчався Нортон, з'явилися на сайті ультраправих Big League Politics (Howley, 2019). На опублікованих світлинах були зображені дві людини: один у мантиї Ку-Клус клану, інший – у блекфейсі. Веб-сайт стверджував, що це Ральф Нортон та його друг. На своїй сторінці у мікроблозі Twitter Нортон опублікував вибачення: «Сьогодні один веб-сайт опублікував фотографію з мого щорічника медичної школи за 1984 рік у костюмі, який є явно расистським і образливим. Мені дуже шкода, що я прийняв рішення з'явитися так, як я зробив на цій фотографії, і за біль, який це рішення завдало тоді і зараз. Така поведінка не відповідає тому, ким я є сьогодні, і цінностям, за які я борюся впродовж усієї своєї кар'єри в армії, медицині та на державній службі. Я усвідомлюю, що потрібен час і серйозні зусилля, щоб залікувати шкоду, завдану цією поведінкою. Я готовий виконати цю важливу роботу. Перший крок – принести мої щирі вибачення та заявити про свою абсолютну відданість меті виправдати очікування, які жителі Вірджинії поклали до мене, коли обрали мене своїм губернатором» (VAGovernor73, 2019). Пізніше сайт Big League Politics опублікував новий пост, де зазначив, що губернатор Вірджинії мав прізвисько «Соонман», яке є расистською лайкою, яка використовувалася у образливому значенні щодо темношкірих людей (Dictionary.com). Нортон сказав журналістам, що тільки двоє людей так його називали, та він шкодує, що це прізвисько присутнє у щорічнику. До того ж губернатор зазначив, що він не присутній на світлинці, яка була опублікована раніше (Segers, 2019).

Расистський скандал із Ральфом Нортемом створив суспільний резонанс. Громадськість та його однопартиїці висловили негативну реакцію та оцінку діям Нортема – вони вимагали його відставки. Так, Камала Гаріс написала у своєму мікроблозі Twitter наступне: «Лідери покликані до вищих стандартів, і плямі расизму не повинно бути місця в залах уряду. Губернатор Вірджинії має піти у відставку, щоб громадськість могла вилікуватися і рухатися вперед разом» (@KamalaHarris, 2019). Колишній Державний секретар США Хіларі Клінтон також підтримала відставку Нортема з посади губернатора Вірджинії: «Це тривало занадто довго. Немає чого сперечатися. Він повинен піти у відставку» (HillaryClinton, 2019).

Багатомісячне розслідування фотографії, яка з'явилася у щорічнику медичної школи Східної Вірджинії за 1984 р., не змогло «переконливо» визначити, хто на фото, або як це зображення там опинилося. Команда, найнята EVMS, опублікувала 22 травня 2019 р. 55-сторінковий звіт в якому зазначалось: «Ми не змогли остаточно ідентифікувати жодну особу, яка була зображена на світліні» (Vozzella and Morrison, 2019). Незважаючи на суспільне «скасування» Ральфа Нортема, він зміг зберегти посаду губернатора Вірджинії.

Іншим прикладом феномену культури скасування є реакція на дії та вислови сенатора від штату Міссурі Джоша Хоулі. Після перемоги Джо Байдена на Президентських виборах США 2020 р., Хоулі став першим сенатором, який оголосив про свій намір виступати проти підтвердження Сенатом підрахунку голосів Колегії виборців 6 січня 2021 р. (Sprunt, 2020). Сенатор заявив: «Мільйони виборців, які стурбовані чесністю виборів, заслуговують на те, щоб бути почутими. Я буду заперечувати 6 січня від їхнього імені» (HawleyMO, 2020). Хоулі робив чисельні заяви щодо можливості Дональда Трампа залишитися на посаді та про те, що новообраний президент Джо Байден вкрав вибори (Lybrand, 2021; Saul and Thrush, 2020). Внаслідок цього обидві партії засудили вислови Джоша Хоулі, зазначивши, що його дії є недемократичними. Так, сенатор-республіканець від штату Юта Міт Ромні так прокоментував дії Хоулі: «Кричуща акція, заперечуючи вибір людей, може посилити політичні амбіції деяких, але небезпечно загрожує нашій демократичній республіці. <...> Найбільша кількість американців брала участь у цих виборах, ніж будь-коли раніше, і вони зробили свій вибір. Адвокати президента Трампа подали свою справу у десятки судів; у кожному випадку вони зазнали невдачі.

Міністерство юстиції не знайшло доказів порушення, достатніх для скасування виборів» (“Romney Statement...”, 2021).

Сенатор-демократ від Міннесоти Емі Клобучар назвала цей крок «неамериканським» і «рекламним ходом», а також сенатор-демократ від Коннектикуту Кріс Мерфі попередив, що «основне переконання цих сенаторів полягає в тому, що якщо демократ виграє вибори, це є нелегітимним за визначенням» (Kamisar, 2021).

21 січня 2021 р. сім сенаторів-демократів подали скаргу на Хоулі до Комітету з етики Сенату, стверджуючи, що він «надає легітимність справі натовпу і робить більш ймовірним насильство в майбутньому» (Levine, 2021). У відповідь Хоулі подав власну скаргу щодо етики проти семи сенаторів, стверджуючи, що їх скарга була неетичною через потенційну координацію з керівництвом Демократичної партії та стверджуючи, що він став жертвою культури скасування (Birenbaum, 2021). Незважаючи на «скасування», Джош Хоулі, як і Ральф Нортен, зміг зберегти свою посаду.

90

—

Ще один приклад застосування cancel culture у політичній боротьбі також пов'язаний із підтримкою 45-го Президента США – Дональда Трампа, після його поразки на Президентських виборах США 2020 р. Марджорі Тейлор Грін – представник республіканців у Палаті представників США – 21 січня 2021 р. подала проти новообраного президента США Джо Байдена документи про імпічмент, стверджуючи, що він зловживає владою (Marcos, 2021).

27 січня 2021 р. демократ Джиммі Гомес оголосив, що підготував резолюцію про виключення Грін з Палати представників після повідомлень про те, що вона раніше закликала до насильства проти демократів (Choi, 2021). Представник Джейк Окінклосс також закликав до відставки або виключення Грін через її погрози насильством проти колег-законодавців (Grisales, 2021). 28 січня 2021 р., з розкриттям погроз Тейлор Грін проти депутатів-демократів, Пелосі заговорила про «ворога всередині Палати представників» і про необхідність посилення заходів безпеки, заявивши, що це стосується «депутатів, які хочуть принести зброю і погрожували насильством щодо інших членів Конгресу», – натякаючи на Грін та інших представників республіканців, таких як Лорен Боберт, які хотіли принести зброю у приміщення Палати (Kaplan, 2021). 4 лютого 2021 р. Палата представників проголосувала за усунення Грін з усіх комітетів у відповідь на її запальні заяви та схвалення політичного насильства. Одинад-

цять республіканців приєдналися до демократів під час голосування (Foran, Diaz, and Grayer, 2021).

Під культуру скасування також потрапили деякі політичні діячі з минулого. Наприклад, екс-президенти США Вашингтон, Лінкольн та Джефферсон. Після вбивства темношкірого американця Джорджа Флойда співробітниками поліції та посилення руху «Black Lives Matter», в країні стали поширюватися ідеї cancel culture щодо колишнього президента США Авраама Лінкольна. Студенти деяких університетів виступали за прибрання статуї Лінкольна із території кампусу. Вони стверджували, що деякі аспекти історії Лінкольна позбавляють його права бути вшанованим на найвизначнішому місці в розгалуженому кампусі Університету Вісконсину у Медісоні (Meyerhofer, 2020). Рада з питань освіти Сан-Франциско пішла ще далі та проголосувала 6 проти 1 за перейменування 44 своїх державних шкіл як спосіб «знищити расизм і культуру переваги білих». Так, будівлі названі на честь Лінкольна та Вашингтона було запропоновано перейменувати. Представники ради заявили, що Лінкольн не зникне, але шкільний округ користується можливістю, щоб виділити когось ще, кого зазвичай не визнають, але котрий зробив внесок у прогрес кольорових людей або прогрес спільноти у Сан-Франциско (Zurcher, 2021).

У свою чергу Томас Джефферсон, як і Джордж Вашингтон, був «скасований» через те, що він був рабовласником. Так, через феномен cancel culture з Ратуші у Нью-Йорк Сіті була прибрана статуя Джефферсона (Kenney, 2021).

Приклади культури скасування також існують і у політичній практиці Канади. І хоча феномен cancel culture тут не є таким поширеним як у США, але є і цікаві приклади, які спрямовані на перегляд історії. Одним з таких прикладів є «скасування» першого канадського прем'єр-міністра Джона Александра Мак-Дональда, якого звинуватили у расистській поведінці та політиці. Ця практика дуже схожа на «скасування» колишніх президентів США та звинувачення їх у підтримці рабства та расизмі. Так, у Монреалі відбулися протести щодо расової дискримінації, у ході яких було повалено статую Мак-Дональда (Statue of Canada's..., 2020). Пізніше інша статуя була прибрана із парку у Кінгстоні, Онтаріо (Johnson, 2021).

Проте не всі політичні діячі підтримують культуру скасування щодо історичних особистостей. Лідер Об'єднаної консервативної

партії Джейсон Т. Кенні так прокоментував «скасування» Джона А. Мак-Дональда: «Якщо новий стандарт має скасувати будь-яку фігуру в нашій історії, пов'язану з тим, що ми тепер справедливо вважаємо історичною несправедливістю, то, по суті, це переважна більшість нашої історії. <...> Ми повинні розуміти, що це означає всю нашу історію, і я думаю, що такий деструктивний дух насправді не є духом примирення. Дух примирення полягає в тому, щоб вчитися на помилках минулого, прагнути їх виправити, знаючи нашу історію та разом рухаючись вперед» (Kenney, 2021).

92
—

Культура скасування останніми роками набуває значного поширення й в Україні. Якщо говорити про культуру скасування у політичній практиці України, то тут можемо стверджувати, що цей феномен не широко розвинений та не так поширений серед суспільства. До того ж він має значно іншу ідею та суть існування. Якщо у США та Канаді феномен культури скасування використовується для публічного осуду індивіда через його дії та слова, які зорієнтовані на негативне ставлення та певне таргетування соціальних меншин, то в Україні кейси, переважно, мають виключно політичний характер. «Скасування» осіб відбувається через підтримку окремих політичних сил та політичних ідеологій, які наразі не є прийнятними в українському суспільстві.

Мета cancel culture, у західному розумінні, полягає у привертанні уваги до різних форм дискримінації та спроби вирішити дані питання через «скасування» певних осіб, починаючи від різних відомих людей та закінчуючи головними політичними акторами держав. Натомість ціль cancel culture в Україні є іншою: суспільний осуд через приналежність, у минулому або сьогодні, до «неправильних» політичних сил або підтримка «неправильних» політичних гасел та ідеологій, що більше схоже на політичне переслідування окремих груп осіб в українській політиці.

Незважаючи на свою специфіку, культура скасування в Україні має один приклад, який у певною мірою схожий на кейси США та Канади. Так, в країні після Євромайдану був «скасований» В. Ленін. Так само, як экс-президенти США та перший прем'єр-міністр Канади, він обвинувачується у негативному ставленні до українців, а також як символ комунізму. Упродовж 2013-2017 рр. по всій Україні були повалені активістами або демонтовані владою усі пам'ятники В. Леніну («Ленинопад»..., 2017).

Поширення культури скасування в Україні почалося із закону «Про очищення влади» (люстрацію) у 2014 р. Після його прийняття багато політичних діячів та відомих людей навіть і сьогодні потрапляють у список «скасованих» через працю в команді В. Януковича, його підтримку або через отримання нагород за час його каденції. Одним із таких прикладів є Андрій Богдан, колишній голова Офісу Президента, який був «скасований» одразу після призначення на посаду. Призначення зазнало осуду суспільства через незаконність, адже А.Богдан підпадав під закон «Про очищення влади». Голова Громадської ради з питань люстрації при Мін'юсті Тетяна Козаченко так прокоментувала призначення Андрія Богдана: «З врахуванням публічної інформації Андрій Богдан не має права займати посаду глави АПУ на підставі Закону «Про очищення влади». Винесення Указу всупереч Закону означає, що Президент ставить себе вище Закону і демонструє на всю країну справжнє ставлення до Верховенства права» (Призначення Богдана..., 2019).

У свою чергу Андрій Богдан був не згоден із критикою його призначення та сказав, що він потрапив під закон про люстрацію несправедливо: «Я потрапив під цей закон про люстрацію абсолютно несправедливо. <...> І так сталося, наші попередники приймали цей закон, що саме голова Адміністрації президента та його заступники виведені з-під державної служби і якщо я можу займати якусь посаду на території України – це або голова Адміністрації президента або заступники, тому в цьому немає жодного порушення, ні норм моралі ні норм закону» (Думанська, 2019).

Поширення та укорінення у суспільстві феномену cancel culture, загострило дискусії щодо доцільності його існування. По мірі того як розвиваються ці дебати, ідеологічні розбіжності стають все більш непереможними та зникає межа між особистим та політичним. Деякі вважають даний рух «токсичною» практикою, де суспільство скасовує людей, з якими вони повністю не згодні, аніж залишаються зосередженими на тому хто виграє від дискримінації та справедливості (Romano, 2020). У цьому контексті багато різних громадських діячів та відомих людей почали критикувати культуру скасування. Так, національний директор Democracy in Colour, Неха Медхок говорить, що феномен є подвійним: «Це відповідає швидкому характеру того, як ми ведемо розмови у 2020 році. Але ми не можемо скасувати всіх, і не всі ідеальні. Коли ми були молодшими, ми всі говорили те,

про що зараз шкодуємо» (Koziol, 2020). Американський комік Сара Сільверман розкритикувала рух культури скасування. На її думку він спрямований на те, щоби фактично стерти людей за їхні минулі помилки, навіть якщо люди, які помилялися, з тих пір визнали свої помилки: «Це дійсно страшно, якщо ви не з усіма, якщо ви говорите не те, якщо ви один раз твітнули. Це так дивно, і це відхилення від норми» (Carras, 2019).

Асам Ахмад вбачає в основі концепту культури скасування – тоталітаризм. На його думку, потрібно звертати увагу людини, якщо вона сказала щось образливе, але без її скасування. Культура скасування представляє собою негайне перетворення будь-кого, хто здійснив ймовірну помилку, в аутсайдера для спільноти. Одна дія стає приводом судити про людину, ніби немає різниці між членом спільноти або другом і випадковим незнайомцем, що йде вулицею. Ахмад вважає, що культура скасування може, у кінцевому підсумку, стати певним концептом злочинів та покарань: виганяти та позбавлятися людей, а не взаємодіяти з ними як з людьми зі складними історіями (Ahmad, 2015).

Президент США Барак Обама у 2019 р. сказав, що культура скасування дає лише ілюзію змін: «Якщо я напишу твіт або хештег про те, що ви зробили щось не так, або використали неправильне слово, або дієслово, тоді я можу спокійно сидіти та гарно себе почувати: «Дивись, який я активіст, я скасував тебе». Це не активізм» (Matei, 2019).

Кеті Херцог (Herzog, 2018) назвала культуру скасування полюванням на відьом. Авторка вважає, що через цей концепт люди бояться висловлювати свої думки, якщо вони не зовсім збігаються з думками багатьох. Для такої поведінки є назва: полювання на відьом. Когось звинувачують за засуджують за умовний або явний проступок, а люди у Facebook та Twitter хапаються за вила і кидають на багаття. Може бути мало доказів щодо переважаючої думки, але це не має великого значення. Суд проводиться у соціальних мережах, а суддями є усі у кого є до них доступ.

Сара Хаджі підтримує опонентів концепції культури скасування та називає цей феномен «нереальним». На її думку, культура скасування якщо й скасовує когось, проте це не має перманентного ефекту. Так, наприклад, американський комік Люїс Сі Кей був скасований та втратив контракти із НВО та Netflix, але незважаючи на це він все одно мав розпродані зали на своїх концертах (Hagi, 2019).

Проте, не всі публічні особи вбачають в феномені загрозу для свободи слова або для певного переслідування людей за помилки, які вони зробили у минулому, та які вважалися на той час нормою. Більша частина людей вважає культуру скасування правильним рухом, який бореться з різними типами дискримінації, але перш за все з расизмом. Так, австралійський сенатор від партії Зелених, Мехрін Фарукі говорить, що людям корисно подумати про те, як дефіцит мистецтва та культури, як наприклад, відсутність різноманітності, може зашкодити суспільству. На її думку, що правильно або неправильно повинні вирішувати люди, які стали мішенню у випадках будь-якої дискримінації: «Люди, яких зовсім не торкається расизм чи маргіналізація, насправді не можуть бути тими, хто вирішує, хто отримає платформу, а хто – ні» (Koziol, 2020).

Разом з тим прихильники культури скасування вбачають у феномені можливість змінити думки та погляди суспільства через втрати скасованою людиною роботи, рекламних контрактів, політичного рейтингу тощо. Майкл Арсено з журналу «Esquire» у 2018 р. так зреагував на попередні коментарі Кевіна Харта, які у підсумку призвели до відсторонення коміка від проведення премії Оскар: «Вибачте мене, якщо я менше дбаю про коміка, який застелив собі ліжко, а не про людей, які постраждали від антиквір-клімату, який він допоміг створити» (Romano, 2020).

Культура скасування нараховує у своїй історії дві великі мейнстрім кампанії – #BlackLivesMatter та #MeToo, які були ефективними для зміни поглядів на жертв та злочинців, а також початок фактичних судових переслідувань.

Феномен культури скасування в останні роки набув великого масштабу та перетворився на політизовану зброю, яку використовують не тільки задля усунення політичних опонентів, а й проти будь-яких відомих людей, які сповідують неприйнятні політичні погляди, ідеологію тощо та використовується як комунікаційна технологія інформаційних війн. Тільки за 2021 рік культура скасування зруйнувала кар'єри дванадцяти американців, які висловлювали свої політичні ідеї. Одним із таких людей є Скотт Коутон, розробник популярної відео-гри «Five Nights at Freddy's», якого «скасували» у червні 2021 р., після того як його прихильники вирішили перевірити його пожертвування політичним організаціям та політикам за допомогою веб-сайту Open Secrets. Коли його прихильники дізналися, що він

жертвував гроші політикам із Республіканської партії США (сенатор Мітч Макконел та колишній президент США Дональд Трамп), у соціальних мережах почали розповсюджуватися заклики щодо відставки Коутона. Через тиск суспільства, Скотт Коутон оголосив про відставку та відхід на пенсію (Blair, 2021).

Президент США Дональд Трамп критикував феномен культури скасування та зробив це центральною темою на президентських дебатах з кандидатом від Демократичної партії США – Джо Байденем. Він говорив про припинення цензури та культури скасування. Це сталося після того, як розробник соціальної мережі Facebook Марк Цукерберг відключив сторінку Трампа на 2 роки через розпалювання насилля у постах (Bond, 2021). Після цього він також був заблокований у Twitter та YouTube.

96 — The Washington Examiner порівнює культуру скасування із авторитаризмом та виступає за зміну у культурі скасування. Журнал опублікував національне опитування Інституту Катона (2020), яке зокрема показало, що 62% опитаних згодні з тим, що «політичний клімат країни не дозволяє мені говорити те, у що я вірю, адже інші вважають це образливим». До того ж опитування засвідчило, що від 77% до 23% консерваторів відчували потребу в самоцензурі. Серед центристів кількість все ще була високою (64% – 36%), і навіть невелика більшість центристських лібералів (52% – 48%) боялися поділитися своїми поглядами. Єдиним винятком були «крайні ліберали»: 42% сказали, що бояться поділитися своєю думкою, порівняно з твердою більшістю у 58%, які сказали, що не мають цього страху. Опитування також показало, що ті, хто був більш ліберальним, не тільки менше боялися скасування, але й більше підтримували те, щоб інші страждали особистими та професійними наслідками через свої переконання. Зокрема, 50% крайніх лібералів заявили, що підтримають звільнення керівників бізнесу, які пожертвували гроші президенту Трампу. Водночас тільки 36% крайніх консерваторів заявили про підтримку звільнення донорів Байдена (Washington Examiner, 2020). Такі результати опитування, засвідчують також і те, що у суспільствах може виникати тенденція, коли прихильники ідей, які не є поширеними серед великих груп населення, обиратимуть приховування або відмову від своєї позиції, аніж її відстоювання, через загрозу громадського осуду.

Висновки. З появою у соціальних мережах, насамперед у Twitter, культура скасування була спрямована на привертання уваги до нерівності та соціальних проблем. Користувачі соціальних мереж використовували даний феномен як інструмент боротьби з відомими людьми, які некоректно висловлюються або діють усупереч з ідеалами суспільства. Поступово феномен cancel culture поширився й у політичній практиці як інструмент боротьби із політичними опонентами.

Аналіз теоретичних досліджень, присвячених культурі скасування, свідчить про те, що суспільство неоднозначно відноситься до цього феномену, що призводить до різких дебатів між його прихильниками та противниками. Одні вбачають небезпеку у суспільних «месниках», які можуть одним постом у соціальній мережі позбавити людину кар'єри, навіть якщо ці слова або дії були зроблені у далекому минулому, та людина вже змінила свої погляди на краще. Інші – вважають, що cancel culture може змінити думки та погляди суспільства через втрати «скасованою» людиною посади, політичного рейтингу тощо.

Дослідження політизації культури скасування та вплив феномену на політичних акторів засвідчує, що досліджуваний нами феномен стає все більш дієвим інструментом політичної боротьби, який потребує подальшого осмислення. Водночас вже можна стверджувати, що феномен cancel culture стає усе більш дієвим інструментом у переосмисленні історичних подій. Проведений аналіз дає змогу констатувати, що саме крізь призму cancel culture, відбувається переосмислення історичних подій та особистостей, як в США, так і в Україні.

Варто зазначити, що концепт cancel culture й надалі існуватиме та поширюватиметься у світі. Проте, таке поширення у майбутньому може призвести до обмеження свободи слова, особливо якщо йтиметься про порушення основних цінностей сучасного суспільства. Культура скасування також може все більше використовуватися як інструмент політичних маніпуляцій та інформаційних війн, завдяки якому політичні діячі як у середині країни, так і за її межами, зможуть протидіяти своїм опонентам.

Джерела та література:

1. Дрозд, Шерман. 2021. «Голодна туса» інстаблогерів. Чому cancel culture в Україні жорсткіша, ніж у США». ВІТ.УА. <https://>

bit.ua/2021/12/golodna-tusa-instablogeriv-chomu-cancel-culture-v-ukrayini-zhorstkisha-nizh-u-ssha/.

2. Думанська, Марія. 2019. «Голова АП Богдан про свою люстрацію: Я потрапив під цей закон абсолютно несправедливо». Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/21/7215724/>.

3. «Ленинопад»: что происходит с памятниками вождю революции на Украине» 2017. РБК. <https://www.rbc.ru/photoreport/18/08/2017/5995a4319a7947617ee417ca>.

4. «Призначення Богдана головою адміністрації Зеленського є порушенням закону – Козаченко». 2019. Радіо свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bogdan-zeenskyi-porushennya-zakonu-hopko/29955893.html>.

5. Щербаківа, Катерина. 2021. «Культура скасування» (cancel culture) у китайській національній ідеології». Тези доповідей ІІ Міжнародної науково-методичної конференції «Сходознавство. Актуальність та перспективи», Харків, 19 березня 2021 р. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5298>.

98

—

6. Ahmad, Asam. 2015. “A Note on Call-Out Culture”. Briarpatch Magazine. <https://briarpatchmagazine.com/articles/view/a-note-on-call-out-culture>.

7. Birenbaum, Gabby. 2021. “Hawley tries to cancel Senate Democrats for “canceling” him”. Vox. <https://www.vox.com/22248818/hawley-senate-dems-ethics-investigations>.

8. Blair, Douglas. 2021. “12 People Canceled by the Left After Expressing Conservative Views”. The Heritage Foundation. <https://www.heritage.org/progressivism/commentary/12-people-canceled-the-left-after-expressing-conservative-views>.

9. Bond, Shannon. 2021. “Trump Suspended From Facebook For 2 Years”. NPR. <https://www.npr.org/2021/06/04/1003284948/trump-suspended-from-facebook-for-2-years>.

10. “Canada’s Justin Trudeau cannot say how often he wore blackface”. 2019. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49763805>.

11. “Cancel culture”. Merriam-Webbster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cancel%20culture>.

12. Carras, Christi. 2019. “Cancel culture”? Sarah Silverman calls it “righteousness porn” and “really scary”. Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2019-08-12/sarah-silverman-cancel-culture-blackface>.

13. Choi, Matthew. 2021. "Rep. Jimmy Gomez drafts resolution to oust Marjorie Taylor Greene from Congress". Politico. <https://www.politico.com/news/2021/01/27/gomez-oust-marjorie-taylor-greene-463350>.

14. "Definition and meaning "coon". Dictionary.com. <https://www.dictionary.com/browse/coon>.

15. Dershowitz, Alan. 2020. *Cancel Culture: The Latest Attack on Free Speech and Due Process*. New York: Hot Books.

16. Favarel-Garrigues, Gilles, Tanner, Samuel and Trottier, Daniel. 2020. "Introducing digital vigilantism". *Global Crime* 21(3-4): 189-195. <https://doi.org/10.1080/17440572.2020.1750789>.

17. Foran, Clare, & Diaz, Daniela and Grayer, Annie. 2021. "House votes to remove Marjorie Taylor Greene from committee assignments". CNN. <https://edition.cnn.com/2021/02/04/politics/house-vote-marjorie-taylor-greene-committee-assignments/index.html>.

18. Grisales, Claudia. 2021. "Pelosi Blasts GOP Leadership's Underreaction To Rep. Marjorie Taylor Greene's Remarks". NPR. <https://www.npr.org/2021/01/28/961596260/pelosi-blasts-gop-leadership-over-rep-marjorie-taylor-greenes-remarks>.

19. Hagi, Sarah. 2019. "Cancel Culture Is Not Real—At Least Not in the Way People Think". Time. <https://time.com/5735403/cancel-culture-is-not-real/>.

20. HawleyMO. 2020, Dec 30. Millions of voters concerned... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/HawleyMO/status/1344307458085412867>.

21. Herzog, Katie. 2018. "Call-Out Culture Is a Toxic Garbage Dumpster Fire of Trash". *The Stranger*. <https://www.thestranger.com/slog/2018/01/23/25741141/call-out-culture-is-a-toxic-garbage-dumpster-fire-of-trash>.

22. HillaryClinton. 2019, Feb 3. This has gone on too long. There is nothing... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/HillaryClinton/status/1091890761900179456>.

23. Howley, Patrick. 2019. "YEARBOOK: Ralph Northam In Blackface & KKK Photo". *Big League Politics*. <https://bigleaguepolitics.com/yearbook-ralph-northam-in-blackface-photo/>.

24. jessstar4. 2015, Oct 2. Meg loves orange... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/jessstar4/status/656892621047074816?s=20>.

25. Johnson, Kimberley. 2021. "Sir John A. Macdonald statue removed from Kingston, Ont. Park". CTV News. <https://ottawa.ctvnews.ca/sir-john->

a-macdonald-statue-removed-from-kingston-ont-park-1.5475827.

26. KamalaHarris. 2019, Feb 2. Leaders are called to a higher standard...[Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/KamalaHarris/status/1091495852865134592>.

27. Kamisar, Ben. 2021. "Sen. Ron Johnson claims effort to object to Biden victory is part of 'transparency' ". NBC. <https://www.nbcnews.com/politics/meet-the-press/sen-ron-johnson-claims-effort-object-biden-victory-part-transparency-n1252686>.

28. Kaplan, Rebecca. 2021. "Nancy Pelosi: «The enemy is within» the House of Representatives". CBS News. <https://www.cbsnews.com/news/nancy-pelosi-enemy-within-house-of-representatives/>.

29. Kenney, Jason. 2021. "Cancel John A. Macdonald and we might as well cancel all of Canadian history". National Post. <https://nationalpost.com/opinion/jason-kenney-cancel-john-a-macdonald-and-we-might-as-well-cancel-all-of-canadian-history>.

100 — 30. Kenny, Chris. 2021. "NYC Thomas Jefferson statue taken down to 'bow to cancel culture' ". Sky News. <https://www.skynews.com.au/opinion/chris-kenny/nyc-thomas-jefferson-statue-taken-down-to-bow-to-cancel-culture/video/073318c273d6dbb1b58fca95a8b7fec9>.

31. Koziol, Michael. 2020 "We can't cancel everyone": The cultural phenomenon at a crossroads". The Sydney Morning Herald. <https://www.smh.com.au/national/we-can-t-cancel-everyone-the-cultural-phenomenon-at-a-crossroads-20200619-p55487.html>.

32. Levine, Marianne. 2021. "Senate Democrats file ethics complaint against Hawley, Cruz over election challenge". Politico. <https://www.politico.com/news/2021/01/21/senate-democrats-file-ethics-complaint-against-hawley-cruz-over-election-challenge-461190>.

33. Lybrand, Holmes. 2021. "Fact check: Hawley makes misleading denial on post-election efforts". CNN. <https://edition.cnn.com/2021/01/26/politics/josh-hawley-overturn-election-fact-check/index.html>.

34. Marcos, Cristina. 2021. "Rep. Marjorie Greene files articles of impeachment against Biden". The Hill. <https://thehill.com/homenews/house/535317-rep-marjorie-taylor-greene-files-articles-of-impeachment-against-biden>.

35. Matei, Adrienne. 2019. "Call-out culture: how to get it right (and wrong)". The Guardian. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/nov/01/call-out-culture-obama-social-media>.

36. Meyerhofer, Kelly. 2020. "University of Wisconsin students call for removal of Abraham Lincoln statue on Madison campus". Chicago Tribune. <https://www.chicagotribune.com/midwest/ct-wisconsin-madison-lincoln-statue-bascom-hill-20200630-hhfadge53fethiobylwvklz24q-story.html>.

37. Norris, Pippa. 2021. "Cancel Culture: Myth or Reality?". Political Studies. <https://doi.org/10.1177/003232172111037023>

38. Romano, Aja, 2021. "The second wave of "cancel culture". Vox. <https://www.vox.com/22384308/cancel-culture-free-speech-accountability-debate>.

39. Romano, Aja. 2020. "Why we can't stop fighting about cancel culture". Vox. <https://www.vox.com/culture/2019/12/30/20879720/what-is-cancel-culture-explained-history-debate>.

40. "Romney Statement On Certification of Presidential Election Results". 2021. Mitt Romney U.S. Senator for Utah. <https://www.romney.senate.gov/romney-statement-certification-presidential-election-results>.

41. Saul, Stephanie and Thrush, Glenn. 2020. "Senator Josh Hawley says he will object when Congress moves to certify the Electoral College court". The New York Times. <https://www.nytimes.com/live/2020/12/30/us/biden-trump>.

42. Segers, Grace. 2019. "Virginia governor says he was not in racist yearbook photo". CBS News. <https://www.cbsnews.com/news/ralph-northam-virginia-governor-news-conference-today-live-stream-mounting-calls-to-resign-yearbook-photo-live-updates-2019-02-02/>.

43. Sprunt, Barbara. 2020. "GOP Sen. Hawley Will Object To Electoral College Certification". NPR. <https://www.npr.org/sections/biden-transition-updates/2020/12/30/951430323/gop-sen-hawley-will-object-to-electoral-college-certification>.

44. "Statue of Canada's first prime minister toppled by protesters". 2020. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/8/30/statue-of-canadas-first-prime-minister-toppled-by-protesters>.

45. VAGovernor73. 2019, Feb 2. My fellow Virginians, earlier today... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/GovernorVA/status/1091510484468146176>.

46. Vozzella, Laura and Morrison, Jim. 2019. "Investigators could not determine if Virginia Gov. Ralph Northam is in racist yearbook photo". The Washington Post. <https://www.washingtonpost.com/local/virginia-politics/investigators-could-not-determine-if-virginia-gov-ralph->

northam-is-in-racist-yearbook-photo/2019/05/22/c53e7362-7bec-11e9-a5b3-34f3edf1351e_story.html.

47. Washington Examiner. 2020. "Liberals fuel cancel culture because they don't fear getting canceled". Washington Examiner. <https://www.washingtonexaminer.com/opinion/editorials/liberals-fuel-cancel-culture-because-they-dont-fear-getting-canceled>.

48. Zurcher, Anthony. 2021. "Cancel culture: Have any two words become more weaponised?". BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-55959135>.

References:

1. Drozd, Sherman. 2021. «Holodna tusa» instabloheriv. Chomu cancel culture v Ukraini zhorstkisha, nizh u SShA». BIT.UA. <https://bit.ua/2021/12/golodna-tusa-instablogeriv-chomu-cancel-culture-v-ukrayini-zhorstkisha-nizh-u-ssha/>.

102 — 2. Dumanska, Mariia. 2019. «Holova AP Bohdan pro svoiu liustratsiiu: Ya potrapyv pid tsei zakon absolutno nespravedlyvo». Ukrainka pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2019/05/21/7215724/>.

3. Lenynopad»: chtoproyskhodytspamiatnykamyzhdiurevoliutsyy na Ukrayne» 2017. RBK. <https://www.rbc.ru/photoreport/18/08/2017/5995a4319a7947617ee417ca>.

4. «Pryznachennia Bohdana holovoiu administratsii Zelenskoho ye porushenniam zakonu – Kozachenko». 2019. Radio svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-bogdan-zeenskyi-porushennya-zakonu-hopko/29955893.html>.

5. Shcherbakova, Kateryna. 2021. «Kultura skasuvannia» (cancel culture) u kytaiskii natsionalnii ideolohii». Tezy dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Skhodoznavstvo. Aktualnist ta perspektyvy», Kharkiv, 19 bereznia 2021 r. <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5298>.

6. Ahmad, Asam. 2015. "A Note on Call-Out Culture". Briarpatch Magazine. <https://briarpatchmagazine.com/articles/view/a-note-on-call-out-culture>.

7. Birenbaum, Gabby. 2021. "Hawley tries to cancel Senate Democrats for "canceling" him". Vox. <https://www.vox.com/22248818/hawley-senate-dems-ethics-investigations>.

8. Blair, Douglas. 2021. "12 People Canceled by the Left After Expressing Conservative Views". The Heritage Foundation. <https://www>.

heritage.org/progressivism/commentary/12-people-canceled-the-left-after-expressing-conservative-views.

9. Bond, Shannon. 2021. "Trump Suspended From Facebook For 2 Years". NPR. <https://www.npr.org/2021/06/04/1003284948/trump-suspended-from-facebook-for-2-years>.

10. "Canada's Justin Trudeau cannot say how often he wore blackface". 2019. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49763805>.

11. "Cancel culture". Merriam-Webbster Dictionary. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cancel%20culture>.

12. Carras, Christi. 2019. "Cancel culture"? Sarah Silverman calls it "righteousness porn" and "really scary". Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/entertainment-arts/story/2019-08-12/sarah-silverman-cancel-culture-blackface>.

13. Choi, Matthew. 2021. "Rep. Jimmy Gomez drafts resolution to oust Marjorie Taylor Greene from Congress". Politico. <https://www.politico.com/news/2021/01/27/gomez-oust-marjorie-taylor-greene-463350>.

14. "Definition and meaning "coon". Dictionary.com. <https://www.dictionary.com/browse/coon>.

15. Dershowitz, Alan. 2020. *Cancel Culture: The Latest Attack on Free Speech and Due Process*. New York: Hot Books.

16. Favarel-Garrigues, Gilles, Tanner, Samuel and Trottier, Daniel. 2020. "Introducing digital vigilantism". *Global Crime* 21(3-4): 189-195. <https://doi.org/10.1080/17440572.2020.1750789>.

17. Foran, Clare, & Diaz, Daniela and Grayer, Annie. 2021. "House votes to remove Marjorie Taylor Greene from committee assignments". CNN. <https://edition.cnn.com/2021/02/04/politics/house-vote-marjorie-taylor-greene-committee-assignments/index.html>.

18. Grisales, Claudia. 2021. "Pelosi Blasts GOP Leadership's Underreaction To Rep. Marjorie Taylor Greene's Remarks". NPR. <https://www.npr.org/2021/01/28/961596260/pelosi-blasts-gop-leadership-over-rep-marjorie-taylor-greenes-remarks>.

19. Hagi, Sarah. 2019. "Cancel Culture Is Not Real—At Least Not in the Way People Think". Time. <https://time.com/5735403/cancel-culture-is-not-real/>.

20. HawleyMO. 2020, Dec 30. Millions of voters concerned... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/HawleyMO/status/1344307458085412867>.

21. Herzog, Katie. 2018. "Call-Out Culture Is a Toxic Garbage

Dumpster Fire of Trash”. The Stranger. <https://www.thestranger.com/slog/2018/01/23/25741141/call-out-culture-is-a-toxic-garbage-dumpster-fire-of-trash>.

22. HillaryClinton. 2019, Feb 3. This has gone on too long. There is nothing... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/HillaryClinton/status/1091890761900179456>.

23. Howley, Patrick. 2019. “YEARBOOK: Ralph Northam In Blackface & KKK Photo”. Big League Politics. <https://bigleaguepolitics.com/yearbook-ralph-northam-in-blackface-photo/>.

24. jessstar4. 2015, Oct 2. Meg loves orange... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/jessstar4/status/656892621047074816?s=20>.

25. Johnson, Kimberley. 2021. “Sir John A. Macdonald statue removed from Kingston, Ont. Park”. CTV News. <https://ottawa.ctvnews.ca/sir-john-a-macdonald-statue-removed-from-kingston-ont-park-1.5475827>.

26. KamalaHarris. 2019, Feb 2. Leaders are called to a higher standard...[Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/KamalaHarris/status/1091495852865134592>.

104

—

27. Kamisar, Ben. 2021. “Sen. Ron Johnson claims effort to object to Biden victory is part of ‘transparency’”. NBC. <https://www.nbcnews.com/politics/meet-the-press/sen-ron-johnson-claims-effort-object-biden-victory-part-transparency-n1252686>.

28. Kaplan, Rebecca. 2021. “Nancy Pelosi: «The enemy is within» the House of Representatives”. CBS News. <https://www.cbsnews.com/news/nancy-pelosi-enemy-within-house-of-representatives/>.

29. Kenney, Jason. 2021. “Cancel John A. Macdonald and we might as well cancel all of Canadian history”. National Post. <https://nationalpost.com/opinion/jason-kenney-cancel-john-a-macdonald-and-we-might-as-well-cancel-all-of-canadian-history>.

30. Kenny, Chris. 2021. “NYC Thomas Jefferson statue taken down to ‘bow to cancel culture’”. Sky News. <https://www.skynews.com.au/opinion/chris-kenny/nyc-thomas-jefferson-statue-taken-down-to-bow-to-cancel-culture/video/073318c273d6dbb1b58fca95a8b7fec9>.

31. Koziol, Michael. 2020 “We can’t cancel everyone”: The cultural phenomenon at a crossroads”. The Sydney Morning Herald. <https://www.smh.com.au/national/we-can-t-cancel-everyone-the-cultural-phenomenon-at-a-crossroads-20200619-p55487.html>.

32. Levine, Marianne. 2021. “Senate Democrats file ethics complaint against Hawley, Cruz over election challenge”. Politico. <https://www>.

politico.com/news/2021/01/21/senate-democrats-file-ethics-complaint-against-hawley-cruz-over-election-challenge-461190.

33. Lybrand, Holmes. 2021. "Fact check: Hawley makes misleading denial on post-election efforts". CNN. <https://edition.cnn.com/2021/01/26/politics/josh-hawley-overturn-election-fact-check/index.html>.

34. Marcos, Cristina. 2021. "Rep. Marjorie Greene files articles of impeachment against Biden". The Hill. <https://thehill.com/homenews/house/535317-rep-marjorie-taylor-greene-files-articles-of-impeachment-against-biden>.

35. Matei, Adrienne. 2019. "Call-out culture: how to get it right (and wrong)". The Guardian. <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2019/nov/01/call-out-culture-obama-social-media>.

36. Meyerhofer, Kelly. 2020. "University of Wisconsin students call for removal of Abraham Lincoln statue on Madison campus". Chicago Tribune. <https://www.chicagotribune.com/midwest/ct-wisconsin-madison-lincoln-statue-bascom-hill-20200630-hhfadge53fethiobylwvklz24q-story.html>.

37. Norris, Pippa. 2021. "Cancel Culture: Myth or Reality?". Political Studies. <https://doi.org/10.1177/00323217211037023>

38. Romano, Aja. 2021. "The second wave of "cancel culture". Vox. <https://www.vox.com/22384308/cancel-culture-free-speech-accountability-debate>.

39. Romano, Aja. 2020. "Why we can't stop fighting about cancel culture". Vox. <https://www.vox.com/culture/2019/12/30/20879720/what-is-cancel-culture-explained-history-debate>.

40. "Romney Statement On Certification of Presidential Election Results". 2021. Mitt Romney U.S. Senator for Utah. <https://www.romney.senate.gov/romney-statement-certification-presidential-election-results>.

41. Saul, Stephanie and Thrush, Glenn. 2020. "Senator Josh Hawley says he will object when Congress moves to certify the Electoral College count". The New York Times. <https://www.nytimes.com/live/2020/12/30/us/biden-trump>.

42. Segers, Grace. 2019. "Virginia governor says he was not in racist yearbook photo". CBS News. <https://www.cbsnews.com/news/ralph-northam-virginia-governor-news-conference-today-live-stream-mounting-calls-to-resign-yearbook-photo-live-updates-2019-02-02/>.

43. Sprunt, Barbara. 2020. "GOP Sen. Hawley Will Object To Electoral College Certification". NPR. <https://www.npr.org/sections/>

biden-transition-updates/2020/12 /30/951430323/gop-sen-hawley-will-object-to-electoral-college-certification.

44. “Statue of Canada’s first prime minister toppled by protesters”. 2020. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/8/30/statue-of-canadas-first-prime-minister-toppled-by-protesters>.

45. VAGovernor73. 2019, Feb 2. My fellow Virginians, earlier today... [Twitter]. Retrieved from <https://twitter.com/GovernorVA/status/1091510484468146176>.

46. Vozzella, Laura and Morrison, Jim. 2019. “Investigators could not determine if Virginia Gov. Ralph Northam is in racist yearbook photo”. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/local/virginia-politics/investigators-could-not-determine-if-virginia-gov-ralph-northam-is-in-racist-yearbook-photo/2019/05/22/c53e7362-7bec-11e9-a5b3-34f3edf1351e_story.html.

106 — 47. Washington Examiner. 2020. “Liberals fuel cancel culture because they don’t fear getting canceled”. Washington Examiner. <https://www.washingtonexaminer.com /opinion/editorials/liberals-fuel-cancel-culture-because-they-dont-fear-getting-canceled>.

48. Zurcher, Anthony. 2021. “Cancel culture: Have any two words become more weaponised?”. BBC News. <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-55959135>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.107-122>

УДК: 354.746:007](4-6ЄС)

© Оксана Звоздецька¹

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В ЄС: ПРОБЛЕМИ ТА ЗДОБУТКИ

Стаття присвячена аналізу діяльності основних установ Європейського Союзу, які протидіють поширенню дезінформації, котра стала серйозною загрозою для демократії. Дослідниця відзначає, що в ЄС формується не лише нормативно-правова база, а й інституційні механізми, які спрямовані на виявлення, спростування, протидію дезінформації та поширення медіаосвіти. Зокрема, створено Відділ стратегічних комунікацій («StratCom») і його робочих груп, Секції гібридного синтезу (EU Hybrid Fusion Cell) як структурного підрозділу Центру розвідки та ситуації ЄС у рамках Європейської служби зовнішніх справ (EEAS) та дослідної установи – Європейського центру протидії гібридним загрозам.

107

Для підвищення ефективності обміну інформацією в ЄС EEAS запустила «Систему швидкого оповіщення» (Rapid Alert System), щоб забезпечити спільне усвідомлення ситуації, пов'язаної з розповсюдженням дезінформації в країнах-членах ЄС, а також розробку спільних відповідей, однак, Система не використовується активно всіма країнами-членами, що обумовлюється відсутністю довіри між ними.

Наступними проектами Єврокомісії стали створення Соціальної обсерваторії з дезінформації та аналізу соціальних медіа та Європейської обсерваторії цифрових медіа. Незважаючи на те, що EDMO у своїй діяльності мала замінити організацію SOMA обидва проекти діють паралельно. Окрім цього, помітність EDMO серед зацікавлених сторін, зокрема, фактчекерів та експертів з медіаграмотності, усе ще була обмежена, що контрастувало з її амбіціями надати комплексне вирішення суспільних проблем, пов'язаних із дезінформацією.

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: o.zvozdecka@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2623-7615>

Ключові слова: Європейський Союз (ЄС), дезінформація, соціальні медіа, медіаосвіта, StratCom, SOMA, EDMO.

Institutional Toolkit to Counter Fake News and Disinformation in the EU: Challenges and Achievements

The body of the article goes on to discuss the problem of the European Union's leading institutions' efficiency in combating fake news and disinformation, which has appeared to be a major threat to democracy in a modern world. The author's focus revolves around the problem concerning the EU establishing a regulatory framework as well as an efficient institutional toolkit aimed at identifying, refuting, countering fake news and disinformation as well as media education development. In particular, there was the rise and the rise of the Strategic Communications Department (StratCom) and its working groups, the EU Hybrid Fusion Cell as a structural unit of the EU Intelligence and Situation Centre within the Framework of the European External Action Service (EEAS) and the research institution – the European Centre for Countering Hybrid Threats were established.

108

— *Noteworthy, to improve the efficiency of information exchange in the EU, EEAS has launched the Rapid Alert System to ensure joint awareness of the situation related to the spread of disinformation in EU member states as well as the development of common responses, however, due to the lack of trust between EU members, the System is not actively used by all of them.*

The next crucial steps of combating disinformation and misinformation through media were two projects efficaciously launched by the European Commission, namely SOMA (Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis) started up in 2018 and SOMA (Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis) in 2020, respectively. The European Digital Media Observatory (EDMO) was set up as a hub for fact-checkers to jointly fight fake news and disinformation. The author emphasises that despite the fact that EDMO was supposed to replace SOMA, both projects are equally efficient and successful. Furthermore, despite the rise of high-profile EDMO, stakeholders, in particular fact-checkers and media literacy experts still hold a significant sway, which resulted in its failure in achieving their ambitions to finally tackle the spread of misinformation and fake news.

Keywords: European Union (EU), disinformation, fake news, social media, media education, StratCom, SOMA, EDMO.

Постановка проблеми. Дезінформація постійно присутня в людському спілкуванні з часу зародження цивілізації та створення суспільств. Проте останніми роками змінилися її масштаби та швидкість, з якою неправдива або оманлива інформація може досягти цільової та нецільової аудиторії через соціальні мережі та нові технології. Оскільки дезінформація – це багатоаспектна проблема з складним підґрунтям, проблема боротьби з нею потребує спільної співпраці між різними інститутами всередині держав і на міжнародному рівні. Як важливий суб'єкт спільного регулювання, Європейський Союз відіграє важливу роль в цьому. В останні роки ЄС посилив зусилля щодо протидії дезінформаційним кампаніям та маніпуляціям, особливо з боку РФ, за допомогою низки нових ініціатив. На законодавчому рівні було прийнято низку нормативно-правових актів, резолюцій, кодексів, але зважаючи на динамічність цих процесів і постійну зміну форми подачі такої інформації, виникла необхідність оперативно реагувати на існуючі загрози. Тому, ЄС намагається комплексно вибудовувати нові механізми та стратегії для запобігання поширенню деструктивної пропаганди та дезінформації, створюючи нові інституції та організації, які відповідають за боротьбу з неправдивою та оманливою інформацією, що поширюється не тільки на теренах Інтернету, а й в традиційних засобах масової інформації. В той самий час, боротьба з дезінформацією є серйозною проблемою, оскільки вона не повинна завдавати шкоди свободі слова, вільному вираженню поглядів та переконань, що закріплено в Хартії основних прав ЄС 2000 р. Отже, аналіз діяльності інституцій ЄС, які спрямовані на боротьбу з деструктивними інформаційними впливами є надзвичайно важливим в умовах зростання дезінформаційних загроз в європейському та світовому інформаційному просторах.

109

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З останніх зарубіжних досліджень присвячених проблемі дезінформації, на нашу думку, варто виокремити працю американських дослідників професора політології В. Ленса Беннетта (W. Lance Bennett) та професора з медіа та зв'язків з громадськістю Стівена Лівінгстона (Steven Livingston) «Коротка історія епохи дезінформації. Інформаційні війни та занепад інституційного авторитету», в якому вони аргументовано доводять, що в основі сучасного дезінформаційного безладу лежить криза легітимності авторитетних інститутів ліберальної демократії. Автори

констатують, що «розмивання інституційних процесів, які забезпечували політичну репрезентацію та комунікацію, а також роз'їдання норм і кордонів у обґрунтованих публічних дебатах, викликали гнів, розчарування та пошук альтернативної інформації у більшій частині громадян» (Bennett, W. Lance and Steven, Livingston ed, 2020).

Дана проблема, також, стала предметом наукового доробку ряду вітчизняних науковців, зокрема дослідження В.Т. Хакімової «Європейський Союз в епоху постправди: діяльність East StratCom Task Force» (Хакімова В. Т., 2021), У.З. Коруц (Коруц У.З., 2019.) та О. Полегкого (Полегкий О., 2021.), які вивчають позитивний досвід країн ЄС у сфері протидії деструктивній пропаганді, фейковій інформації, дезінформаційних кампаній під час електоральних процесів.

Мета статті. Беручи до уваги, що нині одним з пріоритетів для України, в умовах ведення війни з Росією, є створення та зміцнення інституційних механізмів протидії дезінформації, вважаємо доцільним проаналізувати діяльність основних інститутів з протидії дезінформації в ЄС та дати критичний огляд їх ефективності.

110

Виклад основного матеріалу. Перші кроки Європейського Союзу у боротьбі з дезінформацією почалися з березні 2015 р., коли Європейська Рада запросила Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки («Високий представник») у співпраці з державами-членами та інституціями ЄС «розробити план зі стратегічних комунікацій для боротьби з триваючими дезінформаційними кампаніями Росії». Це призвело до створення Відділу стратегічних комунікацій («StratCom») і першої з його робочих груп у рамках Європейської служби зовнішніх справ (European External Action Service EEAS 2011 р.), з мандатом протидіяти дезінформації, що походить з-за меж ЄС, а також розробляти та поширювати позитивні стратегічні комунікації у східному сусідстві ЄС – відомі як Східні стратегічні комунікації. Зокрема, у «Відділі стратегічних комунікацій» (The Strategic Communications) в червні 2015 р. сформовано Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій ЄС при Європейській службі зовнішніх справ (EEAS) – для країн Східного партнерства.

На основі «Плану дій щодо стратегічної комунікацій», прийнятого 22 червня 2015 р., мандат Східної стратегічної комунікаційної групи включає три напрямки діяльності:

- ефективне спілкування та просування політики Союзу щодо Східного сусідства;

- посилення свободи ЗМІ та зміцнення їх незалежності у Східних сусідів та країн-членів ЄС;
- покращення спроможності Союзу прогнозувати, розглядати та реагувати на діяльність з дезінформації з боку Російської Федерації (EU Action Plan on Strategic Communication. 2015).

Східна стратегічна комунікаційна група здійснила каталогізацію, аналіз та звернула увагу на понад 4500 прикладів дезінформації з боку Російської Федерації, розкривши численні дезінформаційні нарративи, підвищивши обізнаність про інструменти, методи та наміри дезінформаційних кампаній (European Commission. 2018. Action Plan against Disinformation. P. 8.).

Зазначена Оперативна група, також, реалізує проєкт EUvsDisinfo, який було започатковано у тому ж 2015 р., який доступний 15 мовами з матеріалами аналізу даних, ідентифікації та викриття матеріалів дезінформаційного характеру, що генеруються прокремлівськими ЗМІ та поширюються в країнах ЄС та Східного партнерства (EUvsDisinfo).

Також, створено окрему Цільову групу по Західних Балканах (грудень 2015 р.) та Цільову групу для Півдня (червень 2017 р.) – для країн Близького Сходу, Північної Африки та регіону Перської затоки.

Крім цього, Робочі групи з питань стратегічних комунікацій, були значно посилені додатковими спеціалізованими інструментами та інструментами аналізу даних. Бюджет EEAS на стратегічну комунікацію збільшився вдвічі з 1,9 млн. євро в 2018 р. до 5 млн. євро у 2019 р. Це асигнування було використано для боротьби з дезінформацією та підвищення обізнаності про негативні наслідки впливу на суспільство деструктивної інформації. Держави-члени ЄС повинні доповнити ці зусилля, шляхом посилення власних заходів щодо боротьби з дезінформацією.

План дій ЄС передбачав також посилення відділу StratCom шляхом збільшення персоналу на 11 посад, щоб досягти 50-55 співробітників до кінця 2020 р. План набору було виконано у три етапи: (1) перерозподіл контрактного персоналу в рамках EEAS; (2) набір персоналу до команди StratCom; і (3) додавання персоналу в 27 делегацій ЄС у сусідніх країнах ЄС. Однак, у спеціальному аудиторському звіті ЄС 09/2020 р. «Дезінформація, яка впливає на ЄС: борються, але не приборкають» відзначалося, що Відділ StratCom все ще перебуває в процесі набору та розширення. Станом на жовтень 2020 р.

в ньому нараховувалося лише 37 співробітників, окрім цього криза COVID-19 ще більше загострила кадровий голод (Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed, 2020).

Крім того, у документі 2016 р. «Спільні рамки протидії гібридним загрозам – відповідь Європейського Союзу» («Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response») зазначалося про створення Секції гібридного синтезу (EU Hybrid Fusion Cell) як структурного підрозділу Центру розвідки та ситуації ЄС (EU Intelligence and Situation Centre EU INTSEN, 2012 р.), в рамках Європейської служби зовнішніх справ (EEAS), яка повинна запропонувати єдиний фокус для аналізу зовнішніх аспектів гібридних загроз. Fusion Cell буде отримувати, аналізувати та обмінюватися секретною інформацією та інформацією з відкритим кодом від різних зацікавлених сторін в рамках EEAS, Комісії та держав-членів, зокрема щодо показників та попереджень гібридних загроз. Спільно з відповідними органами в ЄС та на національному рівні, Fusion Cell аналізуватиме зовнішні аспекти гібридних загроз, що впливають на ЄС та його сусідів, з метою швидкого аналізу відповідних інцидентів та інформування процесів прийняття стратегічних рішень в ЄС (European Commission. 2016. Joint Framework on countering hybrid threats. 6 aprile).

112

Ще на Варшавському саміті, що відбувся 8-9 липня 2016 р. для поглиблення співпраці у протидії гібридним загрозам між НАТО та ЄС було досягнуто домовленостей про створення Європейського центру протидії гібридним загрозам (European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threat), який було відкрито 2 жовтня 2017 р. у столиці Фінляндії Гельсінкі. Ця структура покликана допомогти протистояти новим загрозам, спрямованим на дестабілізацію ситуації у європейських державах, але не безпосередньою протидією атакам, а дослідницькою роботою. Засновниками центру стали 12 країн ЄС і НАТО: Фінляндія, Швеція, Норвегія, США, Франція, ФРН, Великобританія, Іспанія, Польща, Естонія, Латвія і Литва. Увага Центру буде зосереджена на формуванні адаптивної стійкості щодо загроз, починаючи від «зелених чоловічків» і до протидії гуманітарним катастрофам. Даний центр стане першою подібною установою за участю ЄС, який сформований разом із НАТО, незважаючи на те, що Північноатлантичний альянс має близько двох десятків подібних центрів (Звоздецька О., 2018, с. 82-83).

Для підвищення ефективності обміну інформацією в ЄС EEAS запустила «Систему швидкого оповіщення» (Rapid Alert System) в березні 2019 р., щоб забезпечити спільне усвідомлення ситуації, пов'язаної з розповсюдженням дезінформації в країнах-членах ЄС, а також розробку спільних відповідей. Система складається з платформи для обміну інформацією та мережі контактних пунктів у різних державах-членах ЄС. Система швидкого оповіщення призначена для підключення до існуючих можливостей моніторингу в режимі реального часу всередині та за межами ЄС, таких установ як Центру координації надзвичайних ситуацій (the Emergency Response Coordination Centre and the EEAS) та Ситуаційної кімнати (Situation Room), а також Механізму швидкого реагування G7 (the G7 Rapid Response Mechanism) та НАТО, хоча ця мета була реалізована лише частково. Отже, система є, принаймні теоретично, важливою платформою для обміну інформацією у міжнародній співпраці (Pamment, James, 2020. «The EU's Role in Fighting Disinformation: Taking Back the Initiative»). Фактично, RAS є єдиним форумом в інституційній структурі ЄС, де експерти з дезінформації з різних установ ЄС та держав-членів працюють разом для вирішення проблем, пов'язаних з дезінформацією. Наразі, небагато країн-членів ЄС обмінюються інформацією через систему швидкого оповіщення. Основні відмінності полягають в тому, як держави-члени розглядають загрозу дезінформації, що відображаються і у використанні платформи. Зокрема, відсутність довіри між державами-членами призвела до низького рівня обміну інформацією та взаємодії. В аудиторському звіті ЄС 09/2020 р. відзначалося, що RAS до вересня 2020 р. жодного разу не видавала попереджень і, отже, не використовувався для координації спільного визначення та реагування, як передбачалося спочатку. Крім того, останні статистичні дані свідчать про зниження рівня активності країн-членів, а співпраця з онлайн-платформами та існуючими мережами була переважно неформальна (Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed, 2020).

Значним рушієм для розвитку та створення нових проектів у галузі фактчекінгу (перевірки фактів) стала інноваційна програма досліджень «Горизонт – 2020» (Horizon 2020), реалізація якої була запланована на 2014 – 2020 рр. В рамках цієї програми було створено Соціальну обсерваторію з дезінформації та аналізу соціальних медіа (Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis

SOMA). Проект розпочався в листопаді 2018 р. і мав завершитися 30 квітня 2021 р. SOMA фінансувалася в рамках цієї програми із загальним бюджетом майже 990 000 євро. (Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis: web-page).

Ця ініціатива була спрямована на підтримку європейської спільноти у боротьбі з дезінформацією. Приєднання до проекту дозволяє використовувати інструменти TrulyMedia , який дозволяє аналізувати дезінформаційні кампанії (Bezpieczne Wybory. 4 maja 2019. «Ciekawe inicjatywy europejskie»). Доступ до даних соціальних медіа для дослідницьких цілей є однією з найбільш актуальних проблем, пов'язаних з аналізом та розумінням дезінформації. Незважаючи на кілька запитів європейських установ, більшість даних платформи все ще недоступна (Rosa, De Simona, and Andrea, Nicolai, 2021).

Основні висновки дослідників SOMA свідчать про те, що м'які інструменти, прийняті Європейським Союзом, недостатні для забезпечення безпечної та надійної екосистеми ЗМК. Потрібна зміна медіаінфраструктури. Зокрема, необхідними є вирішення наступних завдань:

1. покращення прозорості та придатності для використання алгоритмів, щоб дати можливість користувачам зрозуміти механізми платформ;

2. пояснити та викласти правила реклами та бізнес-моделі для зменшення монетизації заголовку клікбейт . Для досягнення цієї мети необхідні додаткові зобов'язання перед платформами щодо регулювання політичної реклами на платформах соціальних медіа, розробити механізми регулювання для встановлення жорстких зобов'язань щодо платформ для суспільного блага. Тільки завдяки довгостроковій політиці, заснованій на нормативно-правовій базі, яка встановлює зобов'язання перед платформами, можна досягти конкретних і стабільних результатів.

Аналіз аудиторської перевірки ЄС 09/2020 р. показав, що SOMA вдалося залучити лише двох фактчекерів, визнаних Міжнародною мережею перевірки фактів. На момент аудиту (жовтень 2020 року) організація мала 48 зареєстрованих членів, деякі з них ніколи не використовували цю платформу для своїх досліджень. Незважаючи на те, що технологія, що лежить в основі SOMA, була оцінена позитивно, проект не отримав широкого використання в рамках перевірки фактів (Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed, 2020).

Одним із завдань «Плану дій щодо протидії дезінформації» від 5 грудня 2018 р. є створення незалежної мультидисциплінарної спільноти, здатної сприяти глибшому розумінню явища дезінформації та підвищенню стійкості суспільства до неї. 1 червня 2020 р. в рамках Інституту Європейського університету у Флоренції¹ було відкрито Європейську обсерваторію цифрових медіа (The European Digital Media Observatory EDMO). Програма, яка фінансується ЄС, об'єднує дослідників та експертів у галузі медіаграмотності, фактчекінгу, співпрацює із державами та установами, такими як ВООЗ або НАТО. Для підвищення прозорості роботи соцмереж, забезпечення дотримання свободи слова та захист незалежних ЗМІ, онлайн-платформи зобов'язуються щомісяця надавати звіти про дезінформацію до EDMO. На відкриття Обсерваторії було виділено 9 млн. євро. (European Commission. 2018. Action Plan against Disinformation).

«Дезінформація дедалі більше загрожує нашому демократичному суспільству, і ми повинні боротися з цим. Роблячи це, ми будемо захищати основні права та цінності [Європи], включаючи свободу вираження поглядів та інформації», - зазначила європейський комісар з питань цінностей та прозорості Вера Юрова (Věra Jourová) під час відкриття EDMO (Iorio, Valentina, 2020.). Комісар з питань внутрішнього ринку Т'єрі Бретон (Thierry Breton) заявив, що «обсерваторія буде важливим орієнтиром для боротьби, викриття, розуміння та аналізу дезінформаційної діяльності в Європі» (Iorio, Valentina, 2020.).

Діяльність Європейської обсерваторії цифрових медіа, що має на меті стати європейським центром боротьби з дезінформацією в Інтернеті, зосереджується на реалізації наступних завдань:

1. Складання карторганізацій з перевірки фактів у Європі та підтримка їх шляхом сприяння спільній транскордонній діяльності.
2. Картування, підтримка та координація дослідницької діяльності з питань дезінформації на європейському рівні, включаючи створення та регулярне оновлення глобального сховища рецензованих наукових статей про дезінформацію.
3. Створення громадського порталу, який надаватиме журналістам, викладачам та зацікавленим громадянам інформацію, мате-

¹ Міжнародна організація, створена відповідно до спеціальної конвенції в 1972 році державами-членами Європейського Співтовариства.

ріали, спрямовані на підвищення обізнаності, зміцнення стійкості до дезінформації в Інтернеті та підтримку кампаній з медіаграмотності.

4. Забезпечення захищеного конфіденційності доступу до даних платформ для науковців, які працюють над даною проблемою.

5. Підтримка державних органів у моніторингу політики, яку застосовують онлайн-платформи для обмеження поширення та впливу дезінформації («Disinformation and the EU: tackling the virus of fake news on the ground», 12 June 2020).

Необхідно відзначити, що у своїй діяльності EDMO мала замінити організацію SOMA у цій сфері, але на момент аудиту, який був здійснений у жовтні 2020 р. обидва проекти діяли паралельно. Однак, помітність EDMO серед зацікавлених сторін, зокрема, фактчекерів та експертів з медіаграмотності, усе ще була обмежена, що контрастувало з її амбіціями надати комплексне вирішення суспільних проблем, пов'язаних із дезінформацією. Крім цього, спільнота медіаграмотності та громадянське суспільство, які могли б забезпечити важливі зв'язки між науковими колами та політикою, недостатньо були представлені в консультативній раді EDMO (Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed, 2020.).

116

Європейська комісія прогнозувала, що кампанії проти Європейського Союзу та його інститутів наберуть обертів, особливо перед виборами в Європейський парламент у травні 2019 р., окрім цього до 2020 р. в країнах-членах буде проведено понад 50 національних, президентських та місцевих виборів. Тому, формування суспільного опору дезінформації було надзвичайно важливим, особливо в умовах майбутніх виборів до Європейського парламенту (Babraj, Rafał, 2018). Тому, практичним кроком у сфері протидії дезінформації в ЄС перед виборами до Європарламенту в травні 2019 р. було створення європейського інформаційного ресурсу з перевірки фактів (фактчетингу), FactCheckEU- це проект Міжнародної мережі перевірки фактів (IFCN), що об'єднує європейських підписантів Кодексу принципів IFCN для протидії дезінформації в Європейському Союзі. На веб-сайті FactCheckEU можна задати питання і знайти вже перевірену інформацію, поділену на кілька категорій (наприклад, вибори, біженці, політика). Портал може бути цікавим джерелом перевіреної інформації (FactCheckEU).

Ще одним важливим аспектом у боротьбі з дезінформацією в ЄС є розвиток медіаосвіти, підвищення медіаграмотності та формування

критичного мислення. Для реалізації цього напрямку Європейська комісія об'єднує зацікавлені сторони з питань медіаграмотності в Експертній групі з медіаграмотності (the Media Literacy Expert Group (MLEG)), яка була створена ще в 2006 р. з дорадчими функціями. Група складалася з ряду європейських експертів з питань медіаграмотності, що поєднують різні компетенції та досвід, включаючи наукові кола, медіаіндустрію, міжнародні організації (ЮНЕСКО, Рада Європи, Альянс цивілізацій), асоціації, регулятори та інші медіаустанови (Інститути кіно, Ради з питань ЗМІ тощо) (The EU Media Literacy Expert Group 2006-2010, р. 57-58). Експертна група щорічно збирається для:

- виявлення, документування та поширювання передового досвіду в галузі медіаграмотності;
- сприяння створенню мереж між різними зацікавленими сторонами з метою поглиблення співпраці;
- дослідженню взаємодії між різними політиками ЄС та ініціативами щодо медіаграмотності (European Commission, 2021. Media literacy).

Група відіграла дуже важливу роль у розробці європейського визначення медіаграмотності, зокрема «медіаграмотність – це загальне поняття, яке включає всі технічні, когнітивні, соціальні, громадянські та творчі можливості, що дозволяють громадянину отримати доступ до ЗМІ, мати їх критичне розуміння та взаємодіяти з ними. Ці можливості дозволяють йому брати участь в економічних, соціальних та культурних аспектах суспільства, а також відіграти активну роль у демократичних процесах. Він стосується всіх видів засобів масової інформації (телебачення, радіо, преса), через усі види каналів (традиційні, Інтернет, соціальні медіа) та всіх вікових груп» (European Commission, 10 July 2018. Meeting of the Media Literacy Expert Group).

Дослідження корпорації RAND та інших показують, що медіа та інформаційна грамотність покращує критичне мислення, усвідомлення упередженості ЗМК та бажання споживати якісні новини – усе це допомагає подолати дезінформацію. Медіаграмотність має більший вплив, ніж політичні знання, на здатність оцінювати точність політичних повідомлень, незалежно від політичних поглядів. Звичайно, що підвищення медіаграмотності людей та інші рішення, орієнтовані на людину, є ресурсомісткими і не дозволять

вирішити проблему досить швидко або в достатньому масштабі. Однак, довгострокова ефективність таких програм – це саме те, що потрібно в нескінченній боротьбі з дезінформацією (Kristin M. Lord & Katya Vogt, 2021).

Враховуючи ці аспекти, Європейський Союз посилює підтримку проєктів та заходів з медіаграмотності. Гранти на проєкти будуть доступні через програму «Креативна Європа 2021-2027». Програма буде зосереджена на розширенні наявного та вже розробленого досвіду в галузі медіаграмотності та покращення цих ініціатив з погляду географічного охоплення та впливу. Програма також підтримуватиме виховання медіаграмотності громадян в країнах-членах ЄС.

Висновки. Підсумовуючи, варто відзначити, що для протидії дезінформації, яка стала серйозною загрозою для демократії в ЄС, формується не лише нормативно-правова база, а й інституційні механізми, які спрямовані на виявлення, спростування, протидію дезінформації та поширення медіаосвіти. Зокрема, створено Відділ стратегічних комунікацій, Секції гібридного синтезу (у рамках Європейської служби зовнішніх справ, дослідницької установи – Європейського центру протидії гібридним загрозам.

118

Для підвищення ефективності обміну інформацією в ЄС EEAS запустила «Систему швидкого оповіщення», щоб забезпечити спільне усвідомлення ситуації, пов'язаної з розповсюдженням дезінформації в країнах-членах ЄС, а також розробку спільних відповідей. Низький рівень обміну інформацією та взаємодії в Системі країн-членів обумовлюється відсутністю довіри між ними.

Наступними проєктами Єврокомісії стали створення Соціальної обсерваторії з дезінформації та аналізу соціальних медіа та Європейської обсерваторії цифрових медіа (The European Digital Media Observatory EDMO). Незважаючи на те, що EDMO мала замінити SOMA обидва проєкти діють паралельно. Окрім цього, помітність EDMO серед зацікавлених сторін, зокрема, фактчекерів та експертів з медіаграмотності, усе ще була обмежена, що контрастувало з її амбіціями надати комплексне вирішення суспільних проблем, пов'язаних із дезінформацією.

Отже, важливим напрямком в політиці ЄС є підтримка та створення європейських центрів у сфері протидії неправдивій інформації, дослідних установ з вивчення дезінформації, що діють на регіональному і національному рівнях та спрямовані на картографування

цифрової екосистеми щодо дезінформації, її домінуючих технологій, інструментів та практик, моніторингу правдивості інформації через найсучасніші засоби перевірки фактів, штучний інтелект, мовні технології та Великі дані для медіа.

References:

1. Zvozdetska, Oksana. 2018. «Novi pidkhody Pivnichno-atlantychnoho Aliansu (NATO) u sferi kiberbezpeky v umovakh zahostrennia informatsiinoho protystoiannia». Mediaforum: analityka, prohnozy, informatsiinyi menedzhment. 2018. T. 6. S. 71-93. http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2018_6_7

2. Koruts U.Z. 2019. «Protydiia nehatyvnykh proiavam propahandy v Yevropeiskomu Soiuzi». Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. № 42. Tom 2. S. 134-137. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.42-2.32> http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/pa_rt_2/34.pdf

3. Polehkyi O. 2021. «Protydiia kremlivskii dezinformatsii v YeS». Tsentri publichnoi dyplomatii. <http://publicdiplomacy.org.ua/?p=969>

4. Khakimova V.T. 2021. «Ievropeiskyi Soiuz v epokhu postpravdy: diialnist East StratCom Task Force». Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», Vyp. 67. S. 155-162. DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i67.1166> http://app.nuoua.od.ua/archive/67_2021/24.pdf

5. «Disinformation and the EU: tackling the virus of fake news on the ground». 12 June 2020. <https://www.pescor.eu/disinformation-and-eu-tackling-virus-fake-news-ground>

6. Babraj, Rafał. 2018. «Plan Działania Przeciwko Dezinformacji (Action Plan Against Disinformation)». CyberPolicy. NASK. 17 grudnia 2018. <https://cyberpolicy.nask.pl/plan-dzialania-przeciwko-dezinformacji>.

7. Balcewicz, Justyna. 2018. «Kodeks postępowania w zakresie zwalczania dezinformacji». CyberPolicy. NASK. 18 października 2018/ <https://cyberpolicy.nask.pl/kodeks-postepowania-w-zakresie-zwalczania-dezinformacji>

8. Bennett, W. Lance and Steven, Livingston ed. 2020. A Brief History of the Disinformation Age. Information Wars and the Decline of Institutional Authority. P.3-43. The Disinformation Age. Politics, Technology, and Disruptive Communication in the United States, 2020.

University of Washington Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108914628>

9. Bezpieczne Wybory. 4 maja 2019. «Ciekawe inicjatywy europejskie». <https://bezpiecznewybory.pl/baza-wiedzy/ciekawe-inicjatywy-europejskie>

10. Bradshaw, Samantha, and Philip N. Howard. 2019. The Global Disinformation. Order Global Inventory of Organised Social Media Manipulation. University of Oxford. <https://comprop.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2019/09/CyberTroop-Report19.pdf>

11. Centrum Dokumentacji Europejskiej. 2018. «Europa, która chroni: UE intensyfikuje działania dotyczące dezinformacji». 5 grudnia 2018. Komisja Europejska. Komunikat prasowy IP/18/6647 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/IP_18_6647

12. Disinformation affecting the EU: tackled but not tamed. 2020. European Court of Auditors (ECA). 56 p. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR21_09/SR_Disinformation_EN.pdf

120

—

13. ERGA. 2020. Report on disinformation. Assessment of the implementation of the Code of Practice, 2020. <https://erga-online.eu/wp-content/uploads/2020/05/ERGA-2019-report-published-2020-LQ.pdf>

14. EU Action Plan on Strategic Communication. 2015. (Ref. Ares(2015)2608242 - 22/06/2015). <https://www.allbusinesstemplates.com/preview/NBV5A/YCSGH/1/>

15. European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats (Hybrid CoE) <https://www.hybridcoe.fi/>

16. European Commission contribution to the European Council. 2018. Action Plan against Disinformation. Brussels, 5.12.2018 JOIN(2018) 36 final. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

17. European Commission. 10 July 2018. Meeting of the Media Literacy Expert Group. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/meeting-media-literacy-expert-group-0>

18. European Commission. 2018. Action Plan against Disinformation. European Commission contribution to the European Council. Brussels, 5.12.2018 JOIN(2018) 36 final. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu-communication-disinformation-euco-05122018_en.pdf

19. European Commission. 2018. Synopsis report of the public consultation on fake news and online disinformation. Consultation Results. 26 April 2018. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/>

news/synopsis-report-public-consultation-fake-news-and-online-disinformation.

20. European Commission. 2018. Tackling Online Disinformation: A European Approach. April 26, 2018, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52018DC0236>

21. European Commission. 2021. «EU Code of Practice on Disinformation. 2018». <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>

22. European Commission. 2021. «Tackling online disinformation». <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/tackling-online-disinformation>

23. European Commission. 2021. Media literacy. Shaping Europe's digital future. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/media-literacy>

24. European Commission. 8 March 2021. «Coronavirus: new reports by online platforms include specific measures taken against vaccines». Shaping Europe's digital future. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/coronavirus-new-reports-online-platforms-include-specific-measures-taken-against-vaccines>.

25. European Commission. 8 March 2021. «Fourth intermediate results of the EU Code of Practice against disinformation». <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/fourth-intermediate-results-eu-code-practice-against-disinformation>

26. European Commission. 8 March 2021. Fourth set of reports – Fighting COVID-19 disinformation Monitoring Programme. 10 December 2020. Shaping Europe's digital future. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/fourth-set-reports-fighting-covid-19-disinformation-monitoring-programme>

27. European Commission. Communications Networks, Content and Technol. 2018. A multi-dimensional approach to disinformation. Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation. March 2018. P. 5-6. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1>

28. European Commission. Joint Framework on countering hybrid threats a European Union response. 2016. Brussels, 6.4.2016 JOIN(2016) 18 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016JC0018&from=EN>

29. EUvsDisinfo, 2022. <https://euvsdisinfo.eu/uk/%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D1%81/#>

30. FactCheckEU <https://eufactcheck.eu/>

31. Iorio, Valentina. 2020. «European Digital Media Observatory launched in Florence to analyse disinformation». 4.06.2020. EURACTIV Italy. https://www.euractiv.com/section/digital/news/european-digital-media-observatory-launched-in-florence-to-analyse-disinformation/?utm_source=EURACTIV&utm_campaign=2785a38819-RSS_EMAIL_EN_Digital&utm_medium=email&utm_term=0_c59e2fd7a9-2785a38819-116311571 (accessed April 12, 2021).

32. Kristin M. Lord & Katya Vogt. 2021. Strengthen Media Literacy to Win the Fight Against Misinformation. Stanford Social Innovation Review. https://ssir.org/articles/entry/strengthen_media_literacy_to_win_the_fight_against_misinformation#

33. Newman, Nic and other. 2018. Digital News Report 2018. Reuters Institute. <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf>

122

—

34. Pamment, James. 2020. «The EU Code of Practice on Disinformation: Briefing Note for the New EU Commission». Policy Perspectives Series 1. Carnegie Endowment for International Peace. March 2020. <https://carnegieendowment.org/2020/03/03/eu-code-of-practice-on-disinformation-briefing-note-for-new-european-commission-pub-81187>

35. Pamment, James. 2020. «The EU's Role in Fighting Disinformation: Taking Back the Initiative». 21.09.2020. Regional Cooperation Council. <https://www.rcc.int/swp/news/296/the-eus-role-in-fighting-disinformation-taking-back-the-initiative>

36. Rosa, De Simona, and Andrea, Nicolai. 2021. Policy recommendation report Whitepaper from the SOMA project. SOMA. 21/04/2021. <https://www.disinobservatory.org/wp-content/uploads/2021/04/SOMA-whitepaper.pdf>

37. Social Observatory for Disinformation and Social Media Analysis SOMA. 208. <https://www.disinobservatory.org/>

38. The EU Media Literacy Expert Group 2006-2010. Nordicom-Information 33 (2011) 1-2. https://www.nordicom.gu.se/sites/default/files/kapitel-pdf/334_ASEU%20media%20literacy%20expert%20group.pdf.

39. The European Digital Media Observatory. 2020. <https://edmo.eu/>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.123-142>

УДК: 327”654”

© Володимир Фісанов¹

ДО НОВОГО РОЗУМІННЯ АСИМЕТРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН: ОСОБЛИВОСТІ ХХ І ХХІ СТОЛІТЬ²

Автор, використовуючи новітні методологічні підходи, проаналізував важливі аспекти асиметрії у міжнародних відносинах. Досліджені рівні асиметричної взаємодії та відбитовування у міждержавних відносинах в історичній ретроспективі, а у сучасній ситуації зокрема по лінії поки що асиметричних відносин КНР і США, реально зважаючи при цьому на асиметрію у багатьох вимірах російсько-української війни та її вплив у трансформованій системі глобальної й регіональної безпеки. Констатовано, що початок асиметричної російсько-української війни став точкою бифуркації для Євросоюзу у докорінному перегляді власної зовнішньополітичної стратегії в умовах тектонічного геостратегічного зламу. Постала проблема переосмислення, зокрема й геоекономічної ролі ЄС у сучасному глобальному, але й поки що схильному до фрагментації, світі.

123

Ключові слова: асиметрія у міжнародних відносинах, Карибська криза, КНР, США, російсько-українська війна, трансформація зовнішньої політики ЄС.

Towards New Understanding of International Relations Asymmetry: Features of the 20th and 21st Centuries³

The author, using the latest methodological approaches, analyzed im-

¹ Доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail v.fisanov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6550-8903>.

² Дана стаття написана у межах здійснення аналітико-прогностичного проекту «Україна - 2022», започаткованого Кафедрою міжнародної інформації ЧНУ імені Юрія Федьковича навесні цього трагічного для усіх нас року.

³ This article was written within the framework of the analytical and prognostic project «Ukraine – 2022» initiated by the Department of International Information of the Yuriy Fedkovych National University in the spring of this tragic year for all of us.

portant aspects of asymmetry in international relations. The levels of asymmetric interaction and repulsion in interstate relations in historical retrospect, and in the current situation in particular along the lines of the still asymmetric relations between the People's Republic of China and the United States, have been studied, while realistically taking into account the asymmetry in many dimensions of the Russian-Ukrainian war and its influence in the transformed system of global and regional security

It is emphasized that the beginning of the asymmetric Russian-Ukrainian war became a bifurcation point for the European Union in a fundamental revision of its own foreign policy strategy in the conditions of a tectonic geostrategic break. There was a problem of rethinking, in particular, the geoeconomic role of the EU in new global, but still prone to fragmentation world.

Keywords: *asymmetry in international relations, Caribbean crisis, China, USA, Russian-Ukrainian war, transformation of EU foreign policy.*

124 — **Постановка проблеми.** Фактор малих і середніх держав, який досить серйозно впливав на систему міжнародних відносин, завжди так чи інакше давався взнаки. Згадаємо хоча б Бельгію для Франції періоду Першої світової війни або ж Кубу для СРСР. Сьогодні таке можна стверджувати про Тайвань у контексті зовнішньої активності США у регіоні Індо-Пасифіки.

У сучасних умовах, коли відбувається дуже важливий перерозподіл насамперед геоекономічних впливів у міжнародних відносинах жодна з малих і середніх держав не може вважатися *res nullius*.

Мета запропонованої статті з'ясувати певні рівні асиметричної взаємодії та відштовхування у міждержавних відносинах в історичній ретроспективі, а у сучасній ситуації зокрема по лінії поки що асиметричних відносин КНР і США, реально зважаючи при цьому на асиметрію у багатьох вимірах російсько-української війни та її непересічний вплив у трансформованій системі глобальної й регіональної безпеки з можливою перспективою подолання кризи, її наслідків через 15-20 років.

Аналіз досліджень та публікацій. Тематика асиметрії у міжнародних відносинах була і залишається однією з обговорюваних у середовищі учених та експертів. Один з сучасних дослідників міжнародної асиметрії Брентлі Вомак (Brantly Womack) таким чином охарактеризував асиметрію геополітичного примусу: «з часів класичного поведінкового визначення Роберта Даля «А має владу над В у тій мірі, в

якій він може змусити В зробити те, чого той інакше не зробив би» [Womack B., 2016]. Запропонований підхід цілком доречний при аналізі сучасних атак терористичного примусу РФ стосовно України з метою подальшого прийняття умов держави-агресора.

Особливості концепту асиметрії у політичній науці досліджував вітчизняний учений Ігор Дерев'янка [Дерев'янка І., 2019, с.71-72]. Автор зазначив, що у більш загальному сенсі асиметрію розглядають як поняття, що «відображає порушення симетрії, рівності, гармонії, відносної стійкості, пропорційності і співрозмірності між окремими частинами цілого».

Підкреслимо, що сам термін «асиметричні відносини» на початках мав військово-стратегічне значення і застосовувався у розробках Пентагона ще у добу «холодної війни» і значно пізніше був введений в обіг міжнародної політичної науки. До речі, вже у 70-і роки розглядався сценарій можливого ведення асиметричної війни з таким, здавалося б, симетричним суперником як ССРСР.

Цікаво, що ще у 2005 році в Україні відбувалася міжнародна конференція «Асиметрія міжнародних відносин» з наголосом на досягнення більшої енергетичної незалежності та безпеки для нашої країни. Це був певний підсумок 5-річної програми підвищення кваліфікації політичних аналітиків у сфері вивчення та оцінки асиметричних відносин між державами на прикладі Канади і США. З канадського боку її керівником був відомий канадський історик Орест Субтельний, а з українського – заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень Григорій Перепелиця. Один із засадничих висновків експертів полягав зокрема у тому, що найближчим десятиліттям США «не матимуть симетричного суперника, який кинув би виклик американській наддержаві» [Щербак Ю., 2005]. Проблемні питання сучасної асиметрії у міжнародних взаєминах знайшли відображення у колективній монографії українських учених, де зокрема підкреслено, що саме вона відображає «різні рівні ієрархії» на міжнародній арені [Асиметрія..., 2005, 25].

Вітчизняний дослідник Максим Розумний, використовуючи аналіз кейсу російсько-українського конфлікту у Криму і у Донбасі, визначив кризовий потенціал асиметрії на субрегіональному рівні. Використавши структуралістську парадигму, експерт цілком слушно підмітив, що ієрархічні взаємозалежності та вертикально-горизонтальні протистояння виконують у сучасній світ-системі іноді роль

балансів та інструментів регуляції, іноді ж є стимулом розвитку та загроз [Розумний М., 2015, 29].

Характер та особливості асиметричного розвитку американо-мексиканських відносин досить детально проаналізував згадуваний київський дослідник Ігор Дерев'янка, який зауважив: в американських політичних колах Мексику сприймають в основному тільки з точки зору економічної співпраці, оскільки вона «не здатна кинути виклик могутності США або поставити під сумнів можливість односторонніх дій». У політичному сенсі ж Мексика у відносинах з Вашингтоном – це такий собі політичний карлик. Посол США у Мексиці 1993–1997 рр. Джеймс Джонс писав з цього приводу таке: «Проблема з політикою США щодо Латинської Америки в цілому, і в тому числі Мексики, полягає в ігноруванні і відсутності уваги до цих відносин, крім випадків коли нам щось потрібно – тоді ми поводи-мося як зверхній партнер, на відміну від справжнього партнерства» [Дерев'янка І., 2019]. До речі, український експерт слушно вважає, що поняття асиметрії «виражає граничний випадок відносин нерівності суб'єктів, коли всі їхні властивості не збігаються».

126

І завершимо баченням проблематики асиметрії Насімом Талебом, який зауважив, що з часів Сенеки, котрий один з перших описав логіку асиметрії, саме вона є «в основі самого життя» і залишається «ключем міцності і антикрихкості». Дослідник вводить поняття сприятливої асиметрії, коли той хто має справу з крихкістю здобуває плюсів більше, ніж мінусів і, навпаки, «несприятливої асиметрії», коли мінусів значно більше, ніж плюсів [Талеб Н., 2022, сс.139,144].

Отже, навіть короткий огляд наукової літератури засвідчує неабияке значення концепту «асиметрія» для надскладного комплексу МВ першої третини ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Середина і кінець ХХ століття ознаменувався подіями, котрі, як здавалось, не становили загрози усталеному двополюсному порядку доби холодної війни, хоча і мали значення, викликаючи певні флуктуації на геополітичній периферії. Тоді багато хто вважав, що соціалізм, подолавши кризу сталінізму, продовжує крокувати земною кулею. Згадаємо хоча б перемогу Кубинської революції (1959), яка, до речі, на початках вряд чи могла вписатися у канони соціалізму, а радше «схилилася» до витоків анархо-синдикалізму. Маяком соціалізму у берегів Америки у меседжах радянської пропаганди Куба стала значно пізніше.

Трохи іронії та гумору у зв'язку з риторикою кубинської революції. Відомий політичний анекдот про пересічного кубинця Пепіто, який виграв міжнародний конкурс анекдотів і разом з Фіделем летить за премією до Нью-Йорку. Пепіто виходить з літака першим, і його негайно оточує юрба журналістів, які запитують: «Це Ви Пепіто, який розповідає байки?». [“Usted es Pepito, el de los cuentos?”]. На що він відповідає: «Я – Пепіто, але я розповідаю анекдоти, а ось той високий бородач, який іде за мною, – це він розповідає байки кубинському народові» [Yo soy Pepito, el de los chistes. Y el de los cuentos es aquel barbudo grandulón que viene detrás de mí”] [Архипова А., Александрес М., 2014, с.153].

Отже, час перейти до заявленої мною теми асиметрії у міжнародних стосунках. Як розуміє асиметрію Насім Талеб? Він пише про неї як про вкрай мінливе співвідношення між наслідками доброго і поганого. Якщо застосуємо ці підходи до радянсько-кубинських відносин, то побачимо, що у 1960-1962 роках стосунки обох акторів можна кваліфікувати як асиметричний (нерівноправний) діалог і союз між Кубою та ССРСР, проте часом досить взаємовигідний. Нерівноправні відносини означають, що у взаємодії між країнами одні виграють більше, ніж інші, через відсутність симетрії у співпраці. У світі торгівлі та фінансів це може бути терпимо, але у сфері міжнародної безпеки це не так, оскільки будь-яка співпраця породжує залежність та вразливість. Зрозуміло, що у такій ситуації вигоди можуть бути несумірними із зусиллями. Хрущов намагався подолати цим асиметричним союзом з Фіделем існуючу асиметрію ССРСР у ядерній зброї зі США, переконуючи усіх у тому що Радянський Союз виробляє ракети «як сосиски». Однак іміджеві збитки Кремля, мабуть, були більшими, аніж здобутки.

Подібна асиметрична співпраця у роки холодної війни дозволила Нікіте Хрущову, увійшовши в антиколоніальний раж і використовуючи риторичку соціалізму, вести удаваний наступ на Захід чи то у Берліні як геополітичному балансирі (1961), чи влаштувавши Карибську кризу (1962). Радянський лідер хизувався тоді перед членами Політбюро: «Американці кажуть, потрібно демонтувати ракетні установки на Кубі. [...] Те, що американці перелякалися, немає сумніву, мабуть, Кеннеді спав з дерев'яним ножом». На запитання А. Мікояна – «чому з дерев'яним?», Хрущов, шуткуючи, каже, коли людина перший раз

виходить на полювання, на ведмедя, вона бере з собою дерев'яного ножа, щоби очищати штани було легше» [Президиум, 2004, с.621].

Проте, Хрущов, як і Кеннеді, пройшовши війну, пам'ятав її жахи і тому ставав трохи серйознішим коли йшлося про можливості її розв'язання. На одному з засідань він визнав: «Трагічне – вони можуть напасти, ми відповімо. Може вилитися у велику війну» [Президиум, 2004, с.617]. Підкресливши підвищення ролі Куби («ми зараз зробили Кубу країною світового фокусу»), Хрущов однак, з притаманним йому авантюризмом і відзначаючи асиметрію взаємин з Гаваною, додав: «Слід грати, а не відіграватися, не втрачати голови. Ініціатива в наших руках, не потрібно боятися. Розпочали і злякалися. Нам воювати не вигідно. Не від Куби залежить майбутнє, а від нашої країни» [Президиум, 2004, сс. 621, 622].

128

З точки зору внутрішньої політики кубинську революцію можна було б назвати ексклюзивною «революцією розвитку», яка на початках була асиметричним революційним рухом меншості. Як відзначав Фідель Кастро у кінці у 1955 р. у маніфесті №1 щодо «Руху 26 липня» він є не політичною партією, а рухом і його «керівництво є колегіальним і таємним, що складається з людей, які мають залізну волю, імена яких не заплямовані минулим. ...Це буде, крім усього, революція народу, здійснена кров'ю і потом народу» [Бородаєв В., 2010]. Однак емоційність та модель сприйняття революції 1959 року на Кубі як результату втілення революційних мрій однієї людини-харизматика не у змозі пояснити усю складність цієї карколомної події у сітці історичних координат. Дехто з експертів вважав революцію «селянським повстанням, керованим сином представника заможного середнього класу», яка згодом перетворилася у «пролетарську диктатуру». Цікаво що революція була очолена Фіделем – випускником Єзуїтського елітного коледжу Белен та юридичного факультету у Гавані.

До речі, селянською революцією, подібною до Китайської, вважав її Жан-Поль Сартр, який написав 16 нарисів у «Франс суар», а Симона де Бовуар вважала її наслідком «міського повстання дрібної буржуазії».

Економічні ж реалії були зовсім не такими як її змальовували пізніше комуністичні пропагандисти. В одній з більш адекватних книг того часу відзначалося, що Куба була 5-ою в Латинській Америці за рівнем промислового виробництва та за рівнем життя, а режим Фульхенсіо Батисти спирався до свого падіння на кубинських інте-

лектуалів та середній клас. Її автор Теодор Дрепер, до речі, вихідець з України, наводить такі дані – 1 автомобіль припадав на Кубі на 39 осіб, тоді як в Аргентині на 60, а у Мексиці на 91 особу. 1 радіоприймач на 5 мешканців – це 2 місце після Аргентини (1 радіо на трьох). Рівень життя у містах був такий же високий як в Італії чи Японії.

З іншого боку, можливість перемоги соціалістичних ілюзій живила практика антиколоніальних рухів. До прикладу, історична перемога В'єтнаму, який завдав нищівної поразки французам у Д'єнб'єнфу (весна 1954). Дійсно це була вирішальна битва Першої Індокитайської війни, яка визначила поразку французьких колоніальних військ. «В'єтмінь» (Ліга боротьби за незалежність В'єтнаму) наніс французам нищівного асиметричного удару. До того ж, Франція зазнала й серйозні репутаційні втрати – власне, її міжнародний вплив тоді впав майже до нуля. Підсумком битви стали переговори у Женеві та підписання угод, які поклали край французькій військовій присутності у В'єтнамі.

Згодом був ще внутрішній асиметричний виклик усередині, як би ми сьогодні сказали, колективного Заходу – «ліві» ідеї і практики молодих анархістів у Західній Європі і США, які породили 1968 рік як політичне та культурне явище. Причому такі рухи мали підживлення з боку «лівацьких» практик Мао Цзедуна під час «Великої пролетарської культурної революції». Дійсно, вплив маоїзму і троцкізму, скажімо, у тій же Франції був настільки великий, що автор цих строк ще у 90-і роки бачив на одній з автобусних зупинок в Ельзасі політичний плакат із зображенням Мао Цзедуна.

Мабуть, годі занурюватися у спомини і ретроспективу кінця 90-х: перекинемо місток у бурхливе сьогодні. Починаючи з двохтисячних тільки лінійні оглядачі та експерти не зачіпали тему підйому Китаю як світового центру сили. Проте, щоб там не казати, реальне набуття ваги співставної зі США можливе лише через років 30-40.

У наш час КНР швидше середньоваговик поміж наддержав, точніше однієї наддержави, якою усе ще залишається Америка. Насправді, США поки що у змозі, незважаючи на усі регіональні суперечності вибудовувати/підтримувати з Пекіном конкурентні асиметричні відносини. Ось які думки висловив з цього приводу Майкл Мазарр (Michael Mazarr), провідний експерт корпорації RAND. Воєнно-стратегічна конкуренція 2-х акторів, з його погляду, обмежена через те, що військові амбіції Китаю, «навіть у їх найбільших масшта-

бах, не мають жодної перспективи загрозувати життєво важливим інтересам США». Захоплення китайськими військовими Тайваню було б трагедією і злочином, і Сполучені Штати не повинні підтримувати примусовий контроль Пекіна над островом, але «це не загрожуватиме існуванню Сполучених Штатів». Навіть військова гегемонія Китаю у Південно-Східній Азії, вважає Мазарр, якби вона не зашкодила свободі дій США і союзників, «не представляє нічого близького до екзистенційної загрози» [Mazarr M., 2021].

Не відкриємо тут якихось таємниць, коли зауважимо, що подібна асиметрія у відносинах зі США не влаштовує китайське керівництво і воно намагається наростити мускули. Декілька років тому у Пекіні були продемонстровані найновіші китайські озброєння – міжконтинентальна балістична ракета (МБР) Dongfeng-41 (DF-41) та гіперзвукова балістична ракета середньої дальності Dongfeng-17 (DF-17). При цьому МБР DF-41 може бути модифікована для несення гіперзвукової платформи, оснащеної звичайним або ядерним зарядом. Згідно з доповіддю комісії Конгресу США, розробка DF-41 значно збільшує ракетну ядерну загрозу для материкової частини США. Сьогодні також Китай вже сформував власну ядерну тріаду і активно нарощує виробництво збройового плутонію. Однак КНР, мабуть, ще довгі роки залишатиметься регіональною воєнною потугою.

130

—

Аналітики корпорації RAND у доповіді *Understanding Influence in Strategic Competition with China*, присвяченій становищу КНР на світовій арені, визнали наявність у Пекіна серйозного економічного впливу. У документі зокрема зазначалося, що головним козирем Китаю є його економічна міць. Для Китаю найбільш ефективним важелем впливу на треті країни є можливість пропонувати їм торгівельне та інвестиційне партнерство – і це відіграє більш важливу роль, ніж прямі загрози військового характеру чи просування китайської політичної моделі [Understanding Influence, 2019].

Представник «агресивного неореалізму» Джон Міршаймер з університету Чикаго, відомий своїм консерватизмом, був поміж тих опитаних *Foreign Affairs* експертів, котрі були абсолютно не згодні з ідеєю, ніби американська політика стала занадто ворожою стосовно Китаю. В одній із статей він писав: «У всіх великих держав, і не важливо, демократичні вони чи ні, практично немає іншого вибору, окрім як конкурувати за владу, і, по суті, це гра з нульовою сумою». Зрозуміло, що для американо-китайських відносин наслідки вигля-

датимуть сумними: Китай неминуче бажатиме розширення своєї влади, а в Америки немає іншого вибору окрім стримування. Якщо в однієї країни більше влади, тоді конкуруюча країна має неминуче менше. Подібний незбалансований, асиметричний світ завжди конфліктний [Mearsheimer J., 2021]. Глобальне американо-китайське суперництво невідворотне, проте «дійсно глобальним» і «двополюсним» воно стане не завтра.

Свого часу (в кінці 70-х років ХХ століття) В'єтнам, маневруючи між ССРСР і КНР у боротьбі за домінування в Індокитаї, намагався грати у глобальну стратегію. Зрозуміло, Китай був противником домінування у регіоні ССРСР і у кінцевому рахунку це призвело до китайсько-в'єтнамської війни. ССРСР намагався утворити довготривалий асиметричний союз з соціалістичним В'єтнамом. Як відзначає Вомак, обидві сторони – і Китай, і В'єтнам помилялися у баченні й тлумаченні один одного. Більше того, їх хибні тлумачення мали певну взаємодоповнюваність. «В'єтнамці дивилися на Китай так, ніби Китай – це великий В'єтнам... Китайці ж розглядали В'єтнам як невеликий Китай – державу, керовану великими стратегічними міркуваннями». Один з відомих китайських вчених сказав з приводу сприйняття Китаю у В'єтнамі: «Професоре Вомак, ви, американці, маєте справу з Китаєм протягом двохсот років? Ми, в'єтнамці, маємо справу з Китаєм протягом п'яти тисяч років. І якщо ми дізналися одну річ, яку ви повинні знати, так це те, що Китай – незрозумілий!» [Womack B., 2016].

Геостратегічним інструментом стримування Китаю для США має стати створювана Вашингтоном система Quad. Як відзначили експерти Кай Хе і Мін'янг Лі, аналізуючи перспективне американо-китайське суперництво у регіоні Індо-Пасифіки, географічне поняття «Індо-Тихоокеанський регіон» існує протягом десятиліть. Проте, як політична та стратегічна концепція, вона з 2010 року поступово утвердилася у зовнішньополітичному лексиконі деяких країн, особливо Австралії, Індії, Японії та США. Однак, схоже, Китай не має бажання ідентифікувати себе як частину Індо-Тихоокеанського регіону. Більш того, китайські лідери вважають, що Індо-Тихоокеанська стратегія (Quad) під керівництвом США спрямована на стримування зростання Китаю. Хоча «битву» між двома географічними поняттями «Індо-Тихоокеанський регіон» та «Азіатсько-Тихоокеанський регіон» можна буде досить легко врегулювати у майбутньому:

стратегічне змагання США та Китаю тільки розпочалося [Kai He, Mingjiang Li, 2020].

Повернемося тепер обличчям до Європи – комуністичний Китай у сучасній міжнародній асиметрії був і залишається радше перманентним суперником, аніж стабільним партнером для Євросоюзу. Ось яка спільна політична позиція стосовно КНР висловлена у засадничому документі Ради Європейського Союзу «Стратегічний компас безпеки та оборони», прийнятому 21 березня 2022 року – через місяць після початку російсько-української війни: «Китай є партнером у співпраці, економічним конкурентом і системним суперником. З Китаєм ми можемо вирішувати такі глобальні проблеми, як зміна клімату. Китай дедалі більше бере участь у регіональній напруженості та втягується в неї. Асиметрія відкритості наших ринків і суспільств призвела до зростання занепокоєння щодо взаємності, економічної конкуренції та стійкості. Китай, як правило, обмежує доступ до свого ринку і прагне просувати свої власні стандарти у всьому світі. Він проводить свою політику, в тому числі через зростаючу присутність на морі та у космосі, а також за допомогою кібер-інструментів і демонструючи гібридні тактики. Крім того, Китай суттєво розвиває свої військові засоби і прагне завершити загальну модернізацію своїх збройних сил до 2035 року, впливаючи на регіональну та глобальну безпеку. Розвиток та інтеграція Китаю в його регіоні і у світі в цілому знаменуватиме решту цього століття» [A Strategic Compass, 2022].

132

Декілька зауваг про можливості авторитарного технологічного прориву Китаю. Оскільки китайська економіка зростала в геометричній прогресії протягом останніх кількох десятиліть, зроста її здатність підтримувати технологічні інновації. Джошуа Фітт, науковий співробітник Програми безпеки Індостихоокеанського регіону в Центрі нової американської безпеки, описує таку стратегію як «цифровий авторитаризм». Отже, це частка стратегії Пекіна щодо покращення цифрових інструментів не тільки національної влади, а також нормалізації неліберального використання технологій та оснащення іноземних урядів інструментами для відтворення аспектів авторитарної моделі управління використовуваних компартією Китаю.

Китайський уряд допомагав зокрема навчити поліцейські відділи у десятках країн тому, як використовувати китайські технології для досягнення неліберальних цілей, а також надав іноземним урядам в Індостихоокеанському регіоні інструменти для кодифікації не-

ліберальних цифрових норм у внутрішньому законодавстві. Китай також експортує ідею про те, що відкритий Інтернет не є передумовою для накопичення економічних переваг, і навіть може стати перешкодою для зростання. Отже, державам, які прагнуть демократичного розвитку слід у короткостроковій перспективі розробити ефективні, асиметричні інструменти протидії «новому різновиду високотехнологічного іллібералізму» (new breed of high-tech illiberalism) [The Future of the Digital Order, 2021].

Роль і впливи України у сучасному, поки що асиметричному протистоянні Китаю і США немовби не проглядаються. Однак це не зовсім так. Україна сьогодні – це дійсно ключова держава (pivotal state) у протистоянні підйому Східного авторитаризму – тандему РФ-КНР. Ще у 90-і роки США розраховували, що Росія з часом, набувши демократичних рис, зможе стати противагою Пекіну, таким собі «лейтенантом США» на обширах Євразії. Сьогодні подібний проект зійшов у глибоку тінь. Ось як висловився щодо очікувань колективного Заходу стосовно російської поведінки на початку 2021 р. представник Фонду Карнегі у Москві Дмитрій Тренін: «Захід не зацікавлений у тому, щоб Росія була великим, самостійним суб'єктом. Захід міг би бути зацікавленим у тому, щоби Росія стала асоційованим членом західного співтовариства після кардинальних внутрішньополітичних змін у самій Росії – певною подобою до України. Напевно, у цьому міг би бути інтерес Заходу» [Асиметричная Антанта, 2021].

133

Отже, роль дієвого інструмента «визнаної» світової моделі демократії виконує сьогодні в Євразії, у трагічній ситуації війни, саме Україна.

Нагадаю, що Україна у добу після розпаду СРСР усе більше ставала асиметричним викликом РФ і згодом перетворилась, без перебільшення, у ключову державу для оновленої субрегіональної системи європейської безпеки. Однак, починаючи з каденції Л. Кучми, заяви офіційного Києва щодо прагнень України приєднатися до колективного Заходу сприймалися у США та і в європейських країнах швидше як геостратегічний маневр, аніж реальна політична мета. Тим більше що ні внутріполітична ситуація, ані зовнішній крен України у бік Москви не викликали довіри зі сторони західних політиків. Фактично Україна до лютого 2022 р. залишалась блідим об'єктом складної й неоднозначної Great Game поміж «рухливих руїн» на тлі півзруйнованої системи советизму.

У нових геостратегічних умовах констатуємо, що путінський режим розпочав свою останню асиметричну «колоніальну війну» в Європі (на кшталт подібних воєн XVIII-XIX століть), а Україна веде цю війну не просто за власне існування, а за самостійну соціокультурну ідентичність та європейську ідентифікацію. Адже саме колоніальний погляд на Україну протягом довгого часу визначав її історію і, як вважає Тімоті Снайдер, заважав близьким і далеким сусідам побачити і сприйняти реальну Україну. І те, що зараз українське питання обговорюється з позиції самої України, є величезна заслуга найперше українського війська та громадянського суспільства [Армія зробила Україну, 2022].

134

У середньостроковій перспективі маємо розробити для усього нашого соціуму українськоцентричну асиметричну геостратегію для регіону Центрально-Східної Європи, особливо, у воєнно-політичному сенсі. Ідеться насамперед про те, що після Бучі, Ірпеня, Маріуполя ми не можемо допустити більше щоби будь-коли у майбутньому війна велася на території власне України. Наша країна не повинна відігравати роль експериментальної біфуркаційної точки, навколо якої б знов розгорталася Great Game за участю старих або ж нових геостратегічних акторів. Тобто, упродовж майбутніх 15-20 років Україна разом із Польщею має стати дієвим суб'єктом МВ, тим атрактором, котрий спроможний об'єднувати навколо себе в якості магніту – економічно, соціально і політично усіх зацікавлених сусідів від Балтики до Чорного моря.

І ще один важливий момент, котрий вартує особливої уваги. Україна має стати, якщо можна так сказати, прозелітом Демократії у непростому регіоні ЦСЄ. Європейська ідея та практики демократії мають бути нерозривно поєднані у нашій державі. Я колись наводив думку Дені де Ружмона щодо ролі середніх і малих держав: «Мала держава існує, щоб у світі був зелений куток, де б якнайбільше мешканців могли насолоджуватися статусом громадянина. Мала держава не має нічого, окрім правдивої та реальної свободи, якою вона повністю компенсує в ідеальному плані навіть могутність великих держав» [Фісанов В., 2010, с.12]. Однак цей зелений куток має бути надійно захищеним і креативним, зауважимо ми сьогодні. Тим більше, що Україна сусідує не з одним путінським авторитарним режимом, а з декількома – Білоруссю, Туреччиною і навіть Угорщиною, яка усе ще балансує на межі. Отже, Україна та українці мають бути своєрід-

ним взірцем для сусідів, відмовляючись від пут неоколоніалізму та макіавелізму і торуючи власний непростий шлях до Європейської демократії.

Головне сьогодні сформувані нове покоління молоді, яке дійсно буде підготовлене для європейської дії та керуватиметься християнськими і гуманістичними цінностями. Ми маємо докорінно змінювати нашу освітню систему, яка багато у чому ґрунтована на організаційних і ментальних засадах сталінсько-брежнєвської моделі. І у цьому сенсі нас ще «очікує» власний 1968 рік. Антиінтелектуалізм як загроза демократії та свободі, хоча б поміж мислячої верстви соціуму, має бути подоланий. Інтелектуали поки що знаходяться в асиметричній і, головне, пригніченій позиції.

У більш широкому сенсі можна передбачити, що «старий», звичний глобалізм терпить поразку і на порядку денному певним чином розвивається нова фрагментація світу. Однак, зрозуміло, у стратегічній перспективі вона має бути певним чином подолана.

Як підкреслено у спеціальному меморандумі для ЄС з промовистою назвою «Трансформаційний момент», до початку російсько-української війни критики зазначали, що ЄС був занадто слабким у системному сенсі: його характеризувала нездатність досягти консенсусу між 27 державами-членами та підтримати. слова силою, якщо потрібно. До 2022 року «геополітичний поділ» Євросоюзу характеризувався трьома таборами країн, які визначали його відносини з Росією – «воїни холоду», до складу яких входили Польща та країни Балтії, «троянські коні», до складу яких входять Угорщина, Кіпр, Болгарія та Греція, та третя група, потужні «голуби», Німеччина і Франція. Однак 24 лютого 2022 року стало поворотним пунктом. Досягнуто, мабуть, оновленого консенсусу щодо небезпеки, яку являє собою путінська Росія для ЄС і заради його майбутнього процвітання слід включити ефективні механізми захисту, діючи у багатьох напрямках «більш проактивно» [A transformational moment?, 2022].

Дійсно, завершується постбіполярний антракт. Як слушно зауважив публіцист Хоакін Алмунія (Joaquín Almunia), тепер ми, на Заході, повинні розглянути, що стане з інституційним порядком після холодної війни (post-Cold War institutional order). Примітно, що він використав для своєї статті назву відомого роману-антиутопії Олдоса Гакслі «О, Дивний новий світ» (Brave New World). Говорячи про День Європи у 2022, автор пише, що це «перший День Європи у принци-

пово зміненому світі, з новим і абсолютно іншим розумінням того, чим дійсно є Європа і що Європа означає» сьогодні. Адже протягом останніх 15 років ЄС пережив численні екзистенційні кризи, але російське вторгнення в Україну «попередило європейців про крихкість Європи як інституційної конструкції» (the fragility of Europe as an institutional construct), а також про «роботу зловмисних сил на Сході, які використовують усі засоби щоби підірвати його базові цінності» [Almunia J., 2022].

У вже наведеному тут документі Ради ЄС «Стратегічний компас» війну Росії проти України охарактеризовано як «тектонічне зрушення в європейській історії» (tectonic shift in European history). Проте, безкомпромісно зауважено, що внаслідок карколомних подій ЄС як ніколи «єдиний перед обличчям неспровокованої та невинуватої військової агресії Росії проти України», яка грубо порушує міжнародне право та принципи Статуту ООН і підриває європейську та глобальну безпеку та стабільність [A Strategic Compass, 2022].

136

— Нещодавно я звернувся також до аналізу європейської ситуації, здійсненому у Французькому інституті міжнародних відносин (IFRI). Дозволю тут навести деякі цікаві тези однієї публікації. Ось вони.

Російсько-українська війна і Українське питання ставить під «сумнів саму основу побудови Європейського Союзу». Чи спроможний буде ЄС у майбутньому залишитися «громадянським утворенням», поєднавши усіх охочих і спираючись лише на політичну та економічну взаємозалежності, маргіналізуючи таким чином антагоністичні логіки розвитку. Більш того, сучасна українська трагедія жорстоко проливає світло на банкрутство ілюзій економістів після завершення холодної війни. Адже, насправді, ні відкриття ринків, ні збільшення обмінів, і, навіть, відкрита інформаційна економіка не створюють демократії. «Ілюзія була прекрасною – Німеччина зробила її серцем свого ренесансу. Але вона вже підірвана Китаєм і з тріском руйнується у Москві». Тупик відображається також у тому, що єдиною зброєю, яку ми, європейці, маємо для боротьби з кризою, є нескінченна послідовність «пакетів» санкцій з дуже відносним стратегічним ефектом. Якщо війна є «продовженням політики», то це також її кінець [Editorial, 2022]. Зрозуміло, що з геостратегічних розрахунків не варто виключати поки що асиметричний китайський фактор. Як вважає Директор впливого Центру для Європейської реформи (The Centre for European Reform) Чарльз Грант, війна в Україні «легко може

тривати довго». І якщо у цій ситуації Китай усе-таки вирішить стати поряд із Росією, Захід, ймовірно, відповідь жорсткими санкціями (навіть якщо деякі європейці не бажають їх застосовувати) щодо торгівлі, інвестицій та технологій. Світ при цьому був би менш багатополярним і більш розділеним на два ворогуючих блоки. Ланцюги постачання скоротяться і це зашкодить торгівлі й зростанню. У Пекіні є голоси, які дивляться на цю перспективу з певною тривогою, але поки що вони мовчать. Тим часом європейці мають зробити усе можливе, щоб переконати Китай «не занадто тісно сплутуватися з Путіним» (too closely entangled with Putin). Нова холодна війна «не піде на користь Китаю», – констатує автор [Grant Charles, 2022].

Висновки. Аналіз міжнародної ситуації в історичній ретроспективі, зокрема зв'язаний з асиметричним радянсько-кубинським союзом та намаганням тодішнього лідера СРСР Нікити Хрущова за допомогою ядерного тиску подолати асиметрію у ядерному глобальному протистоянні з США, засвідчив, що геополітичний блеф тоді провалився і Москва зазнала серйозних іміджевих втрат. У кінцевому рахунку поразка у Карибській кризі (жовтень 1962) стала одним з ключових чинників політичного падіння Хрущова.

137

Поки що асиметричний підйом КНР початку XXI століття також нагадує про насамперед несумірність її воєнного потенціалу, зокрема й ядерного, з американським. Китай для США становить сьогодні лише певну регіональну загрозу безпекового розбалансування. І цьому викликові має протистояти стратегічний проект Quad. Проте, економічній і, навіть, ідеологічній виклик Пекіну досить відчутний.

Україна стала однією з ключових держав на Сході Європи, котра протистоїть авторитарному путінському режиму та його атакам проти Демократії. Україна у добу після розпаду СРСР усе більше ставала асиметричним викликом РФ і згодом перетворилась, без перебільшення, у pivotal state для оновленої субрегіональної системи європейської безпеки. Наслідком більш глобального, асиметричного воєнно-політичного протистояння РФ з Заходом стане зцілення її міці, а також значне обмеження тактичного маневрування й загалом значного «урізання» перспектив ведення путінським режимом та наступниками розгалуженої неоімперської політики в Євроазії.

Початок війни в Україні, без перебільшення, став, біфуркаційною точкою для Євросоюзу у докорінному перегляді власної зовнішньополітичної стратегії в умовах тектонічного геостратегічного зламу.

Постала проблема переосмислення, зокрема й геоекономічної ролі ЄС у сучасному глобальному, але й поки що схильному до фрагментації, світі.

Отже, чи залишиться Європейський Союз на маргінесі «економічним придатком західного табору, захищеним американською військовою силою, чи він забажає розпочати політичну реорганізацію континенту?» [Editorial, 2022]. Відповідь на ці складні, неоднозначні запитання весь український соціум також має дати собі якомога швидше і це повинна бути відповідь набутої у боях Витримки і Мудрості.

Джерела та література:

1. Асиметрія міжнародних відносин. 2005. Ред.: Г. М. Перепелиця, О. М. Субтельний. Київ: Видавничий дім «Стилос».

138 — 2. Асимметричная Антанта. 2021. Роль Европы в растущей зависимости России от Китая, 2 марта 2021, Carnegie Moscow Center. https://carnegieendowment.org/files/Transcript_02.03.2021-2.pdf (accessed May 23, 2022).

3. Армія зробила Україну суб'єктом геополітики. 2022. Тімоті Снайдер про значення опору широкомасштабній агресії Росії. <https://www.radiosvoboda.org/a/snayder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed June 14, 2022).

4. Архипова А., Александрес М. 2014. Политический юмор Острова свободы: что кубинцы рассказывают о Фиделе Кастро. №21. С.192-251.

5. Бородаев Владимир (2010). Путь Фиделя. <http://www.library.fa.ru/files/Kastro5.pdf> (accessed April 11, 2022).

6. Дерев'яно І. 2019. Ефекти асиметрії в американсько-мексиканських відносинах. Journal of International Relations of KNU. №50. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3946/3608> (accessed April 16, 2022).

7. Дерев'яно І. П. 2019. Концептуальні ідеї теорії асиметрії Б. Уомака. Пріоритети сучасної науки (частина I): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції м. Київ, 19-20 листопада 2019 року. Київ: МЦНіД.

8. Президиум ЦК КПСС. 1954-1964. 2004. Стенограммы. Протокольные записи заседаний. Гл. ред. А.А. Фурсенко. Т. 1. Москва: РОССПЭН. 1360 с.

9. Розумний М. М. 2015. Кризовий потенціал асиметрії міжнародних відносин. Стратегічна панорама. № 1. С. 28-34.

10. Талеб, Насім Ніколас. 2022. Антикрихкість. Про (не)вразливе у реальному житті. Київ: Наш формат.

11. Фісанов В. 2010. Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана). Форум. Суспільно-політичний журнал. №1(8). С.8-13.

12. Щербак Ю. Энергетическая асимметрия. Как ее преодолеть Украине? День, 14 ноября, 2005. <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/energetic-heskaya-asimmetriya> (accessed May 14, 2022).

13. Almunia Joaquín. 2022. Marking the first Europe Day of the Brave New World, 9 May. <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed June 21, 2022).

14. A transformational moment? 2022. The EU's response to Russia's war in Ukraine by Sergio Carrera, Steven Blockmans, Malorie Schaus and others. 30 May. https://www.ceps.eu/download/publication/?id=36541&pdf=A-transformational-moment_The-EU-response-to-Russias-war-in-Ukraine.pdf (accessed June 21, 2022).

139

15. A Strategic Compass for Security and Defence. 2022. Council of the European Union, Brussels. 21 March. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed May 21, 2022).

16. Draper Theodore (1961). Castro's Cuba. A Revolution Betrayed / March 27. The New Leader, New York, The American Labor Conference on International Affairs, P.12. <https://ia800301.us.archive.org/9/items/CastroCubaARevolutionBetrayed/CCRB.pdf> (accessed May 14, 2022).

17. Editorial. 2022. Politique étrangère. # 2. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed June 11, 2022).

18. Grant Charles. 2022. Can the west stay united on ukraine – and what will china do? Bulletin article, 30 march. <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/can-western-unity-ukraine-hold> (accessed June 19, 2022).

19. Kai He, Mingjiang Li. 2020. Understanding the dynamics of the Indo-Pacific: US–China strategic competition, regional actors, and beyond. International Affairs. January. # 96. P. 1-7. https://www.researchgate.net/publication/350086588_Understanding_the_dynamics_of_the_Indo-Pacific_US-China_strategic_competition_regional_actors_and_beyond (accessed May 19, 2022).

20. Mazarr Michael J. 2021. The Essence of the Strategic Competition with China. Features, Prism 9, no. 1. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/>

AD1137518.pdf (accessed May 14, 2022).

21. Mearsheimer John J. 2021. The Inevitable Rivalry. America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics. Foreign Affairs. November/December. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-10-19/inevitable-rivalry-cold-war> (accessed May 18, 2022).

22. The Future of the Digital Order. 2021.by Jeff Cirillo, Lisa Curtis, Joshua Fitt, Kara Frederick, Coby Goldberg, Ilan Goldenberg, Andrea Kendall-Taylor, Megan Lamberth, Martijn Rasser, and Dania Torres. GNAS-report. November. https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS-Report-HTI-Nov-2021-finalb.pdf?mc_cid=8dd16fe4c4&mc_eid=d7531df096 (accessed May 22, 2022).

23. Understanding Influence in the Strategic Competition with China. 2019. by Michael J. Mazarr, Bryan Frederick, John J. Drennan, Emily Ellinger, Kelly Eusebi, Bryan Rooney, Andrew Stravers, Emily Yoder. RAND National Security Research Division. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RRA200/RRA290-1/RAND_RRA290-1.pdf (accessed May 16, 2022).

140

—

24. Womack B. Asymmetry and International Relations. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 244 p. <http://international-relations-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/39480c7e72cbc8a7f8295d19927b075c.pdf> (accessed April 14, 2022).

References:

1. Asymetriya mizhnarodnykh vidnosyn.2005. Red.: H. M. Perepelytsya, O. M. Subtel'nyy. Kyiv: Vydavnychyy dim «Stylos».

2. Asymmetrychnaya Antanta.2021. Rol' Evropy v rastushchey zavysymosty Rossyy ot Kytaya, 2 marta 2021, Carnegie Moscow Center. https://carnegieendowment.org/files/Transcript_02.03.2021-2.pdf (accessed May 23, 2022).

3. Armiya zrobyla Ukrainu sub'yektom heopolityky. 2022. Timoti Snyder pro znachennya oporu shyrokomasshtabniy ahresiyi Rosiyi. <https://www.radiosvoboda.org/a/snyder-armiya-vidsich-rosiyi-ukrayina-subyekt/31885780.html> (accessed June 14, 2022).

4. Arkhypova A., Alekhandres M. 2014. Polytycheskyy yumor Ostrova svobody: chto kubyntsy rasskazyvayut o Fydele Kastro. №21. S.192-251.

5. Borodaev Vladymyr (2010). Put' Fydelya. <http://www.library.fa.ru/files/Kastro5.pdf> (accessed April 11, 2022).

6. Derev'yanko I. 2019. Efekty asymetriyi v amerykano-meksykans'kykh vidnosynakh. Journal of International Relations of KNU. №50. <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3946/3608> (accessed April 16, 2022).
7. Derev'yanko I. P. 2019. Kontseptual'ni ideyi teoriiy asymetriyi B. Uomaka. Priorytety suchasnoyi nauky (chastyna I): materialy III Mizhnarodnoyi naukovo- praktychnoyi konferentsiyi m. Kyiv, 19-20 lystopada 2019 roku. Kyiv: MTSNiD.
8. Prezydyum TSK KPSS. 1954-1964.2004. Stenohrammy. Protokol'nye zapysy zasedanyy. Hl. red. A.A. Fursenko. T. 1. Moskva: ROSSPĖN. 1360 s.
9. Rozumnyy M. M. 2015. Kryzovyy potentsial asymetriyi mizhnarodnykh vidnosyn. Stratehichna panorama. № 1. S. 28-34.
10. Taleb, Nasim Nikolas.2022. Antykrykhkist'. Pro (ne)vrazlyve u real'nomu zhytti. Kyiv: Nash format.
11. Fisanov V. 2010. Oblychchyam do Yevropy (do 60-richchya Deklaratsiyi Shumana). Forum. Suspil'no-politychnyy zhurnal. №1(8). S.8-13.
12. Shcherbak Yu. Énerhetycheskaya asymmetrya. Kak ee preodolet' Ukrayne? Den', 14 noyabrya, 2005. <https://day.kyiv.ua/ru/article/mirovye-diskussii/energeticheskaya-asymmetriya> (accessed May 14, 2022).
13. Almunia Joaquín. 2022. Marking the first Europe Day of the Brave New World, 9 May. <https://www.ceps.eu/marking-the-first-europe-day-of-the-brave-new-world/> (accessed June 21, 2022).
14. A transformational moment? 2022. The EU's response to Russia's war in Ukraine by Sergio Carrera, Steven Blockmans, Malorie Schaus and others. 30 May. https://www.ceps.eu/download/publication/?id=36541&pdf=A-transformational-moment_The-EU-s-response-to-Russias-war-in-Ukraine.pdf (accessed June 21, 2022).
15. A Strategic Compass for Security and Defence.2022. Council of the European Union, Brussels. 21 March.<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf> (accessed May 21, 2022).
16. Draper Theodore (1961). Castro's Cuba. A Revolution Betrayed / March 27. The New Leader, New York, The American Labor Conference on International Affairs, P.12. <https://ia800301.us.archive.org/9/items/CastrosCubaARevolutionBetrayed/CCRB.pdf> (accessed May 14, 2022).
17. Editorial. 2022. Politique étrangère. # 2. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pe2_2022_editorial.pdf (accessed June 11, 2022).

18. Grant Charles. 2022. Can the west stay united on ukraine – and what will china do? Bulletin article, 30 march. <https://www.cer.eu/publications/archive/bulletin-article/2022/can-western-unity-ukraine-hold> (accessed June 19, 2022).

19. Kai He, Mingjiang Li. 2020. Understanding the dynamics of the Indo-Pacific: US–China strategic competition, regional actors, and beyond. *International Affairs*. January. # 96. P. 1-7. https://www.researchgate.net/publication/350086588_Understanding_the_dynamics_of_the_Indo-Pacific_US-China_strategic_competition_regional_actors_and_beyond (accessed May 19, 2022).

20. Mazarr Michael J. 2021. The Essence of the Strategic Competition with China. *Features, Prism* 9, no. 1. <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/AD1137518.pdf> (accessed May 14, 2022).

21. Mearsheimer John J. 2021. The Inevitable Rivalry. America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics. *Foreign Affairs*. November/December. <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-10-19/inevitable-rivalry-cold-war> (accessed May 18, 2022).

142

—

22. The Future of the Digital Order. 2021. by Jeff Cirillo, Lisa Curtis, Joshua Fitt, Kara Frederick, Coby Goldberg, Ilan Goldenberg, Andrea Kendall-Taylor, Megan Lamberth, Martijn Rasser, and Dania Torres. GNAS-report. November. https://s3.us-east-1.amazonaws.com/files.cnas.org/documents/CNAS-Report-HTI-Nov-2021-finalb.pdf?mc_cid=8dd16fe4c4&mc_eid=d7531df096 (accessed May 22, 2022).

23. Understanding Influence in the Strategic Competition with China. 2019. by Michael J. Mazarr, Bryan Frederick, John J. Drennan, Emily Ellinger, Kelly Eusebi, Bryan Rooney, Andrew Stravers, Emily Yoder. RAND National Security Research Division. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RRA200/RRA290-1/RAND_RRA290-1.pdf (accessed May 16, 2022).

24. Womack B. *Asymmetry and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 244 p. <http://international-relationships-tourism.karazin.ua/themes/irtb/resources/39480c7e72cbc8a7f8295d19927b075c.pdf> (accessed April 14, 2022).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.143-162>

УДК: 327(477+498)-192.2)

© Євгенія Юрійчук¹

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ: ЛЕГІТИМАЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто процес транскордонного співробітництва через призму його легітимності як інституційної (регіональних органів влади та європейських об'єднань територіального співробітництва (EGAP)), так і довіри населення через комунікативні можливості офіційних інтернет-сайтів. Констатовано активізацію ТКС із реалізацією реформи децентралізації в обох країнах особливо із застосуванням EGAP. Показано, що сайти регіональних органів в Україні, на відміну від румунських, поки що не пристосовані максимально до інтерактивного комунікування, не містять належного інформативного забезпечення різними формами та мовами для залучення населення до ТКС. Загальні звіти про ТКС, реалізацію міжнародних програм, проєктів, надання технічної допомоги, розпорошення внутрішнього контролю серед профільних комітетів, відсутність інституційного зовнішнього контролю тривалий час не дають можливості здійснювати належний громадський контроль за виконанням проєктів, належним використанням коштів, що породжує недовіру до органів управління ТКС та поступово їх делегітимізує.

143

Ключові слова: ЄС, Україна, Румунія, транскордонне співробітництво, комунікація, контроль, легітимација.

Cross-Border cooperation between Ukraine and Romania: Legitimate Opportunities for Internet Communication

The article assesses the process of cross-border cooperation through the prism of its legitimacies, both institutional – as regional authorities and

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: y.u.yurijchuk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5288-4827>.

European groupings of territorial cooperation (EGAP) – and public confidence through the communicative capabilities of official websites.

Cross-border cooperation contributes to the stabilization, strengthening of social and territorial development, European integration and amplifies the processes of structural reforms in Ukraine and Romania. With the implementation of decentralisation reform, these processes have intensified significantly in both countries, especially with the use of EGAP.

At the Ukrainian-Romanian border, territorial communities are mainly acting as the initiators of the CBC, so they need to be open to cooperation with the state, with Ukrainian and international colleagues, business, the public and residents; the opportunity to learn project management skills to meet their own needs and the needs of the community, primarily through interregional agreements and cross-border projects, which should be significantly facilitated by various forms of CBC, especially EGAP.

144 — Traditionally, common citizens request their authorities for the necessary information. Unfortunately, the websites of regional bodies in Ukraine, in contrast to the Romanian ones, are not yet maximally adapted to interactive communication, they do not contain adequate information to support involving the population in CBC.

General reports on CBC, implementation of international programs, projects, technical assistance, dispersion of internal control among profile committees, lack of institutional external control for a long time, do not allow proper public control over project implementation or funds usage, which creates distrust in CBC management and gradually delegitimizes them.

In the future, we suggest providing effective means of control and responsibility of the parties for failure of programs and projects implementation and opportunities for public control; to strengthen information and communication support with the authorities and EGAP through electronic media and social networks in different languages.

Keywords: EU, Ukraine, Romania, cross-border cooperation, communications, control, legitimization.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед семи транскордонних партнерів України Румунія є країною, з якою нас пов'язують не тільки спільний досить протяжний кордон, а й тривалі економічні, політичні, духовні та культурні зв'язки й досить інтенсивні транскордонні потоки товарів, сировини, капіталу, робочої сили, інформації, які періодично загострюють проблему націо-

нальної безпеки, особливо щодо ідентичності населення. Встановлення та поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних відносин між територіальними громадами України та Румунії, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади особливо активізувалося з проведенням реформи місцевого самоврядування і процесами децентралізації в Україні. Російсько-українська війна не тільки вивела ці зв'язки на вищий рівень – безкорисної допомоги, а й примусила максимальну увагу звернути на проблему контролю за діями влади у сфері розподілу гуманітарної та військової допомоги й переглянути попередній досвід транскордонного співробітництва з огляду на корупційний складник.

Входження Румунії до ЄС 2007 р. актуалізує важливість вивчення досвіду трансформації транскордонного співробітництва (ТКС) з Україною та розвитку прикордонних регіонів обох держав на всіх етапах євроінтеграції. Особливо важливий цей досвід з огляду на системну трансформацію ТКС в Європі загалом у контексті реалізації спільної регіональної політики на основі принципу субсидіарності, децентралізації влади, впровадження демократичних цінностей. Як перед Румунією, так і перед Україною постала необхідність вирішення соціальних, економічних, екологічних проблем і забезпечення конкурентоспроможності шляхом створення нових можливостей для розвитку в сучасному європейському та світовому співтовариствах.

Побіжний погляд на результати діяльності Румунії в прикордонних регіонах свідчить про значно ефективнішу політику на місцевому рівні під впливом європейських структур, що актуалізує пошук можливостей імплантації позитивного досвіду через впровадження його найефективніших форм у прикордонній співпраці. Важливими для цього процесу є комунікаційні можливості Інтернету як перспективного засобу легітимації та контролю ТКС у діяльності органів місцевого самоврядування та регіональної влади, що активує звернення до заявленої теми.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми та методологія дослідження. За останні десятиліття науковий дискурс щодо змістового наповнення поняття ТКС значно поживавився внаслідок його інтенсифікації. Початкове його визначення вже не обмежують констатацією спільних дій задля «добросусідських відносин між тери-

торіальними громадами чи владами, що перебувають під юрисдикцією двох або кількох договірних сторін» (EP, Council of the EU, Doc. 32006R1082). Румунські вчені підкреслюють, що сьогодні основні акценти переносяться з договорів між державними структурами на домовленості між недержавними суб'єктами щодо системної багаторазової взаємодії заснованих на ринкових засадах асоціацій. Вони наголошують на необхідності враховувати «аспекти, пов'язані із внутрішньою згуртованістю, навколишнім середовищем, сприйняттям та відкритістю назовні», передбачають розвиток полікультурної та регіональної ідентичності як соціальної конструкції, побудованої на фундаменті, забезпеченому економічними можливостями (Horga, 2006, 5), вказують на необхідні привабливі характеристики інвестиційного клімату регіону. Зокрема йдеться про внутрішній ринок, достатньо великий для залучення іноземних інвестицій (населення від півмільйона до 10 мільйонів осіб); наявність у регіоні принаймні одного міжнародного аеропорту чи великого порту поряд із хорошою транспортною інфраструктурою; декілька модерних університетів та науково-дослідних установ, які залучають талановитих студентів та випускають видатних випускників чи висококваліфікованих працівників; відкритість назовні, за умови розгляду решти світу як резервуару, необхідного для розвитку; наявність привабливого середовища для соціального та професійного життя (приємне фізичне середовище: парки, зони відпочинку, зони для залучення інвесторів). При цьому наголошують на необхідності прийняття децентралізованого стилю управління та реалізації наданої фінансово-технічної допомоги (Bărbulescu, Brie și Toderaș, 2015).

Дослідники переважно апелюють до багаторівневого управління та транснаціонального управління. Проте зароджується концепція, яка передбачає перехід від транскордонного співробітництва до транскордонного управління та отримує все більше прихильників і має перспективу перерости у «потенційну теорію транскордонного управління». У контексті нашого дослідження використовуватимемо визначення транскордонного управління І. Хорга, який розуміє його як процес політичної перемоги та взаємодію між агенціями щодо вироблення політики в межах і поза межами прикордонних спільнот за вигоди, що відповідають не лише цілям планування та розвитку, але й просуванню інтересів транскордонних спільнот у систему транснаціональних відносин (Horga, 2018). Українські вчені,

зокрема І. В. Артёмов, З.С. Варналій, Є.Б. Кіш, В.І. Ковач, О.С. Ровт та ін. аналізують ТКС у численних працях. Відзначимо аналітичні доповіді Інституту регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України (Кравців, 2016) та Національного інституту стратегічних досліджень України (НІСД) (Химинець, Головка та Мірус, 2021), в яких особливу увагу звернено на організаційні форми ТКС (єврорегіони, європейські об'єднання територіального співробітництва (EGTC)), активізацію ТКС, насамперед, як інструменту розвитку територіальних громад і регіонального розвитку. Новий підхід базований на сприйнятті «інструментів ТКС у контексті взаємно скоординованого співробітництва регіонів України та ЄС щодо динамізації розвитку транскордонних територій та «ретрансляції» європейських стандартів в управлінні, господарській сфері, міжкультурній взаємодії» (Химинець, Головка та Мірус, 2021, с. 5) з дотриманням принципів: комплексності (соціально-економічний, соціокультурний, політичний підходи), багаторівневості (міжнародний, національний, регіональний, локальний), цільової направленості, ефективності. Проте комунікаційні аспекти через Інтернет в легітимічному контексті довіри та контролю ТКС поки що залишаються поза науковим дискурсом.

147

Методологічні засади дослідження проблеми побудовані на теорії комунікативної дії Ю. Габермаса (Хабермас), в якій особливо підкреслено значення для легітимності правдивої комунікації, без спотворень, із розумним обґрунтуванням, можливістю брати участь в обговоренні та переконувати опонента, оскільки комунікативна влада може реалізуватися лише внаслідок «взаємодії між юридично інституціоналізованим формуванням політичної волі та культурно мобілізованою громадськістю» (Габермас, с. 372), яка, в свою чергу, базується на «об'єднаннях громадянського суспільства». Можливе ширше застосування цієї теорії в контексті міжнародної легітимності, що видається дуже перспективним. Аналіз інтернет-ресурсів сайтів суб'єктів ТКС здійснюватимемо за критеріями, запропонованими О. Мироною (Міронова, 2014), та критерієм довіри як основним легітимувальним чинником.

Мета – з'ясувати стан та легітимувальні можливості інституту медіаконтролю транскордонного співробітництва України та Румунії на регіональному рівні (Чернівецької області та Північно-Східного регіону відповідно).

Завдання: з'ясувати рівень інтерактивно-інформаційного супроводу українсько-румунського ТКС через аналіз офіційних сайтів; проаналізувати інформаційну відкритість українських регіональних органів влади та румунського EGTC; з'ясувати можливості здійснення моніторингу та контролю реалізації транскордонних проєктів і програм України та Румунії.

Виклад основного матеріалу. Необхідність виконання умов вступу до ЄС зумовила реформу децентралізації державного управління як у Румунії, так і в Україні, яка, в свою чергу, посилила тенденцію до регіоналізації. Хоча держава все ще залишається в епіцентрі економічної діяльності, регіональні інститути поступово набувають автономії, перебирають на себе значну повноважень від центрального рівня.

148

У зовнішніх відносинах радикальним кроком у напрямку кооперації субнаціональних державних органів влади стала активізація діяльності Асоціації європейських прикордонних регіонів як дорадчого органу Ради Європи та Європейського Союзу у сфері «транскордонного, транснаціонального та / або міжрегіонального співробітництва» (п. 2 ст. 1 Regulation (EC) No 1082/2006).

У Румунії було створено вісім регіонів і відповідні установи: Агентства територіального розвитку та Офіси транскордонного співробітництва (див. Таблицю 1). Загальне керівництво регіональним розвитком покладено на Міністерство розвитку, громадських робіт та адміністрації.

Регіональні органи влади отримали широкий спектр компетенцій та обов'язків щодо проведення політики регіонального розвитку, проте під контролем центральних органів, у випадку Румунії призначеного урядом префекта, покликаного захищати інтереси держави не лише шляхом контролю законності рішень, прийнятих виборними регіональними владами, але і їх відповідності пріоритетам, визначеним на національному рівні, політиці європейської інтеграції та плану дій щодо європейської інтеграції та активізації зовнішніх відносин, також здійснювати фінансовий контроль на субнаціональному рівні. Донедавна ефективність регіональних органів вважали досить сумнівною із-за слабого впливу на місцеву владу та нездатності центральних органів представляти потреби та інтереси своїх громадян.

Офіси транскордонного співробітництва відповідно до регіонального поділу Румунії

Регіони Румунії	Території повітів	Агентства регіонального розвитку	Офіси транскордонного співробітництва
Північно-Східний	Бакеу, Ботошань, Ясс, Нямц, Сучава, Васлуй	Північно-Східне Агентство регіонального розвитку (м. П'ятра-Нямц)	Регіональне бюро транскордонного співробітництва – для румуно-українського кордону (м. Сучава) https://brctsuceava.ro/
Південно-Східний	Повіти Браїла, Бузеу, Констанца, Галац, Вранча, Тулча	Південно-Східне Агентство регіонального розвитку (м. Браїла)	Регіональне бюро транскордонного співробітництва - для румуно-молдовського кордону (м. Ясси)
Південно-гірський	Арджеш, Калараш, Дамбовіта, Джурджу, Яломіта, Прахова, Телеорман	Агенція регіонального розвитку South Muntenia (ADR South Muntenia) (м. Калараш)	Регіональне бюро з прикордонного співробітництва – для румуно-болгарського кордону (м. Калараш) http://www.calarasicbc.ro/
Південно-Західний регіон Олтенія	Долж, Горж, Мехединті, Олт, Валча	Агенція регіонального розвитку Південно-Західної Олтенії (м. Крайова)	Регіональне бюро з прикордонного співробітництва – для кордону Румунії та Сербії (м. Тімішоаре) http://www.brct-timisoara.ro/
Північно-Західний регіон	Повіти Біхор, Бістрица-Насауд, Клуж, Марамуреш, Салаж, Сату-Маре	Північно-Західне агентство регіонального розвитку (м. Бакеу)	Регіональне бюро транскордонного співробітництва – для румунсько-угорського кордону (м. Орадя) https://www.brecoradea.ro/
Регіон Центр	Брашов, Ковасна, Харгіта, Муреш, Сібіу	Центр регіонального розвитку (м. Альба Юлія)	

Складено за [Ministerul dezvoltării, lucrărilor publice și administrației].

Відзначимо, на макрорівні спосіб розгляду транскордонних питань у міністерствах усе ще є доволі обмеженим, несистемним та не-

інтегрованим на міжвідомчому рівні. Якщо в Румунії національний рівень управління транскордонного співробітництва представлений одним органом, то в Україні їх значно більше: Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Національна академія наук, Міністерство освіти і науки та як основний – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Також діє Інформаційний центр Асоціації європейських прикордонних регіонів у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця.

150

Регіональні органи влади отримали широкий спектр компетенцій та обов'язків щодо проведення політики регіонального розвитку, проте під контролем центральних органів, у випадку Румунії призначеного урядом префекта, покликаного захищати інтереси держави не лише шляхом контролю законності рішень, прийнятих виборними регіональними владами, але і їх відповідності пріоритетам, визначеним на національному рівні, політиці європейської інтеграції та плану дій щодо європейської інтеграції та активізації зовнішніх відносин, також здійснювати фінансовий контроль на субнаціональному рівні. Донедавна ефективність регіональних органів вважали досить сумнівною із-за слабого впливу на місцеву владу та нездатності центральних органів представляти потреби та інтереси своїх громадян.

Відзначимо, на макрорівні спосіб розгляду транскордонних питань у міністерствах усе ще є доволі обмеженим, несистемним та неінтегрованим на міжвідомчому рівні. Якщо в Румунії національний рівень управління транскордонного співробітництва представлений одним органом, то в Україні їх значно більше: Комітет Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Національна академія наук, Міністерство освіти і науки та як основний – Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Також діє Інформаційний центр Асоціації європейських прикордонних регіонів у Харківському національному економічному університеті імені Семена Кузнеця.

Не дивно, що експерти та учасники ТКС, за результатами дослідження ГО «Квадрівіум», насамперед, вказують на інституційні відмінності, зокрема нижчу якість адміністрування та системи управління з українського боку (53,9 % опитаних), відмінність законодавства

з іншими країнами (51,7%) та його загальні недоліки (48,4%), а 28,2% опитаних виокремили бюрократію та корупцію в Україні як основні перепони розвитку ТКС (Громадське, 2022).

Не вдаючись до детального аналізу повноважень органів регіонального рівня (ЧОДА. Положення) щодо ТКС та контролю цієї діяльності, звернемо увагу на інформативність їхніх офіційних сайтів з цієї тематики як індикатора потенційного громадського контролю.

Олена Миронова вказує наступні основні характеристики вебсайту щодо ТКС як засобу комунікації:

«– актуальність, повнота, достовірність, багатомовність, оновлюваність представленої інформації;

– зручна система навігації;

– можливість здійснення пошуку на сайті;

– наявність широкого вибору варіантів зворотного зв'язку;

– представлення інформації в різних форматах (текст, графіка, відео)» (Миронова, 2014).

Одразу зазначимо, що сайт Регіонального бюро транскордонного співробітництва – для румуно-українського кордону (м. Сучава) (<https://brctsuceava.ro/>) відповідає цим вимогам, оскільки його діяльність була профінансована та контрольована ЄС в рамках спільної Операційної Програми «Румунія-Україна» 2014-2020 через Європейський інструмент Сусідства. Зокрема на сайті останнього розміщена інформація про остаточний проект Програми Interreg NEXT Румунія-Україна на 2021-2027 рр., схваленого Спільним програмним комітетом 25 травня 2022 року: його текст, громадські консультації впродовж десяти днів. Проте текст представлено тільки англійською мовою (EU, 2022), що викликає сумнів у можливостях його обговорення потенційними користувачами.

В Україні діяльність Європейських об'єднань територіального співробітництва (EGTC) як юридичних осіб стала можливою після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва» 2515-VIII від 04.09.2018 р. (ВРУ, 2018).

Сайтам регіональних органів в Україні, на жаль, поки що такі властивості не притаманні. Зокрема оновлений за підтримки Фонду Східна Європа та Державного агентства з питань електронного урядування України в межах програми міжнародної технічної допомоги «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади

(EGAP), фінансований Швейцарською агенцією розвитку та співробітництва сайт Чернівецької обласної адміністрації (з березня 2022 року – Чернівецька обласна військова адміністрація (ЧОВА)) містить тексти положень про департаменти регіонального розвитку та комунікацій, однак інформаційна наповненість щодо їх діяльності в аспекті ТКС із Румунією мала, як і новинного підрозділу, що пояснюємо роботою нового сайту в тестовому режимі. Пошук потрібної інформації буде успішним тільки для досвідченого користувача, особливо в рубриці «Документи». Натомість, на сайті Чернівецької обласної ради (ЧОР) (ЧОР, 2017) знаходимо інформацію про Регіональну програму розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 рр. (ЧОР, 2021) та звіти про її виконання; Регіональну програму розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки (ЧОР 2021) та зміни до неї. Марно сподіватися, що пересічний користувач буде шукати цікаву для себе, змістовну, позитивну інформацію про вдалі приклади міжнародного співробітництва у вкладених файлах звітів, і вочевидь не почерпне з сайту алгоритму долучення до ТКС через проекти, гранти, нормативну базу цієї діяльності та ін. Формат представлення здебільшого текстовий. Графічних зображень та відео обмаль.

152

На сайті також наявна інформація з 2012 року про діяльність постійних комісій, у віданні яких перебували ці питання. Проте вона системна тільки за 2021 рік (див. Табл. 2). Поодинокі протоколи комісій трапляються і за попередні роки, але вони або не відкриваються, або містять загальну інформацію про факт розгляду якогось питання без викладу його суті. Однак ці прогалини заповнює новинна інформація ТКС, за якою можна детально, покроково відстежити активні дії Голів облради в цьому напрямку (Михайла Гайничеру, Івана Мунтяну). Це і численні спільні з румунськими посадовцями, бізнесменами, ученими наради, конференції, зустрічі, презентації, засідання, дружні зустрічі в Чернівцях (Україна), Сучаві, Ботошанах (Румунія).

Укажемо на позитивну динаміку уваги до питань ТКС, схвальну оцінку виконання Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 роки, особливо щодо сприяння залученню коштів міжнародної технічної допомоги. Водночас самі управлінці негативно оцінюють використання виділених на реалізацію програми коштів (58,3%) та пропонують визначити чіткі критерії та індикатори «ефективності заходів за напрямка-

ми поглиблення міжнародних відносин, міжрегіональної співпраці, сприяння європейській та євроатлантичній інтеграції» (ЧОР, 2021, ВИСНОВОК 4/4). Також вказують на відсутність чіткої взаємодії та співпраці із закордонними партнерами щодо боротьби з пандемією Covid-19 або ж її нерівномірність; необхідність напрацювання нових видів співпраці, особливо online тощо.

Таблиця 2

Інформація про діяльність постійних комісій Чернівецької обласної ради щодо транскордонного співробітництва

Назва комісії	
Дата	Протоколи, висновки, розглядувані питання
Комісія з питань інвестицій, проектів регіонального розвитку та транскордонного співробітництва	
08.12.2021	<p>Протокол № 13, ВИСНОВОК 1/13 Про внесення змін до обласного бюджету на 2021 рік щодо виключення зі списку фінансування за рахунок перевиконання дохідної частини загального фонду обласного бюджету за підсумками 10 місяців 2021 року за бюджетною програмою 1517361 «Співфінансування інвестиційних проектів, що реалізуються за рахунок коштів державного фонду регіонального розвитку» об'єкту «Будівництво сільського стадіону с. Чагор Глибоцького району Чернівецької області», та спрямування 504,0 тис. грн. на задоволення потреб комунальних закладів Чернівецької області.</p> <p>ВИСНОВОК 3/13 Про звернення ОКНП «Чернівецька обласна клінічна лікарня» щодо співфінансування проекту «Підвищення якості медичних послуг щодо малоінвазивних процедур у прикордонному регіоні Румунія – Україна».</p> <p>ВИСНОВОК 6/13 Про звернення ОКНП «Обласна лікарня швидкої медичної допомоги» щодо співфінансування проекту «Покращення готовності до надзвичайних ситуацій медичних установ Чернівецької області та Сучавського повіту».</p>
22.11.2021	<p>ВИСНОВОК 3/12 Про внесення змін до регіональної програми фінансової підтримки Установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2020-2023 роки.</p>
30.08.2021	<p>ВИСНОВОК 7/8 Про розгляд аналітичної записки «Щодо заходів з удосконалення функціонування Карпатського євро регіону», підготовлену фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень.</p>
30.08.2021	<p>ВИСНОВОК 10/8 Про інформацію щодо внесення змін до Плану заходів з облаштування пріоритетних пунктів пропуску на 2021-2023 роки, затвердженого розпорядженням КМУ від 24.03.2021 No246-р, в частині включення пункту пропуску «Ізвоареле Сучеуей – Шепіт»</p>

13.09.2021	ВИСНОВОК 1/10 Про розгляд Прогнозу обласного бюджету Чернівецької області на 2022-2024 роки відповідно до Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки.
29.06.2021	Протокол № 7. ВИСНОВОК 3/7 Про звернення ГО «Корчівці – наш край!» щодо відкриття спрощеного пункту пропуску на ділянці Корчівці – Білка.
25.05.2021	<p>Протокол № 6 ВИСНОВОК 1/6 Про звернення Буковинської митниці щодо продовження виконання робіт та відкриття пункту пропуску «Дяківці».</p> <p>ВИСНОВОК 5/6 Про повторний розгляд проекту рішення «Про діяльність Єврорегіону «Верхній Прут » у 2018-2020 роках».</p> <p>ВИСНОВОК 6/6 Про повторний розгляд проекту рішення «Про реалізацію проектів міжнародної технічної допомоги у Чернівецькій області у 2020 році та про участь Чернівецької області у міжнародних програмах у 2021 році».</p> <p>ВИСНОВОК 14/6 Про необхідність внесення змін до Регіональної програми розвитку транскордонного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки і доповнення заходами щодо щорічної сплати членських внесків Чернівецькою обласною радою для членства в АОМС «Єврорегіон Карпати Україна – Карпатська агенція регіонального розвитку»; щодо проектів у рамках конкурсу ініціатив (проектів) місцевих карпатських громад цієї організації; виділення на фінансування проектів-переможців цього у 2021 році 2,5 млн. грн.</p> <p>ВИСНОВОК 16/6 Про виділення додаткового фінансування на заходи Регіональної програми фінансової підтримки установи «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» на 2020-2023 роки.</p> <p>ВИСНОВОК 17/6 Про звернення Мамалигівської сільської ради Чернівецького району щодо співфінансування проектів у рамках Спільної операційної програми «Румунія-Україна 2014-2020» (500 тис. грн.)</p> <p>ВИСНОВОК 18/6 Про звернення Карапчівської сільської ради Чернівецького району щодо співфінансування проекту в рамках Спільної операційної програми «Румунія-Україна 2014-2020» (500 тис. грн.)</p> <p>ВИСНОВОК 19/6 Про звернення Сучевенської сільської ради Чернівецького району щодо сприяння відкриття пункту спрощеного перетину Державного кордону на ділянці Корчівці-Білка.</p> <p>ВИСНОВОК 21/6 Про пропозиції ДНТЦ «Екоресурс» щодо реалізації можливостей і напрацювань в рамках Ініціативи Тримор'я та головування України в Стратегії ЄС для Дунайського регіону у 2021-2022 роках; підтримку проведення Круглого столу в режимі он-лайн із залученням всіх зацікавлених сторін; пропозицію установі «Агенція регіонального розвитку Чернівецької області» виступити співорганізатором заходу.</p>

<p>29.03. 2021</p>	<p>ПРОТОКОЛ № 5 ВИСНОВОК 2/5 Про звернення Буковинської митниці щодо продовження виконання робіт та відкриття пункту пропуску «Дяківці».</p> <p>ВИСНОВОК 3/5 Про реалізацію проектів міжнародної технічної допомоги у Чернівецькій області у 2020 році та про участь Чернівецької області у міжнародних програмах у 2021 році.</p> <p>ВИСНОВОК 4/5 Про діяльність Єврорегіону «Верхній Прут» у 2018-2020 роках.</p> <p>ВИСНОВОК 5/5 Про повторний розгляд звернення АОМС «Єврорегіон Карпати-Україна – Карпатська агенція регіонального розвитку» щодо вступу до Асоціації.</p>
<p>16.03. 2021</p>	<p>Протокол № 4 ВИСНОВОК 4/4 Про виконання Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 роки</p> <p>ВИСНОВОК 5/4 Про звернення Юрковецької сільської ради Чернівецького району щодо виділення співфінансування для реалізації проекту «Покращення невідкладної медицини – швидке реагування на надзвичайні ситуації у Чернівецькій області та Сучавському повіті»</p> <p>ВИСНОВОК 6/4 Про стан контрактації проекту «Покращення транспортної інфраструктури прикордонних територій Чернівці – Сучава (Шепіт – Ізвоареле-Сучевей)» в рамках Спільної операційної програми Румунія-Україна 2014-2020</p>
<p>04.03. 2021</p>	<p>Протокол № 3 ВИСНОВОК 1.1-3/3 Про звернення Асоціації органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати-Україна» щодо вступу до Асоціації</p> <p>ВИСНОВОК 7/3 Про затвердження Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки</p>
<p>01.02. 2021</p>	<p>Протокол № 1 ВИСНОВОК 5/1 Про план роботи Чернівецької обласної ради на 2021 рік</p> <p>5. Обласній державній адміністрації для розгляду на пленарних засіданнях сесії обласної ради у I кварталі 2021 року підготувати наступні питання:</p> <p>Про виконання у 2020 році Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 роки.</p> <p>Про виконання проектів міжнародної технічної допомоги у 2020 році.</p> <p>Про роботу Єврорегіону «Верхній Прут» у 2020 році.</p> <p>Про участь Чернівецької області у міжнародних програмах на 2021 рік.</p> <p>Про формування переліку пріоритетних проектів, що заплановані до фінансування за рахунок обласного фонду охорони навколишнього середовища на 2021 рік.</p> <p>ВИСНОВОК 6/1 Про звернення до Президента України, Голови Верховної Ради України та Прем'єр-Міністра України щодо розгляду територіально-транскордонних аспектів європейської та євроатлантичної інтеграції</p> <p>Контроль за даним рішенням поставити на профільні комісії обласної ради.</p> <p>ВИСНОВОК 9/1 Про затвердження Регіональної програми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки</p>

Постійна комісія з питань регуляторної політики, розвитку підприємництва, туризму та транскордонного співробітництва (25.12.2015)	
Постійна комісія з правових питань, міжетнічних відносин, транскордонного співробітництва та антикорупційної діяльності (29.09.2015)	
08.12.2014	ПЛАН РОБОТИ постійної комісії обласної ради на 2015 рік II - ий квартал 2. Про втілення заходів з транскордонного співробітництва стосовно малого прикордонного руху. (Департамент економічного розвитку і торгівлі обласної державної адміністрації). III - ий квартал 2. Про інформаційне забезпечення в області політики європейської інтеграції України. (Управління суспільних комунікацій обласної державної адміністрації).
08.12.2014	ПРОТОКОЛ № 27/14 3. Про хід виконання робіт: з розбудови пунктів пропуску «Дяківці», «Красноільськ» в рамках великомасштабного проекту «Облаштування міжнародних автомобільних пунктів перетину кордонів «Красноільськ», «Дяківці»; створення інформаційної системи оповіщення населення про рівень води під час повеней.
23.09.2014	ПРОТОКОЛ № 26/14 б. Так само.
06.11.2012	ВИСНОВОК (без №) Так само.

156

Відзначимо чіткі вказівки щодо внутрішнього контролю за виконанням прийнятих рішень комісії з питань інвестицій, проєктів регіонального розвитку та транскордонного співробітництва чи профільних комісій обласної ради. Проте детального аналізу, статистичних даних, прикладів ефективної локальної та регіональної транскордонної співпраці на сайті немає, хоча аналітичних матеріалів, наукових досліджень учених про вплив і значення ТКС для соціально-економічного розвитку регіону не бракує, особливо в контексті європейської інтеграції. Слушно нагадати про можливості створення Консорціуму університетів та науково-дослідних установ Буковини обабіч кордону, Євроокругу та ін. Такий обмежений характер інформативної наповненості сайту спричиняє недостатній рівень довіри до нього як комунікативного засобу та, в свою чергу, породжує недостатню легітимність органів з питань ТКС, сприяє їх перетворенню у формалізовані бюрократичні інструменти без практичного значення.

Наведені вище дані підтверджують висновок авторів аналітичної доповіді НІСД NISS, що «відчутним є брак висвітлення в інформаційному просторі (на сайтах органів державної влади та місцевого самоврядування, у ЗМІ, соціальних мережах) успішних кейсів та практик ТКС, а також алгоритму їх досягнення» (Химинець В., Головка А. та Мірус О., 2021, с. 38).

Висновки. Транскордонне співробітництво сприяє стабілізації, зміцненню соціального та територіального розвитку, євроінтеграції та посилює процеси структурних реформ в Україні та Румунії. Із реалізацією реформи децентралізації ці процеси значно активізувалися в обох країнах, особливо із застосуванням європейських об'єднань територіального співробітництва.

На українсько-румунському кордоні ініціаторами ТКС є переважно територіальні громади, тому для них важливою є відкритість до співпраці з державою, з українськими та міжнародними колегами, бізнесом, громадськістю і мешканцями; можливість засвоїти навички проектного менеджменту, щоб реалізувати власні потреби та потреби громади, насамперед, через міжрегіональні угоди та транскордонні проекти, чому повинні максимально сприяти різні форми ТКС, особливо EGAP.

Традиційно пересічні громадяни звертаються до органів влади за потрібною інформацією. На жаль, сайти регіональних органів в Україні, на відміну від румунських, поки що не пристосовані максимально до інтерактивної комунікації, не містять належного інформативного забезпечення для залучення населення до ТКС.

Загальні звіти про ТКС, реалізацію міжнародних програм, проектів, надання технічної допомоги, розпорошення внутрішнього контролю серед профільних комітетів, відсутність інституційного зовнішнього контролю тривалий час не дають змоги здійснювати належний громадський контроль за виконанням проектів, належним використанням коштів, що породжує недовіру до органів управління ТКС та поступово їх делегітимізує.

Надалі пропонуємо передбачити дієві засоби контролю та відповідальності сторін за невиконання програм і проектів і можливості для громадського контролю; посилити інформаційно-комунікаційне забезпечення з органами влади та EGAP через електронні ЗМІ та соціальні мережі різними мовами.

Джерела та література:

1. Bărbulescu, Iordan Gheorghe (coordonator), Brie, Mircea și Toderaș, Toderaș Nicolae. "Cooperarea transfrontalieră între România și Ucraina, respectiv între România și Republica Moldova. Oportunități și provocări în perioada 2014-2020" în Studii de strategie și politici. sps 2015 studiul nr. 2 București, 2016.

2. European Parliament, Council of the European Union. Document 32006R1082 Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC).

3. European Union. 2022. Interreg NEXT Romania-Ukraine Programme 2021-2029. 202022/Romania_Ukraine_draft_PO_May_site.pdf.

4. Horga, I. 2006, Why Eurolimcs, in: Horga, I. et al. (eds.), Europe and Its Border: Historical Perspective. Oradca: Oradca University Press: 5-13.

158 — 5. Ministerul dezvoltării, lucrărilor publice și administrației. Site-ul oficial. <https://www.md1pa.ro/pages/adreseutiledezvoltareregionala>

6. Верховна Рада України. 2018. Про внесення змін до деяких законів України щодо транскордонного співробітництва. 4 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-19#Text>

7. Габермас, Юрген. Три нормативні моделі демократії. Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип, 2005: 364-372.

8. Громадське. 27 січня, 2022 20:00. Законодавство, бюрократія та корупція: що заважає нормально працювати транскордонному співробітництву в Україні. <https://hromadske.ua/posts/zakonodavstvo-byurokratiya-ta-korupciya-sho-zavazhaye-normalno-pracyuvati-transkordonnomu-spivrobitnictvu-v-ukraini>.

9. Миронова, Олена. 2014. «Інтернет-комунікація у сфері транскордонного співробітництва». Науковий вісник Східно-європейського національного університету імені Лесі Українки. № 14(4): 8-13. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvnum_

10. Наук. редактор В.С. Кравців. 2016. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь. Львів: НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України».

11. Хабермас, Юрген. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000.

12. Химинець В., Головка А. та Мірус О., 2021. Транскордонне співробітництво як інструмент місцевого та регіонального розвитку : аналіт. доп. Київ : НІСД.

13. Чернівецька обласна військова адміністрація (ЧОВА). Офіційний вебпортал. <https://bukoda.gov.ua>.

14. Чернівецька обласна державна адміністрація (ЧОДА). Положення про Департамент регіонального розвитку. <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-regionalnogo-rozvitku/polozhennya-pro-departament-regionalnogo-rozvitku>.

15. Чернівецька обласна державна адміністрація (ЧОДА). Положення про Департамент комунікацій. <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/communication-department/polozhennya-pro-departament-komunikacij>.

16. Чернівецька обласна рада (ЧОР). 2014. Постійна комісія з правових питань, міжетнічних відносин, транскордонного співробітництва та антикорупційної діяльності. Протокол засідання № 26. 23 вересня. <https://oblrada.cv.ua/documents/49903/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%2026.pdf>

17. Чернівецька обласна рада (ЧОР). 2014. Постійна комісія з правових питань, міжетнічних відносин, транскордонного співробітництва та антикорупційної діяльності. План роботи на 2015 рік. 8 грудня. <https://oblrada.cv.ua/documents/51448/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8%202015.pdf>

18. Чернівецька обласна рада (ЧОР). 2017. Регіональна програма розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 роки № 254-19/17. 21 грудня. https://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

19. Чернівецька обласна рада (ЧОР). 2021. Регіональна програма розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2021-2023 роки № 10-2/21. 30 березня. https://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

20. Чернівецька обласна рада (ЧОР). 2021. Комісія з питань інвестицій, проєктів регіонального розвитку та транскордонного співробітництва. ВИСНОВОК 4/4 Про виконання Регіональної програ-

ми розвитку міжнародного співробітництва Чернівецької області на 2018-2020 роки. <https://oblrada.cv.ua/document/list/5538/>

21. Чернівецька обласна рада (ЧОР). Офіційний сайт. <https://oblrada.cv.ua/>.

References:

1. Bărbulescu, Iordan Gheorghe (coordonator), Brie, Mircea și Toderaș, Toderaș Nicolae. “Cooperarea transfrontalieră între România și Ucraina, respectiv între România și Republica Moldova. Oportunități și provocări în perioada 2014-2020” în Studii de strategie și politici. spos 2015 studiul nr. 2 București, 2016.

2. European Parliament, Council of the European Union. Document 32006R1082 Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC).

160 — 3. European Union. 2022. Interreg NEXT Romania-Ukraine Programme 2021-2029. 202022/Romania_Ukraine_draft_PO_May_site.pdf.

4. Horga, I. 2006, Why Eurolimcs, in: Horga, I. et al. (eds.), Europe and Its Border: Historical Perspective. Oradca: Oradca University Press: 5-13.

5. Ministerul dezvoltării, lucrărilor publice și administrației. Site-ul oficial. <https://www.md1pa.ro/pages/adreseutiledezvoltareregionala>

6. Verkhovna Rada Ukrainy. 2018. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo transkordonnoho spivrobitnytstva. 4 veresnia. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2515-19#Text>

7. Habermas, Yurhen. Try normatyvni modeli demokratii. Demokratii: Antolohiia / Uporiad. O. Protsenko. K.: Smoloskyp, 2005: 364-372.

8. Hromadske. 27 sichnia, 2022 20:00. Zakonodavstvo, biurokratiia ta koruptsiia: shcho zavazhaie normalno pratsiuvaty transkordonnomu spivrobitnytstvu v Ukraini. <https://hromadske.ua/posts/zakonodavstvo-byurokratiya-ta-korupciya-sho-zavazhaye-normalno-pracyuvati-transkordonnomu-spivrobitnictvu-v-ukrayini>.

9. Myronova, Olena. 2014. «Internet-komunikatsiia u sferi transkordonnoho spivrobitnytstva». Naukovyi visnyk Skhidnoievro-peiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. № 14(4): 8-13. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21D

BN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvnum_

10. Nauk. redaktor V.S. Kravtsiv. 2016. Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva: naukovo-analitychna dopovid. Lviv: NAN Ukrainy. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy».

11. Khabermas, Yurhen. Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo. Lviv: Litopys, 2000.

12. Khymynets V., Holovka A. ta Mirus O., 2021. Transkordonne spivrobitnytstvo yak instrument mistsevoho ta rehionalnoho rozvytku : analit. dop. Kyiv : NISD.

13. Chernivetska oblasna viiskova administratsiia (ChOVA). Ofitsiinyi vebportal. <https://bukoda.gov.ua>.

14. Chernivetska oblasna derzhavna administratsiia (ChODA). Polozhennia pro Departament rehionalnoho rozvytku. <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-regionalnogo-rozvitku/polozhennya-pro-departament-regionalnogo-rozvitku>.

15. Chernivetska oblasna derzhavna administratsiia (ChODA). Polozhennia pro Departament komunikatsii. <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/communication-department/polozhennya-pro-departament-komunikacij>.

16. Chernivetska oblasna rada (ChOR). 2014. Postiina komisiia z pravovykh pytan, mizhetnichnykh vidnosyn, transkordonnoho spivrobitnytstva ta antykoruptsiinoi diialnosti. Protokol zasidannia № 26. 23 veresnia. <https://oblrada.cv.ua/documents/49903/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%2026.pdf>

17. Chernivetska oblasna rada (ChOR). 2014. Postiina komisiia z pravovykh pytan, mizhetnichnykh vidnosyn, transkordonnoho spivrobitnytstva ta antykoruptsiinoi diialnosti. Plan roboty na 2015 rik. 8 hrudnia. <https://oblrada.cv.ua/documents/51448/%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8%202015.pdf>

18. Chernivetska oblasna rada (ChOR). 2017. Rehionalna prohrama rozvytku mizhnarodnoho spivrobitnytstva Chernivetskoj oblasti na 2018-2020 roky № 254-19/17. 21 hrudnia. https://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

19. Chernivetska oblasna rada (ChOR). 2021. Rehionalna prohrama rozvytku mizhnarodnoho spivrobitnytstva Chernivetskoj oblasti na

2021-2023 roky № 10-2/21. 30 bereznia. https://oblrada.cv.ua/document/regional_program/.

20. Chernivetska oblasna rada (ChOR). 2021. Komisiia z pytan investytsii, projektiv rehionalnoho rozvytku ta transkordonnoho spivrobitnytstva. VYSNOVOK 4/4 Pro vykonannia Rehionalnoi prohramy rozvytku mizhnarodnoho spivrobitnytstva Chernivetskoï oblasti na 2018-2020 roky. <https://oblrada.cv.ua/document/list/5538/>

21. Chernivetska oblasna rada (ChOR). Ofitsiinyi sait. <https://oblrada.cv.ua/>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.163-183>

УДК: 327(437.3:470):341.655

© Тетяна Федорчак¹

ЧЕСЬКА РЕСПУБЛІКА У «ВІЙНІ САНКЦІЙ» ЄС ПРОТИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Метою статті є дослідження позиції Чехії у «війні санкцій» Європейського Союзу проти Російської Федерації, власних ініціатив чеської держави щодо санкцій та її взаємовідносин з Росією, як країни, що до кінця 2022 р. головуватиме в Євросоюзі. У статті вирішені наступні завдання: обґрунтовано позицію Чеської Республіки стосовно введення санкцій проти Російської Федерації з часу анексії Криму, окупації частини території Донбасу, впродовж періоду ведення неоголошеної війни РФ проти України та в ході широкомасштабної війни, розпочатої Росією 24 лютого 2022 р.; досліджено еволюцію підходів Чеської Республіки до санкцій проти Російської Федерації у 2014-2022 рр.; проаналізовано сучасне формування взаємин між Чеською Республікою і Російською Федерацією; визначено, що більшість політичних партій і суспільство Чеської Республіки схвалюють запровадження санкцій Європейського Союзу проти Російської Федерації. Для дослідження у статті використано ретроспективний, статистичний, порівняльний, моніторинговий методи, системний і функціональний методологічні підходи.

163

Ключові слова: політика, політичні інститути, Європейський Союз, Чеська Республіка, санкції проти Російської Федерації, неоголошена війна та широкомасштабна війна Російської Федерації проти України.

The Czech Republic in the “Sanctions War” of the EU against the Russian Federation

The purpose of the article is to study the position of the Czech Republic in

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри суспільних наук Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. E-mail: tetiana.fedorchak@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8404-5526>

the «sanctions war» of the European Union against the Russian Federation, the Czech state's own initiatives regarding sanctions and its relations with Russia, as the country that will preside over the European Union until the end of 2022. The following tasks are solved in the article: the position of the Czech Republic regarding the introduction of sanctions against the Russian Federation since the annexation of Crimea is substantiated, occupation of part of the territory of Donbas, during the period of the Russian Federation's undeclared war against Ukraine and during the large-scale war launched by Russia on February 24, 2022.; the evolution of the Czech Republic's approaches to sanctions against the Russian Federation in 2014-2022 was studied.; the modern formation of relations between the Czech Republic and the Russian Federation is analyzed; it was determined that the majority of political parties and the society of the Czech Republic approve of the introduction of European Union sanctions against the Russian Federation. Retrospective, statistical, comparative, monitoring methods, systemic and functional methodological approaches were used for research in the article.

164

— **Keywords:** *politics, political institutions, European Union, Czech Republic, sanctions against the Russian Federation, undeclared war and large-scale war of the Russian Federation against Ukraine.*

Постановка проблеми. Події, які розпочалися в Україні з 2014 р., включаючи анексію Криму Росією, загострення конфліктної ситуації на сході України, а з 24 лютого 2022 р. переросли у повномасштабну війну Російської Федерації (РФ) проти нашої держави, значно ускладнили відносини між РФ та Європейським Союзом (ЄС) і в політичній, і в економічній сфері.

З початку війни РФ проти України, ЄС уже запровадив сім пакетів санкцій проти країни-агресора. До них увійшли: замороження активів олігархів і чиновників РФ, активів Центрального банку РФ і відключення російських банків від системи обміну банківськими повідомленнями SWIFT, ембарго на вугілля та нафту з РФ, заборона на в'їзд їх керівництва й олігархів до ЄС. Нині ЄС готує восьмий пакет санкцій проти РФ. Втім, як зазначив в інтерв'ю агенції Reuters Петр Фіала, прем'єр-міністр Чехії, яка нині головує в ЄС, уже зрозуміло, що він не буде поширений на постачання російського газу.

Перша реакція з боку ЄС на події в Україні та на референдум у Криму, який ця міжнародна організація засудила і не визнала його підсумки, була вже в березні 2014 р. Тоді ж ввели обмеження проти

21 офіційної особи РФ (European Council. Timeline, 2014). У наступному місяці обмежувальні заходи з ініціативи Європарламенту доповнили. Зокрема це стосувалося відмови від проекту побудови газопроводу «Південний потік», можливість створення якого до цього активно обговорювалася. Влітку 2014 р. ЄС включив у нові санкційні заходи «інвестиційну» складову, за якою Європейський інвестиційний банк і Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) припинили фінансування ряду проектів, запропонованих РФ, та зупинили виділення коштів для РФ.

У межах секторальних санкцій, європейські компанії заблокували інвестування інфраструктурних проектів РФ: у сфері транспорту, енергетики, телекомунікацій та освоєння мінерально-сировинної бази. ЄС припинив постачання обладнання, надання страхових і фінансових видів послуг компаніям РФ сировинної чи інфраструктурної спеціалізації. До фінансових обмежень включили заборону проведення операцій з цінними паперами з терміном погашення понад 90 днів, які були випущені державними компаніями РФ після 1 серпня 2014 р. До списку потрапили Зовнішторгбанк, Зовнішекономбанк, Газпромбанк, Россільгоспбанк та Ощадбанк. Лімітування з боку ЄС включало обмеження щодо експорту товарів подвійного призначення та супутніх послуг, озброєння, військової техніки і техніки для нафтової промисловості.

До кінця 2014 р. санкції посилювали кілька разів. Заборону на постачання товарів подвійного призначення поширили на дев'ять компаній військово-промислового комплексу РФ; на постачання Росії техніки для освоєння шельфових нафтових родовищ; збільшили обмеження в банківській сфері, включаючи заборону на операції з цінними паперами з терміном погашення понад 30 днів (Клинова, Сидорова, 2014). Згодом ЄС продовжив санкції проти РФ через анексію Криму та міста Севастополя ще до 23 червня 2023 р. Тож очевидно, що ЄС не визнає та засуджує спробу незаконної анексії Кримського півострова, яка серйозно порушує міжнародне право, чітко дотримується зобов'язань по підтримці суверенітету, територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів, повною мірою дотримується політики невизнання незаконної анексії її території (Укрінформ, 2022).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зовнішнім зв'язкам та взаємодії європейських держав в цілому та конкретно з РФ, присвя-

чено чимало робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, в яких висвітлено різноманітні аспекти взаємовідносин, включаючи політичні зв'язки, торговельні відносини, інвестиційне співробітництво та багато інших напрямів (Головка, 2015; Загашвілі, 2010; Оболенський, 2018; Четверикова, 2016; Куликова, Орлик, Фейт, 2012; Орлик, 2017; Копитіна, Куликова, Чудакова, 2007; Finon, Locatelli, 2008; Hughes, Casarini, Musu, 2007; Lecours, 2018; Leonard, Popescu, 2007; Weiner, 2017; та інші). Широта проблеми визначає різноманітність і ступінь деталізації різних праць. Багато робіт присвячено найбільшим політичним партнерам ЄС та РФ, зважаючи на найгостріші питання відносин. Тож, окремі країни ЦСЄ, зокрема і Чеська Республіка (ЧР) не часто привертають увагу фахівців і широкого загалу, більше того, інтерес буває пов'язаний з якоюсь конкретною політичною подією.

166

Зрозуміло, що з політичного й економічного підходу, ключову роль має існуюча різниця між двома державами. РФ випереджає ЧР за розмірами ВВП у понад 7 разів, за кількістю залучених іноземних інвестицій – у 3 рази, а за чисельністю населення – у 14 разів. Відрив не так яскраво виражений у відносних показниках. Так, ВВП на душу населення за ПКС РФ становить приблизно 0,7% аналогічного показника ЧР, але об'єктивна економічна нерівність має місце.

Про певну нерівність можна говорити і в політичному аспекті, зважаючи на історичний досвід та сучасну ситуацію. Членство ЧР у ЄС накладає деякі «обмеження» на політичний діалог двох країн, змушуючи чеську сторону шукати золоту середину між загальноєвропейськими цінностями та власними інтересами. Втім, таке асиметричне становище двох країн, на наш погляд, формує не простий характер російсько-чеської взаємодії чи виключно їх односторонню спрямованість, на чому наголошено в даній статті.

Мета статті – дослідження позицій Чехії у «війні санкцій» ЄС проти РФ, власних ініціатив чеської держави стосовно санкцій проти Росії та позицій ЧР у взаємовідносинах з РФ, як країни, що до кінця 2022 р. головуватиме в ЄС. **Завдання** статті полягають у наступному: обґрунтувати позицію Чеської Республіки стосовно введення санкцій проти РФ, починаючи з анексії Криму, окупації частини території Донбасу, восьми років ведення неоголошеної війни РФ проти України та в ході широкомасштабної війни, розпочатої РФ 24 лютого 2022 р.; проаналізувати еволюцію підходів ЧР до санкцій проти РФ впродовж 2014-2022 рр.; вивчити сучасний рівень формування

взаємовідносин між ЧР і РФ. У статті застосовано ретроспективний, статистичний, порівняльний, моніторинговий *методи*, системний і функціональний *методологічні підходи*.

Виклад основного матеріалу. Реакції на санкції з боку ЄС, які у відповідь запровадила РФ, були менш широкомасштабними щодо сфер застосування. Обмежувальні заходи, введені РФ влітку 2014 р., торкнулися практично лише сфери торгівлі. Спочатку почали діяти заборонні заходи на закупівлю окремих видів машинобудівної продукції для державних і муніципальних органів влади. Згодом уряд РФ затвердив великий перелік продуктів харчування та продукції сільського господарства, які заборонялося ввозити в країну з ЄС, США та ряду інших держав. До забороненої продукції увійшли м'ясо, риба, молоко і молочні вироби, овочі, ковбаси й інші види продуктів для забезпечення державних потреб будь-якого рівня, за винятком, якщо такі товари не вироблялися на території Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). За первинними оцінками, введені санкції з боку РФ, у вигляді заборони на ввезення деяких продовольчих товарів оцінювалися в 12 млрд євро товарообігу, які могли б втратити виробники з країн ЄС, що склало менше 1% загального експорту ЄС (Клинова, Сидорова, 2014, 67).

Війна РФ, що триває на території України вже дев'ятий рік, викликала нові європейські обмежувальні заходи щодо громадян РФ. Санкції були розширені спочатку на 132 особи і 28 підприємств, а далі ЄС заборонив поїздки ще великій кількості російських громадян у країни спільноти та заморозив активи багатьох компаній. Обмежувальні заходи поширили і на територію Криму. Так, під санкції потрапив імпорт у ЄС продукції, виробленої в Криму, інвестиції в Крим, надання туристичних послуг, експорт товарів та послуг у транспортній, енергетичній і телекомунікаційній сферах з боку європейських компаній для їх використання у видобутку нафтогазових та інших мінеральних ресурсів. У наступні роки під санкції ЄС потрапляло щоразу більше осіб і компаній із РФ. У кінці 2018 р. таких було 164 особи та 44 компанії. Нині країни G7 взяли за головні статті доходів РФ, нафту і вугілля, але аналітики вважають, що без додаткових санкцій наслідки схвалених заходів будуть відчутні не раніше кінця 2023 р. Ключовим тут є газове ембарго з боку країн ЄС. Водночас економіка РФ на шостому місяці великої війни проти України ослаблена та вразлива (Санкції наче не завдають..., 2022).

Аналізуючи реакцію ЄС на «незаконну анексію Криму та навмисну дестабілізацію ситуації в Україні», бачимо, що з 2014 р. він запровадив різні типи обмежувальних заходів щодо Росії, включаючи дипломатичні, економічні, заходи щодо окремих осіб та обмеження щодо самого Криму (European Council. EU, 2018). Основний санкційний режим ЄС продовжував щорічно.

У свою чергу, РФ у процесі загострення ситуації 2014 р. не ввела заборону на в'їзд громадян ЄС на відміну, наприклад, від заходів щодо США. Перший список європейців, яким відмовили у в'їзді до Росії, з'явився у 2015 р. До нього увійшли 89 осіб – переважно представники Великої Британії, Литви, Польщі, Швеції. Згодом росіяни теж розширили список країн Європи, проти яких діяли обмежувальні заходи на імпорту продовольства та продукції сільського господарства. Крім того, номенклатура товарів, що підпадали під заборону РФ, коригувалась і в бік включення, і у бік виключення зі списку.

168

А з 2018 р. РФ на законодавчому рівні ввела ширший спектр заборон щодо ЄС. Влітку 2018 р. набрав чинності федеральний закон «Про заходи впливу (протидії) на недружні дії США та інших іноземних держав» (Федеральний закон, 2018). Згідно з цим законом, РФ залишила за собою право припиняти чи зупиняти міжнародне співробітництво, яке поширювалося і на російські компанії у галузях, які мав визначати указ президента РФ. До економічних заходів увійшла можливість запровадження заборони чи обмежень на ввезення товарів чи сировини з недружніх країн. Законодавець зазначив, що аналогічні заходи можуть бути запроваджені щодо експорту з РФ товарів чи сировини компаніям, які у тій чи іншій мірі торкаються недружніх держав. Стосовно третинного сектора [сфера послуг, сукупність галузей, які надають послуги економічним агентам, включаючи культуру, освіту, охорону здоров'я, обслуговування] були вказані заборони й обмеження по наданню послуг для забезпечення державних і муніципальних потреб. Крім того, Федеральний закон проголосив обмежувальні заходи щодо іноземних учасників у процесах приватизації. Однак, вищезазначені заборони, на думку законодавця, не включили всі можливі варіанти впливу, тому закон дозволив вводити інші заходи відповідно до рішення президента РФ.

Загальноєвропейські санкції та контрсанкції з боку РФ дають загальне уявлення про політико-економічну ситуацію, яка склалася між державами, втім, не відображають специфіки щодо окремих

країн-членів ЄС, яка в свою чергу формувалася на основі політико-економічних факторів, що діяли в той час.

Наголосимо, що «після «оксамитової» революції 1989 р. у чеській політиці важко знайти настільки ж яскраві ідеологічні установки, як штучно створений «страх перед Росією» (Крейчі, Конечна, Маштадка, 2007, 16). «Російська загроза» є темою, яка доволі часто піднімається в боротьбі чеських політичних сил, тому запровадження санкцій ЄС проти РФ у 2014 р. більшість політичних партій і суспільство сприйняли позитивно. Чинний на той час парламент країни, який загалом представляв політичні сили, налаштовані тією чи іншою мірою негативно щодо РФ, у своїй постанові схвалив резолюцію щодо Росії та Криму. Така ж ситуація зберігалася та характеризувала чеський парламент, обраний у 2017 р. На чергових парламентських виборах до Палати депутатів Чеської Республіки, які проходили 8-9 жовтня 2021 р., перемогла так звана опозиційна коаліція «Разом», за яку віддали голоси 27,79 % виборців. Друге місце посів правлячий популістський політичний рух влади «Так» (Дії незадоволених громадян), який здобув 27,12 % голосів виборців (В Чехії комуністи, 2021). Підтвердженням позиції чехів щодо санкцій проти РФ було те, що вперше в історії ЧР до парламенту не ввійшли комуністи (не подолали 5% бар'єр), які з 1993 р. – часу незалежної ЧР завжди підтримували РФ (В Чехії комуністи, 2021).

Серед членів кабінету уряду особливо негативну позицію займав міністр МЗС Чехії Л. Заоралек, який обіймав посаду від початку загострення відносин з РФ у 2014 р. і до кінця 2017 р. Засуджуючи анексію Криму та поведінку РФ в Україні, глава чеського МЗС вірив у дієвість санкцій ЄС, які, на його думку, повинні були призвести до зміни курсу Російської Федерації. Л. Заоралек заявляв, що введені санкції «є ефективними і сильними» (Zaorálek, 2014).

Виражена антиросійська позиція була властива і наступному міністру МЗС – М. Стропницькому, який обіймав посаду майже півроку. Ще до зайняття посади голови МЗС, М. Стропницький в інтерв'ю звинувачував РФ у проблемах центрально-європейських країн стосовно міграційної кризи, у спробах розколати НАТО та низці інших негативних явищ. Загалом відданість санкціям як правозастосовному заходу, спрямованому проти РФ була характерна всім главам МЗС Чехії, починаючи з 2014 р. (Чехія заморозила активи..., 2022). Так, чинний нині глава МЗС Чехії П. Фіала повідомив, що «Чехія

заморозила активи російських громадян і компаній, які підпадають під санкції ЄС, запроваджені проти Москви після вторгнення в Україну, вартістю в декілька сотень мільйонів крон. Те, що відбувається в Україні, нікого не може залишити байдужим. У Чеській Республіці 17 компаній можуть бути пов'язані з особами з санкційних списків Євросоюзу і 66 – зі списками США» (Чехія заморозила активи..., 2022). Тож, Чеська Республіка в цьому напрямі діє енергійно, хоч і обмежена чинними законами. У зв'язку з цим уряд готується ініціювати ряд поправок до законів, щоб процедура впровадження санкцій стала більш ефективною.

170

Водночас ситуація не зовсім однозначна, якщо аналізувати сукупно політичні й економічні інтереси чи виключно економічні. Так, усвідомлюючи наслідки санкцій для чеської економіки та зважаючи на політичні цілі, прем'єр-міністр Б. Сobotка у 2014 р. розглядав антиросійські санкції як правозастосовний загальноєвропейський захід для стабілізації ситуації в Україні. Б. Сobotка заявляв, що санкції є саме частиною відповіді ЄС і відкидав можливість запровадження окремих санкцій Чехії проти РФ, які у 2014 р. йому пропонували деякі політики. При цьому глава уряду виступав проти посилення санкцій, як можливого вирішення ситуації, оскільки вважав, що ескалація економічних санкцій лише погіршить економічну ситуацію в Російській Федерації, втім, не вплине на зміну політики Росії щодо України (Sankce nejsou účinné, 2014).

Поряд із негативно чи «нейтрально» налаштованими політичними силами в Чехії існують і прихильники підтримки та розвитку відносин із Росією. Насамперед до них слід віднести представників економічної сфери, оскільки вони найбільше зацікавлені у російському ринку. Так, на початковому етапі введення санкцій, Міністерство промисловості і торгівлі Чеської Республіки зробило оцінку їх можливих наслідків і через занепокоєння торговими обмеженнями вжило заходи по запобіганню різкому скороченню торговельних відносин. Чехи вважали, що введені обмеження не стосуватимуться деяких важливих угод, зокрема договорів Російської Федерації стосовно ремонту гвинтокрилів з державною компанією LOM Praha, що дійсно мало місце згодом, незважаючи на початкові побоювання самої компанії.

Деякі чеські урядовці зацікавлені у розвитку економічних відносин з РФ, попри санкційні умови, на що вказують їх заяви та продо-

вження контактів двох держав на різних рівнях. Так, у 2015 р. Міністр промисловості та торгівлі Чеської Республіки Я. Младек у ході візиту до Єкатеринбургу заявив про своє занепокоєння з приводу зниження обсягів взаємної торгівлі двох країн та бажання повернутися в межі колишніх торговельних відносин. Міністр вказав на необхідність забезпечення підтримки чеських проектів у Російській Федерації. При подальших зустрічах з чиновниками РФ Я. Младек теж наголошував на підтримці та розвитку взаємовигідного і прагматичного партнерства з Російською Федерацією, заявляв про важливість збереження добрих економічних відносин між чеськими компаніями і російськими партнерами. Це була його позиція, як і висловлена думка, що санкції не є оптимальним і розумним рішенням (Mládek, 2016).

Нова міністерка промисловості і торгівлі Чеської Республіки М. Новакова, була безпартійна, але дотримувалася загалом щодо санкцій позиції свого попередника. Згідно з її заявами, бізнес не повинен мати кордонів, незважаючи на санкції Європейського Союзу та складну міжнародну ситуацію, а вона у свою чергу буде намагатися підтримувати ділові стосунки з Російською Федерацією (Vuznyšová, 2018). Крім того, у відносно короткий період перебування на новій посаді (2018 – 2019 рр.), М. Новакова відвідала Російську Федерацію з офіційним візитом (Прем'єр Чехії замінив, 2019).

Важливо також у цьому контексті проаналізувати позицію Президента Чеської Республіки стосовно санкцій проти Російської Федерації. Нагадаємо, що тривалий час М. Земана вважали найбільш проросійським главою країни-члена ЄС, який називав В. Путіна своїм другом. Президент ЧР часто у своїх публічних виступах заявляв про неефективність санкцій щодо РФ, необхідність їх скасування через негативні наслідки для обох сторін і потребу налагодження діалогу між Чехією та Росією. На відміну від багатьох ключових політиків чеського керівництва, М. Земан неодноразово відвідував Російську Федерацію після 2014 р., що вказувало на його позицію неприйняття санкційних умов. Втім, з початку широкомасштабної російсько-української війни у лютому 2022 р., він різко розкритикував дії Російської Федерації, та заявив, що путінські ілюзії про могутність російської армії і самої Росії нині сприймаються досить дивно. «Президент Росії Володівір Путін піддався ілюзіям, що Росія всемогутня і, зокрема, що російська армія є другою за потужністю армією світу. Сьогодні це виглядає смішно. Виявилось, що російська армія набагато слабша,

ніж думали всі експерти», – сказав Земан (Президент Чехії втратив, 2022).

Схожі трансформації відбувалися і з думками та вчинками віцепрем'єра з економіки та міністра фінансів А. Бабіша, який у 2014 р. дотримувався певної позиції та говорив про шкоду і безглуздість запроваджених санкцій. Але у період обрання і перебування на посаді прем'єр-міністра Чехії (6.12.2017 – 17.12.2021 рр.), позиція А. Бабіша суттєво змінилася: він поставив під сумнів значення санкцій та їх ефективність, оскільки вони не змусили Російську Федерацію покинути Крим (Ekonomické sankce, 2017). На думку прем'єр-міністра, щоб санкції вплинули на ситуацію і принесли очікувані результати, потрібно зробити їх більш жорсткими, а чинні санкції натомість викликали лише певні негативні наслідки. А. Бабіш неодноразово заявляв, що вирішення ситуації шляхом політичних домовленостей і відновлення торговельних відносин із Росією були б більш важливим результатом для Чеської Республіки. Тож така позиція є доволі схожою до заяв Б. Сobotки. При цьому антиросійські санкції не є пріоритетом сучасної чеської політики. За заявами А. Бабіша, зробленими в 2018 р., перед Чеською Республікою та Європейським Союзом стоять більш актуальні завдання, включаючи міграційні проблеми та питання, пов'язані з Брекзитом.

172

—

Крім того, Чехія поряд з деякими іншими країнами-членами ЄС виступала в 2015 р. за пом'якшення санкцій щодо Росії. Це дало змогу науковцям РФ стверджувати, що «серед інших країн ЦСЄ Чеська Республіка намагається зайняти прагматичну, стриману, проміжну позицію між санкційними скептиками і яструбами» (Страны Центрально-Восточной Европы, 2015, 13).

З того часу позиції більшості російських науковців не змінилися, а навпаки є тісно пов'язаними з тією пропагандистською діяльністю, яку проводять уряд і відповідні спецслужби РФ у Чехії та інших європейських державах. Певна річ, що наслідком цієї роботи слід вважати і події, які відбулися в ЧР на початку вересня 2022 р. Так, 3 вересня у столиці Чехії Празі пройшов найбільший проросійський та антиукраїнський мітинг у ЄС після 24 лютого. За даними поліції, у мітингу взяло участь близько 70 тис. осіб, а за даними організаторів – понад 100 тисяч (Панченко Ю., 2022). На відміну від схожих акцій в інших країнах (наступного дня мітинг за відміну санкцій проти РФ пройшов у Кельні), на Вацлавську площу в Празі вийшли не росій-

ські емігранти, а чеські виборці, які підтримують різні партії Чехії. Одна з головних вимог протесту – розпочати прямі переговори з РФ про купівлю газу (очевидно, за прикладом Угорщини). Щоб зробити ці переговори вдалими, пропонується зняти санкції з РФ та зупинити передачу зброї Україні. Також на мітингу заявляли, що енергетичні проблеми Чехії виникли саме через допомогу Україні, що Чехії слід вийти зі складу ЄС і НАТО, що необхідно припинити примусову вакцинацію від COVID та не приймати мігрантів, адже допомога Україні йде за рахунок рядових чехів.

Організатори мітингу натякали навіть на можливість застосування силових методів і вже оголосили, що дають уряду час до 25 вересня, щоби змінити політичний курс. Звичайно, дата названа не випадково, а пов'язана з місцевими виборами, які відбудуться у Чехії 23-24 вересня. Чеські політики вважають, що ці вибори стануть генеральною репетицією президентських виборів, які очікуються на початку наступного року. Тож, очевидно, що в чеському суспільстві діють, підігріті російською пропагандою, антиурядові сили (Почему в Чехии разразились..., 2022).

173

Аналізуючи позиції чеського бізнесу, слід підкреслити, що на відміну від політичної сфери, в економіці ЧР не спостерігається великого віяла думок щодо санкцій ЄС проти Росії. Санкційні умови, поряд з проблемами в російській економіці (незалежно від їх причин), не сприяли піднесенню діяльності підприємств, у т.ч. і чеських. Багато компаній Чехії заявляли про труднощі, з якими вони зіштовхнулися у зв'язку з новими політико-економічними умовами.

У свою чергу, найбільш критичні висловлювання були характерні для 2014 р., коли ще не було змоги оцінити результати останніх санкцій і актори не пристосувалися до обставин, що змінилися. Так, чеська компанія Наме, яка володіла заводом у Володимирській області РФ та закуповувала, хоч і невелику частку, продукції з-за кордону, влітку 2014 р. заявила про свій намір вимагати компенсації збитків, спричинених обмежувальними заходами, від уряду Чехії чи ЄС. На той момент компанія оцінювала можливі втрати приблизно в 4 млн. євро (Намé bude, 2014). Згодом Наме вже не висувала таких вимог, а основні втрати від санкційних умов вбачала в тому, що довелося відкласти намічені інвестиції.

Серед найбільш постраждалих від російських санкцій найчастіше згадують чеську компанію Madeta, що спеціалізується на вироб-

ництві молочної продукції. За півроку з моменту набуття чинності російського списку санкційної продукції, чеська компанія оцінювала свої втрати в 5,5 млн євро (Ztráty Madety, 15). Зрештою, через втрату ринку РФ Madeta вимушено відмовилася від низки контрактів на закупівлю молока у чеських виробників. При цьому, компанія не виступала з різкою критикою санкцій, а сподівалася на допомогу чеської влади та ЄС. Втім, міністерство сільського господарства Чехії через російські обмеження запровадило додаткові заходи для підтримки сільгоспвиробників і виробників продуктів харчування, включаючи субсидії у розмірі до 50%.

174 — Sigma Group, яка спеціалізується на виробництві насосної техніки, що використовується у різних галузях господарства, зокрема і в атомній сфері, вказувала на те, що компанія була змушена компенсувати втрати в експорті в РФ за рахунок ринків інших країн. Самі ж санкції представники компанії називали «дуже неприємними», оскільки клієнти з РФ мали труднощі з фінансуванням, а це обмежувало варіанти можливих поставок, хоча сама продукція Sigma Group не заборонена до експорту в РФ (Sigma Group, 2018). Так, компанія почала шукати іншого стратегічного партнера в РФ й інші варіанти збереження позицій на ринку Росії. Але навіть у період найбільшого загострення відносин представники деяких компаній ЧР заявляли, що санкції не впливають на їхню діяльність, зокрема це мало місце стосовно Skoda Auto (Značka Škoda, 2014).

Згодом, пристосування до політико-економічних умов та сприйняття бізнесом їх як тимчасових для діяльності, призвели до пошуку можливих шляхів розвитку російсько-чеських відносин. Чеські компанії продовжували цікавитись РФ, здійснювали приватні візити, інвестували у нові проекти, сподіваючись на відновлення звичних умов. Дехто в Чехії, навпаки, вбачав певний «позитивний» вплив санкцій на свій бізнес, адже вони дозволили вести ділову співпрацю з РФ по-новому. У цій частині чеських підприємств санкції були головним гальмом розвитку відносин для Brisk Tabor, продукція якої не підпадала під санкції, але основною проблемою стало падіння ціни рубля (Odejít z Ruska, 2014).

Незважаючи на санкції багатьох потужних держав світу, 24 лютого 2022 р. Росія розпочала неспровоковане військове вторгнення в Україну та продовжила війну, розпочату проти України ще у 2014 р. Війська РФ ведуть масовані обстріли та бомбардування українських

міст і сіл, чинять репресії та звірства проти мирного населення на тимчасово захоплених територіях, мародерствують і відкрито грабують українське майно, включаючи зернові культури та металопродукат. У червні 2022 р. Рада ЄС ухвалила рішення продовжити санкції, запроваджені ЄС у відповідь на незаконну анексію Криму та міста Севастополь РФ до 23 червня 2023 р. У повідомленні вказано, що «Росія надалі порушує суверенітет та територіальну цілісність шляхом неспровокованої та нічим не виправданої агресії проти України, яку ЄС засуджує найрішучішим чином. ЄС закликає Росію негайно припинити невибіркові атаки проти цивільного населення і цивільної інфраструктури, негайно та без додаткових умов вивести всі свої війська, військово обладнання з усієї території України в межах її міжнародно визнаних кордонів» (Укрінформ, 2022).

Нині Чеська Республіка, яка з 1 липня і до кінця 2022 р. головує в ЄС, разом з іншими країнами-членами займається підготовкою чергового – восьмого пакету санкцій проти Російської Федерації. За словами прем'єра П. Фіали, санкції проти РФ, які доопрацьовує виконавча влада ЄС, включатимуть заборону на імпорт золота з Росії, розширення списку товарів подвійного призначення, заборонених для експорту до Російської Федерації, і це буде спрямовано на значно більшу кількість фізичних осіб. Європейська комісія має подати пакет найближчим часом і держави-члени зможуть затвердити його одразу після подання. «Новий пакет готується, – зазначив П. Фіала, – і я думаю, що це хороший курс. Що безперечно проблематично, так це включення енергетики в санкційний пакет, тому що повинно дотримуватися правило, що санкції повинні мати більший вплив на Росію, ніж на ті країни, що їх вводять. Ряд країн ще залежить від російського газу» (Прем'єр Чехії: у нових, 2022).

Висновки. Таким чином, дія санкцій Євросоюзу щодо Російської Федерації та її заходи у відповідь тривають вже дев'ятий рік, хоча спочатку багато експертів, політиків і представників бізнесу сподівалися на їх тимчасовий характер. З політичної точки зору, перспективи відносин Чеської Республіки з Російською Федерацією, остання визнає не продуктивними. Вони залежать від багатьох факторів, включаючи курс, який проводить Європейський Союз після виборів до Європейського парламенту, політики США у регіоні, а також від змін поглядів політиків, урядовців та бізнесменів у самій Чеській Республіці. Звичайно, економічні інтереси Чеської Республіки вказують

на те, що урядовці економічного блоку і бізнес, втративши великий ринок Російської Федерації, продовжують шукати можливості для підтримки та розвитку російсько-чеських відносин, що виражається в активізації зв'язків на рівні регіонів. Росія ж намагається посилювати пропагандистську антиурядову діяльність у чеському суспільстві, підтримує протестні мітинги, шукає економічні інструменти для того, щоб знизити чи обійти санкційні умови.

Джерела та література:

1. Восточный поворот во внешнеэкономической политике стран Центрально-Восточной Европы в условиях нарастающих кризисных явлений в Евросоюзе / Отв. ред. И.И. Орлик. М.: ИЭ РАН, 2017. 293 с.
2. В Чехії комуністи та соціалісти вперше не попали в парламент. URL: <https://web.archive.org/web/20211009224637/https://csrcmedia.info/communists-arnt-in-parliament-crc/> (дата звернення: 17.02.2022).
- 176 — 3. Головка В. В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). Український історичний журнал. 2015. № 3. С. 176-193.
4. Загашвили В.С. Экономические интересы России в условиях глобализации. М.: Магистр, 2010. 432 с.
5. Клинова М.В., Сидорова Е.А. Экономические санкции и их влияние на хозяйственные связи России с Европейским союзом. Вопросы экономики. 2014. №12. С. 67-79.
6. Крейчи О., Конечна К., Маштадка Й. Чехия, Россия и Европейский Союз. Экономическое и гуманитарное сотрудничество России и Чехии: новые перспективы. М., 2007. 116 с.
7. Оболенский В.П. Экспорт и импорт России в условиях кризисов. Российский внешнеэкономический вестник. 2018. №6. С. 24-31.
8. Панченко Ю. 70 тысяч против Украины: удастся ли правительству Чехии остановить реванш «друзей Путина». Украинская правда. 2022. 5 сентября. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2022/09/5/7146146/> (дата звернення: 10.09.2022).
9. Почему в Чехии разразились «пророссийские» протесты и чем это грозит Украине. Украинская правда. 2022. 5 сентября. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/09/5/7146171/> (дата звернення: 10.09.2022).

10. Президент Чехії втратив половину своїх радників. 25.05.2022 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/25/7139992/> (дата звернення: 29.08.2022).

11. Прем'єр Чехії замінив двох міністрів. 11.04.2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/11/7095046/> (дата звернення: 29.08.2022).

12. Прем'єр Чехії: у нових санкціях ЄС не буде обмежень на російський газ. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985590-premyer-chekhiyi-u-novikh-sanktsiyakh-yes-ne-bude-obmezhen-na-rosiyskiy-gaz> (дата звернення: 29.08.2022).

13. Россия и Центрально-Восточная Европа: взаимоотношения в XXI веке / Под ред. Н.В. Куликовой, И.И. Орлика, Н.В. Фейт. М.: ИЭ РАН, 2012. 350 с.

14. Санкції наче не завдають сильного удару по Росії, але це не так. Дослідження економістів. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/11/690295/> (дата звернення: 29.08.2022).

15. Страны Центрально-Восточной Европы в санкционной войне Запада против России: политические позиции и экономические последствия: Доклад / Под ред. Ю.К. Князева. М.: Институт экономики РАН, 2015. 49 с.

16. Укрінформ. ЄС продовжив санкції проти Росії за окупацію Криму. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3510910-es-prodovziv-sankcii-proti-rosii-za-okupaciu-krimu.html> (дата звернення: 20.08.2022).

17. Федеральный закон от 4 июня 2018 г. N 127-ФЗ «О мерах воздействия (противодействия) на недружественные действия Соединенных Штатов Америки и иных иностранных государств». URL: <https://rg.ru/documents/2018/06/06/kontrsanckii-dok.html> (дата звернення: 02.08.2022).

18. Четверикова А.С. Экономические связи Москвы и Праги при западных санкциях. Международные процессы. 2016. Т. 14.№2. С. 176-188.

19. Чехія заморозила активи підсанкційних росіян на сотні мільйонів крон. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/28/chehiya-zamorozyla-aktyvy-pidsank-czijnyh-rosiyan-na-sotni-miljoniv-kron/> (дата звернення: 29.08.2022).

20. Шишелина Л.Н. Отношения России и стран Вишеграда на современном этапе. Научно-аналитический вестник ИЕ РАН. 2018. № 6. С. 13.

21. Экономическое и гуманитарное сотрудничество России и Чехии: новые перспективы / Отв. ред. М.О. Копытина, Н.В. Куликова, Н.А. Чудакова. М., 2007.

22. Namé bude žádat kompenzaci za ztráty v Rusku. 07.08.2014. URL: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/sankce-vuci-rusku-a-dopad-na-ceskevuyrobce.A140807_132434_ekonomika_spi (дата звернения: 11.02.2021).

23. Ztráty Madety kvůli sankcím vůči Rusku – 150 milionů korun. 10.02.2015. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/ekonomika/1501910-ztraty-madety-kvuli-sankcim-vuci-rusku-150-milionu-korun> (дата звернения: 11.02.2021).

178 — 24. Sigma Group slaví 150 let. Její zařízení pracují ve velehorách i kilometr pod zemí. 19.11.2018. URL: <https://www.byzmag.cz/sigma-group-slavi-150-let-jeji-zarizeni-pracuji-vevelehorach-i-kilometr-pod-zemi> (дата звернения: 11.02.2021).

25. Značka Škoda na ruském trhu aktuálně posiluje podíl. 20.08.2014. https://www.lidovky.cz/byznys/doprava/skoda-prodava-v-rusku-vic-autnez-pred-sanksemi-na-ukrajine-jehur.A140819_163607_ln-doprava_rave (дата звернения: 11.02.2021).

26. Odejít z Ruska by byla chyba, říká šéf společnosti Brisk Tábor Mojmír Čapka. 11.10.2014. URL: <https://byznys.ihned.cz/c1-62926730-odejit-z-ruska-by-la-chyba-rika-sef-spolecnosti-brisktabor-mojmir-capka> (дата звернения: 11.06.2021).

27. Byznys nemá mít hranice, řekla Nováková ve vztahu k Rusku. 02.10.2018. URL: https://www.tyden.cz/rubriky/byznys/cesko/byznys-nema-mit-hranice-rekla-novakova-ve-vztahu-krusku_498073.html (дата звернения: 21.05.2021).

28. Ekonomické sankce proti Rusku jsou k ničemu, tvrdí Andrej Babiš. 05.10.2017. URL: <https://archiv.ihned.cz/c1-65903840-ekonomicke-sankce-proti-rusku-jsou-k-nicemu-a-neucinne-rikapravdepodobny-budouci-premier-andrej-babis> (дата звернения: 10.07.2022).

29. European Council. EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/> (дата звернения: 14.07.2021).

30. European Council. Timeline – EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/history-ukraine-crisis/> (дата звернення: 14.08.2021).

31. Finon D., Locatelli C. Russian and European gas interdependence: could contractual trade channel geopolitics. *Energy Policy*. 2008. Vol. 36. Is. 1. P. 423-442.

32. Hughes J. EU Relations with Russia: Partnership or Asymmetric Interdependency? / Casarini N., Musu C. (eds) *European Foreign Policy in an Evolving International System*. London: Palgrave Macmillan. 2007.

33. Jan Mládek protestuje proti posunu jeho výroků k protiruským sankcím agentuře TASS. Ministerstvo průmyslu a obchodu. 19.10.2016. URL: <https://www.mpo.cz/cz/rozcestnik/kontakty/kontakty-na-ministerstvo-prumyslu-a-obchodu-2974/> (дата звернення: 16.09.2021).

34. Lecours A. Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world. 2018. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20081217_cdsp_diplomacy_paper_paradiplomacy.pdf. (дата звернення: 18.04.2021).

179

35. Leonard M., Popescu N. A power audit of EU-Russia Relations. ECFR European Council on Foreign Relations, 2007.

36. Sankce nejsou účinné, Rusko své chování nezmění, myslí si Sobotka. 13.09.2014. URL: https://www.lidovky.cz/domov/sankce-nejsou-ucinne-rusko-sve-chovani-nezmeni-mysli-sisobotka.A140913_131910_ln_domov_ttr (дата звернення: 15.09.2021).

37. Weiner Cs. International expansion of Russian multinationals. A focus on home-country push factors, Europe and five CEE countries. HAS Institute of World Economics. Working Paper № 236. December 2017. 73 p.

38. Zaorálek: Sankce fungují, vedou Rusko do pekla. 30.10.2014. URL: https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/politika/zaoralek-sankce-funguji-vedou-rusko-dopekla_322646.html?showTab=nejctenejsi-3 (дата звернення: 12.03.2021).

References:

1. Vostochnyj povорот vo vneshneekonomicheskoy politike stran Central'no-Vostochnoj Evropy v usloviyah narastayushchih krizisnyh yavlenij v Evrosoyuze / Otv. red. I.I. Orlik. M.: IE RAN, 2017. 293 s.

2. V Chekhii komunisty ta sotsialisty vpershe ne popaly v parlament. URL: <https://web.archive.org/web/20211009224637/https://crcmedia.info/communists-arnt-in-parliament-crc/> (data zvernennia: 17.02.2022).

3. Holovko V. V. Ukraina v umovakh antyterorystychnoi operatsii ta rosiiskoi zbroinoi agresii (2014 r.). Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2015. № 3. S. 176-193.

4. Zagashvili, V.S. Ekonomicheskie interesy Rossii v usloviyah globalizatsii. M.: Magistr, 2010. 432 s.

5. Klinova M.V., Sidorova E.A. Ekonomicheskie sankcii i ih vliianie na hozyajstvennye svyazi Rossii s Evropejskim soyuzom. Voprosy ekonomiki. 2014. №12. S. 67-79.

6. Krejchi, O., Konechna, K., Mashtadka, J. Chekhiya, Rossiya i Evropejskij Soyuz. Ekonomicheskoe i gumanitarnoe sotrudnichestvo Rossii i Chekhii: novye perspektivy. M., 2007. 116 s.

7. Obolenskij V.P. Eksport i import Rossii v usloviyah krizisov. Rossijskij vneshneekonomicheskij vestnik. 2018. №6. S. 24-31.

180

—

8. Panchenko Yu. 70 tyisyach protiv Ukrainyi: udastysya li pravitelstvu Chehii ostanovit revansh «druzey Putina». Ukrainskaya pravda. 2022. 5 sentyabrya. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/2022/09/5/7146146/> (data zvernenn-ya: 10.09.2022).

9. Pochemu v Chehii razrazilis «prorossiyskie» protestyi i chem eto grozit Ukraine. Ukrainskaya pravda. 2022. 5 sentyabrya URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/09/5/7146171/> (data zvernennya: 10.09.2022).

10. Prezydent Chekhii vtratyv polovynu svoikh radnykiv. 25.05.2022 r. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/25/7139992/> (data zvernennia: 29.08.2022).

11. Premier Chekhii zaminyv dvokh ministriv. 11.04.2019. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/11/7095046/> (data zvernennia: 29.08.2022).

12. Premier Chekhii: u novykh sanktsiiakh YeS ne bude obmezhen na rosiiskyi haz. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1985590-premyer-chekhiyi-u-novykh-sanktsiyakh-yes-ne-bude-obmezhen-na-rosiyskiy-gaz> (data zvernennia: 29.08.2022).

13. Rossiya i Central'no-Vostochnaya Evropa: vzaimootnosheniya v XXI veke / Pod red. N.V. Kulikovej, I.I. Orlika, N.V. Fejt. M.: IE RAN, 2012. 350 s.

14. Sanktsii nache ne zavdaiut sylnoho udaru po Rosii, ale tse ne tak. Doslidzhennia ekonomistiv. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/08/11/690295/> (data zvernennia: 29.08.2022).

15. Strany Central'no-Vostochnoj Evropy v sankcionnoj vojne Zapada protiv Rossii: politicheskie pozicii i ekonomicheskie posledstviya: Doklad / Pod red. Yu.K. Knyazeva. M.: Institut ekonomiki RAN, 2015. 49 s.

16. Ukrinform. YeS prodovzhyv sanktsii proty Rosii za okupatsiiu Krymu. 2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3510910-es-prodovziv-sankcii-proti-rosii-za-okupaciju-krimu.html> (data zvernennia: 20.08.2022).

17. Federal'nyj zakon ot 4 iyunya 2018 g. N 127-FZ «O merah vozdejstviya (protivodejstviya) na nedruzhestvennye dejstviya Soedinyennyh Shtatov Ameriki i inyh inostrannyh gosudarstv». URL: <https://rg.ru/documents/2018/06/06/kontrsankcii-dok.html> (data zvernennia: 20.08.2022).

18. Chetverikova A.S. Ekonomicheskie svyazi Moskvy i Pragi pri zapadnyh sankciyah. Mezhdunarodnye processy. 2016. T. 14. №2. S. 176-188.

181

19. Chekhiiia zamorozyla aktyvy pidsanktsiinykh rosiian na sotni milioniv kron. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/28/chehiya-zamorozyla-aktyvy-pidsank-czijnyh-rosiyan-na-sotni-miljoniv-kron/> (data zvernennia: 29.08.2022).

20. Shishelina L.N. Otnosheniya Rossii i stran Vishegrada na sovremennom etape. Nauchno-analiticheskij vestnik IE RAN. 2018. №6. S. 3-16.

21. Ekonomicheskoe i gumanitarnoe sotrudnichestvo Rossii i Chekhii: novye perspektivy // Otv. red. M.O. Kopytina, N.V. Kulikova, N.A. Chudakova. M., 2007.

22. Hamé bude žádat kompenzaci za ztráty v Rusku. 07.08.2014. URL: https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/sankce-vuci-rusku-a-dopad-na-ceskevYRObce.A140_807_132434_ekonomika_spi (data zvernennia: 11.02.2021).

23. Ztráty Madety kvůli sankcím vůči Rusku – 150 milionů korun. 10.02.2015. URL: <https://ct24.ceskatelevize.cz/ekonomika/1501910-ztratya-madety-kvuli-sankcim-vuci-rusku-150-milionu-korun> (data zvernennia: 11.02.2021).

24. Sigma Group slaví 150 let. Její zařízení pracují ve velehorách i kilometr pod zemí. 19.11.2018. URL: <https://www.byzmag.cz/sigma-group-slavi-150-let-jeji-zarizeni-pracuji-vevelehorach-i-kilometr-pod-zemi> (data zvernennia: 11.02.2021).

25. Značka Škoda na ruském trhu aktuálně posiluje podíl. 20.08.2014. https://www.lidovky.cz/byznys/doprava/skoda-prodava-v-rusku-vic-aut-nej-pred-sankcemi-na-ukrajine-jehur.A140819_163607_ln-doprava_pave (data zvernennia: 11.02.2021).

26. Odejt z Ruska by byla chyba, říká šéf společnosti Brisk Tábor Mojmír Čapka. 11.10.2014. URL: <https://byznys.ihned.cz/c1-62926730-odejit-z-ruska-by-byla-chyba-rika-sef-spolecnosti-brisktabor-mojmir-capka> (data zvernennia: 11.06.2021).

27. Byznys nemá mít hranice, řekla Nováková ve vztahu k Rusku. 02.10.2018. URL: https://www.tyden.cz/rubriky/byznys/cesko/byznys-nema-mit-hranice-rekla-novakova-ve-vztahu-krusku_498073.html (data zvernennia: 21.05.2021).

182

— 28. Ekonomické sankce proti Rusku jsou k ničemu, tvrdí Andrej Babiš. 05.10.2017. URL: <https://archiv.ihned.cz/c1-65903840-ekonomicke-sankce-proti-rusku-jsou-k-nicemu-a-neucinne-rikapravdepodobny-budouci-premier-andrej-babis> (data zvernennia: 10.07.2022).

29. European Council. EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/> (data zvernennia: 14.07.2021).

30. European Council. Timeline – EU restrictive measures in response to the crisis in Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/ukraine-crisis/history-ukraine-crisis/> (data zvernennia: 14.08.2021).

31. Finon D., Locatelli C. Russian and European gas interdependence: could contractual trade channel geopolitics. *Energy Policy*. 2008. Vol. 36. Is. 1. P. 423-442.

32. Hughes J. EU Relations with Russia: Partnership or Asymmetric Interdependency? / Casarini N., Musu C. (eds) *European Foreign Policy in an Evolving International System*. London: Palgrave Macmillan. 2007.

33. Jan Mládek protestuje proti posunu jeho výroků k protiruským sankcím agentuře TASS. Ministerstvo průmyslu a obchodu. 19.10.2016. URL: <https://www.mpo.cz/cz/rozcestnik/kontakty/kontakty-na-ministerstvo-prumyslu-a-obchodu-2974/> (data zvernennia: 16.09.2021).

34. Lecours A. Political issues of paradiplomacy: lessons from the developed world. 2018. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20081217_cdsp_diplomacy_paper_paradiplomacy.pdf (data zvernennia: 18.04.2021).

35. Leonard M., Popescu N. A power audit of EU-Russia Relations. ECFR European Council on Foreign Relations, 2007.

36. Sankce nejsou účinné, Rusko své chování nezmění, myslí si Sobotka. 13.09.2014. URL: https://www.lidovky.cz/domov/sankce-nejsou-ucinne-rusko-sve-chovani-nezmeni-mysli-sisobotka.A140913_131910_ln_domov_ttr (data zvernennia: 15.09.2021).

37. Weiner Cs. International expansion of Russian multinationals. A focus on home-country push factors, Europe and five CEE countries. HAS Institute of World Economics. Working Paper № 236. December 2017. 73 p.

38. Zaorálek: Sankce fungují, vedou Rusko do pekla. 30.10.2014. URL: https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/politika/zaoralek-sankce-funguji-vedou-rusko-dopekla_322646.html?showTab=nejtenejsi-3 (data zvernennia: 12.03.2021).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.184-195>

УДК: 327.56:355.48(470:477)”2022”

©Наталія Нечаєва-Юрійчук¹

КОНСТРУЮВАННЯ СУЧАСНОГО «СПІВТОВАРИСТВА БЕЗПЕКИ» В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

184 — Під впливом відвертої військово-політичної агресії Російської Федерації проти України сучасна система міжнародної безпеки перебуває у турбулентному стані. Історичний досвід минулого століття засвідчив кардинальний вплив двох світових воєн на формування та переформатування існуючої на той час системи міжнародної безпеки, із врахуванням фактору появи ядерної зброї та, відповідно, ядерного потенціалу провідних політичних акторів у другій половині ХХ століття. Стаття присвячена аналізу трансформацій системи міжнародної безпеки та можливості формування «співтовариства безпеки» в контексті викликів та загроз з боку Російської Федерації як держави-агресора.

Ключові слова: російсько-українська війна, «колективна безпека», «співтовариство безпеки», система міжнародної безпеки.

Construction of the Contemporary “Security Community” in the Context of the Challenges of the Russian-Ukrainian War

Russia's large-scale military invasion in Ukraine on February 24, 2022 became a marker of the geopolitical fracture that the world community is experiencing today. In our opinion this fracture is primarily characterized by an open struggle between authoritarianism and democracy. And the result of the current war, in our opinion, is primarily a question of the future world order, in which security as a key category acquires special importance in a humanistic dimension and context.

The security challenges of the first half of the 20th century prompted

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.nechayeva-yuriyuchuk@chnu.edu.ua, <http://orcid.org/0000-0001-5882-7121>

politicians-practitioners, scientists-theoreticians to search for effective models of the security system both at the regional and global levels. The creation and activity of the League of Nations became the starting point for realizing the risks and threats of “unanimity” in proceeding important geopolitical decisions. Therefore, the creation of the UN, whose Security Council acts according to the principle of “qualified” unanimity, was supposed to protect the world community from repeating the horrors of the world wars. However, as we can see, this principle has become the “stumbling block” that today proves the ineffectiveness of the UN as an international organization that should ensure peace in the world. The Russian invasion of Ukraine is a direct threat to the existing system of international security. In this context we draw attention to the concept of “security community”, which in modern conditions can become the foundation of a new architecture of the world order.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, “collective security”, “security community”, international security system.*

Актуальність теми. Сучасна широкомасштабна військова агресія Російської Федерації проти України покликала до життя ряд питань щодо змісту та розуміння безпеки як на індивідуальному, так і на колективному (у т.ч., державному та наднаціональному рівнях). Від початку гібридної агресії РФ у 2014 році і до сьогодні російсько-українська війна, попри досить чіткий географічний вимір збройного конфлікту, набула глобального значення. Анексія території АР Крим у 2014 році та окупація окремих регіонів Донецької та Луганської областей засвідчили, з одного боку, важливість України в російській неоімперській стратегії, а з іншого – прагнення збереження парадигми військової переваги як основи геополітичного протиборства за світову гегемонію, що має, на нашу думку, важливе значення не лише у вимірі «real politics», але й теоретичних пошуків науковців-міжнародників, у першу чергу ліберального та реалістичного напрямків.

Російське широкомасштабне військове вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року стало маркером геополітичного зламу, який сьогодні переживає світове співтовариство і який, на нашу думку, характеризується насамперед відкритою боротьбою авторитаризму та демократії. І результат нинішньої війни – це насамперед питання майбутнього світоустрою, в якому безпека як ключова категорія набуває особливого значення у гуманістичному вимірі й контексті.

Мета запропонованої наукової розвідки є аналіз перспектив формування сучасного «співтовариства безпеки» в контексті російсько-української війни з огляду на історичні передумови та уроки.

Науково-дослідницьке поле проблеми. Анексія АР Крим, окупація окремих регіонів Донецької та Луганської областей, активна гібридна війна проти України, здійснювана Росією на кількох рівнях (від, власне, внутрішньоросійського до глобального, з використанням наслідків викликів та загроз у тому числі пандемії Covid-19) стала поштовхом до активних науково-теоретичних пошуків у напрямку пояснення подій та процесів в Україні та щодо неї та конструюванні причинно-наслідкових зв'язків між подіями в Україні й геополітичними трансформаціями сучасності. Роботи відомих західних дослідників – А. Ачар'ї, Б. Бузана (Acharya and Buzan, 2019), Б. Бад'є (Badie, 2019), Ф. Закарії (Zakaria, 2008) та інших – стали основою для окреслення наукового поля дослідження, визначення основних геополітичних викликів сьогодення. Названі автори звертають особливу увагу на трансформації сучасної системи міжнародних відносин в умовах пост-Вестфалії, що, на нашу думку, є особливо важливим для розуміння геополітичних процесів сьогодення. Серед сучасних українських дослідників питання безпеки посідає важливу роль як у теоретико-методологічних пошуках, так і у практичному вимірі, що особливо яскраво простежується у працях В.Горбуліна (Горбулін, 2017), Є.Магди (Магда, 2015; Магда, 2017), Б.Парахонського та Г.Яворської (Парахонський та Яворська, 2019) та інших. В контексті багатовимірності розуміння та потрактування «безпеки» як наукової категорії та практичної діяльності у політичній сфері насамперед актуальність даної проблеми не викликає сумнівів, особливо у сфері сучасних міждисциплінарних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Засудження застосування війни як засобу урегулювання міжнародних спорів і відмови від неї як знаряддя національної політики була зафіксована у 1928 році, після завершення Першої світової війни, у Пакті Бріана-Келлога (Верховна Рада України, 1928). Десятиліття, яке минуло після завершення першої війни глобального масштабу, було сповнене перемовин та кларифікації підходів найбільших її учасників насамперед до формування нової системи світової безпеки. Від підписання Версальського миру 28 червня 1919 року до Пакту Бріана-Келлога світове співтовариство поступово виробило і впровадило в життя нову систему міжнародної

безпеки, квінтесенцією якої у міжнародно-правовому вимірі можна вважати створення у 1919 році Ліги Націй – першої міжнародної організації, метою якої був розвиток співробітництва, досягнення миру та безпеки. Як зазначав відомий юрист-міжнародник Ганс Кельзен, «ідея універсальної міжнародної організації для колективної безпеки спрямована проти політики альянсів взагалі і так званого балансу сил зокрема» (Мережко, 2022). Серед головних завдань організації – колективні дії у разі порушення статуту Ліги Націй та війни. Варто підкреслити, що відповідно до задекларованих принципів, порушення миру розглядалося як акт війни проти всіх членів Ліги Націй. Ідея колективної безпеки та глобального миру стали осердям Ліги Націй. Однак, політичні реалії міжвоєнного періоду засвідчили, що ідея глобального миру потребує насамперед політичної волі учасників організації до її реалізації, не кажучи вже про чіткі й прозорі юридично-правові механізми забезпечення даного процесу на міжнародному рівні.

Невирішеність актуалізованих Першою світовою війною питань національних інтересів держав-учасників Антанти та Троїстого (Четвертного) Союзу стала домінантою міжнародних відносин міжвоєнного періоду. Недовіра між великими політичними акторами не дозволила втілити в політичну практику ідеалістичні погляди американського президента Вудро Вільсона щодо формування єдиної й потужної системи колективної безпеки спершу у глобальному вимірі. У кінцевому підсумку політичні суперечності, створення нових політико-військових союзів (альянсів) сприяло зростанню напруженості у міжнародних відносинах й призвело до початку Другої світової війни. Неспроможність Ліги Націй вирішити міждержавні суперечки, зберегти мир та гарантувати безпеку поставила під сумнів ефективність усієї Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Напад нацистської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 року та практично блискавичне розгортання воєнних дій на різних континентах (від Європи до Тихого океану й Африки) стало поштовхом до активізації пошуків ефективної моделі міжнародних відносин, за якої б нова війна у глобальному вимірі була б неможливою.

Винахід атомної бомби та її застосування США в Хіросімі та Нагасакі вивело питання міжнародної безпеки на новий рівень. Інституційним ядром нової системи міжнародної безпеки повинна була

стала Організація Об'єднаних Націй (ООН), створена у жовтні 1945 року. У даному контексті ліквідація Ліги Націй (яка мала на той час формальний характер) у 1946 році була політично обумовленим кроком, що засвідчив готовність світового співтовариства до нового формату міждержавних відносин та встановлення оновленої системи міжнародних відносин. Фактично, саме у ХХ столітті відбулася трансформація світової системи міжнародної безпеки, що особливо чітко виявилось у концептах Ліги Націй та ООН. Якщо у першому випадку ініціатива створення належала США, які, будучи державою-засновником Ліги Націй, так і не стали державою-учасником організації, то у другому випадку США – не лише держава-засновник ООН, але й активний її учасник. Від самого початку США відіграють провідну роль у її діяльності.

188 — Безпеківі виклики першої половини ХХ століття спонукали політиків-практиків, науковців-теоретиків до пошуку дієвих моделей системи безпеки як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Створення та діяльність Ліги Націй стали відправною точкою для усвідомлення ризиків та загроз «одноголосся» у прийнятті важливих геополітичних рішень. Отже, створення ООН, Рада Безпеки якої діє відповідно до принципу «кваліфікованої» однакості, повинно було забезпечити світове співтовариство від повторення жахів двох світових воєн. Однак, як бачимо, даний принцип став тим «камнем спотикання», який сьогодні засвідчує неефективність ООН як міжнародної організації, що повинна забезпечувати мир і хоча б мирне співіснування держав. Російське вторгнення в Україну є безпосередньою загрозою існуючій системі міжнародної безпеки і у цьому контексті вважаємо за потрібне звернути увагу на концепт «співтовариства безпеки», який у сучасних умовах може стати фундаментом нової архітектури світопорядку.

Термін «співтовариство безпеки» з'являється у науковому дискурсі у 1950-х роках (Полтораков). Засновником теорії співтовариства безпеки у міжнародних відносинах став Карл Дойч. У своїй праці «Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience» (Deutsch, Kann, Lichterman, and Loewenheim, 1957) – «Політичне співтовариство та Північно-Атлантичний простір: міжнародна організація у світлі історичного досвіду» дослідник наголошує, що саме спільна ідентичність та наявність взаємної довіри є фактором формування впевненості

у мирному розвитку міждержавних взаємин. Відповідно, основою будь-якого співтовариства безпеки є переконаність усіх його учасників в тому, що ніхто з них у жодному разі не застосує силу для вирішення будь-яких суперечностей.

Від свого першого нормативного закріплення у вже згаданому вище Пакті Бріана-Келлога термін «міжнародна безпека» став основою низки міжнародних правових документів, що унормовують та регулюють різні сфери життєдіяльності людства. Питання безпеки вийшли на перший план як у теоретичних пошуках науковців різних країн, так і у практичній діяльності політиків та урядів. Створення військово-політичних альянсів – НАТО та Варшавського договору – засвідчують важливість політичної довіри як основи для реалізації ідеї «співтовариств безпеки». Таким чином можемо вести мову про фактичний паралелізм теорії та практики, органічне поєднання окремих безпекових аспектів (таких, як економічна, соціальна, фінансова, екологічна з воєнно-політичними) в єдину систему міжнародної безпеки, розбалансування якої розпочалося наприкінці 1980-х років розпадом соціалістичного табору та СРСР. Вважаю, що ці події стали поштовхом до перегляду системи міжнародної безпеки та початку усвідомлення важливості «співтовариств безпеки» як гарантів національної безпеки окремих держав.

Практичне втілення ідеї європейської та атлантичної інтеграції, з одного боку, та розвиток теорії співтовариства безпеки, з іншого, фактично сформували безпековий простір сьогодення. Одне із питань, яке нині постало перед світовим співтовариством, – кларифікація та узгодження позицій міжнародних акторів щодо вимірів та формату взаємодії, які б гарантували безпеку як для окремих національних держав, так і у глобальному вимірі. І реформована ООН, на нашу думку, повинна була бути презентаційною моделлю системи міждержавних відносин, у якій питання миру та глобальної безпеки були б пріоритетними для всіх учасників. Наявність ядерного потенціалу та існування так званого «ядерного клубу» стали своєрідним запобіжником розгортання відкритого збройного протистояння та війни у її традиційному вимірі. А входження тих чи інших країн до військово-політичних альянсів (НАТО чи Організації Варшавського договору) було зумовлено у т.ч., політичним та економічним тиском, з одного боку, та політичною довірою й прагненням дієвих гарантій безпеки, з іншого.

190
—

Питання політичної довіри у вирішенні гарантування національної безпеки на Європейському континенті особливо гостро постало наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Розпад соціалістичного табору та СРСР, поява на політичній карті світу нових незалежних держав разом з ліквідацією Варшавського договору 1 липня 1991 року актуалізували бачення НАТО як міжнародного «співтовариства безпеки» для трансатлантичного простору, участь у якому гарантує збереження національного суверенітету та незалежності в умовах глобальних трансформацій та змін. На межі двох тисячоліть НАТО починає відігравати політичне соло у питаннях глобальної безпеки та забезпечення миру. І хоча ООН залишається єдиною міжнародною організацією глобального масштабу, метою діяльності якої є підтримка й зміцнення миру і міжнародної безпеки, НАТО як об'єднана військово-політична потуга різних держав світу викликає більшу довіру з боку як самих членів організації, так і тих, які залишилися поза її структурою. Практично блискавичне рішення щодо прагнення вступити до Північноатлантичного альянсу Швеції і Фінляндії після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року (Вступ Фінляндії та Швеції у НАТО..., 2022) засвідчує високий рівень довіри до НАТО як до структури, спроможної захистити своїх членів від збройної агресії.

Україна, яка зазнає військової та гібридної агресії з боку Російської Федерації, також активізувала свій рух у напрямку євроатлантичної інтеграції. Будапештський меморандум, який вже у 2014 році був зневажений РФ, у 2022 році став «політичним раритетом», що не має жодних політико-правових наслідків й впливу на процес прийняття політичних рішень як на регіональному, так і на глобальному рівнях. Ядерний потенціал, від якого Україна відмовилася у 1994 році, продовжує відігравати ключову роль у системі міжнародних відносин як фактор військово-політичного стримування. Однак ще більш вагомим, на нашу думку, є фактор взаємної політичної довіри та політичної готовності до формування нової системи міжнародної безпеки, де політична довіра та принцип колективної відповідальності відіграватимуть вирішальну роль.

Широкомасштабний військовий наступ РФ в Україну, розпочатий 24 лютого, розділив світ на до і після. Фактично сьогодні ми ведемо мову про створення в кризових умовах дієвого «співтовариства безпеки», в якому держави об'єднуються у своєму прагненні не лише

захистити національний суверенітет, але й відстояти принципи демократії й свободи. Цинічний військовий наступ Росії на Україну є прямим порушенням усіх підписаних нею міжнародних угод та перекреслює їхню політичну доцільність. Більше того, постає питання вже щодо існування ООН в її сучасному форматі, де держава-агресор Росія як член Ради Безпеки ООН фактично заблокувала можливість ухвалення нею резолюції, що могла б зупинити російську агресію проти України. В умовах, коли держава-агресор бере участь в ухваленні рішень щодо санкцій проти себе ж самої, питання щодо ефективності механізмів гарантування безпеки ще більше актуалізуються. І концепт «співтовариства безпеки», який нині реалізовується на практиці через організацію системи надання військової, фінансової, не кажучи вже про політичну, допомоги Україні, є, на нашу думку, фундаментальним для подальшого більш стабільного й передбачуваного розвитку світового співтовариства.

У такій складній міжнародній ситуації саме закріпленій українською конституцією курс на євроатлантичну інтеграцію, дає можливість подивитися на процеси європейської та атлантичної інтеграції саме з безпекових позицій. Поєднання економічних та військово-політичних санкцій є необхідною умовою досягнення перемоги над порушником світового порядку, військовим агресором – РФ. Водночас, посилення процесів військово-політичної інтеграції в країнах ЄС, що продовжує залишатися під «НАТівською парасолькою», надає додаткові інструменти захисту для європейських держав від військової агресії та посяганні на демократичний спосіб життя.

Прийняття першої в історії спільної стратегії ЄС у сфері безпеки та оборони «Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, який захищає своїх громадян, цінності й інтереси та сприяє міжнародному миру і безпеці» відбулося 21 березня 2022 року у Брюсселі. Дана ініціатива спрямована на підтримку європейського порядку безпеки, територіальної цілісності, незалежності держав у межах міжнародно визнаних кордонів. Відповідно, підтримка України, яку надає ЄС, спрямована на відновлення миру у Європі. У документі ЄС чітко визначено невмотивованість та несправедливість російської агресії щодо України, що змінює політичну позицію та практичний підхід ЄС у бік консолідації зусиль у напрямку введення дуже серйозних економічних санкцій проти Росії, включно з повним енергетичним ембарго, так і надання Україні реальної потужної фі-

нансової, гуманітарної, економічної й воєнної допомоги (Kyrydon, Netchaeva-Yuriychuk, Troyan, 2022).

Враховуючи домовленості у Рамштайні, досягнуті представниками понад 40 країн, разом з узгодженням дій у напрямку підтримки України у її боротьбі з російською агресією зі Сполученими Штатами Америки, які вже прийняли Закон про ленд-ліз, можемо вести мову про практичну реалізацію ідеї співтовариства безпеки як єдино можливого варіанту забезпечення світового співтовариства, зокрема його західного сегменту, від війн та військової агресії в умовах сучасних глобальних викликів та загроз.

Висновки. Широкомасштабне військове вторгнення Росії в Україну оголило вразливі точки сучасної системи міжнародної безпеки. Політична довіра та чіткі механізми надання військово-політичної допомоги та захисту вийшли на перший план у вирішенні проблем національної, регіональної та світової безпеки. Саме тому запропонований у середині ХХ століття концепт «співтовариства безпеки», на думку авторки, набув особливої актуальності в умовах сучасності.

192

— Конструювання співтовариства безпеки в сучасному світі під впливом російсько-української війни як війни європейського масштабу, яка у глобальному вимірі набуває енергетичного, фінансового, соціального вимірів, передбачає його формування на трьох рівнях.

Найперший: співтовариство безпеки в широкому трактуванні як нова архітектура чинних міжнародно-безпекових відносин для збереження миру, а також комплекс політико-юридичних механізмів з метою попередження, відвернення та недопущення війни як інструменту розв'язання локальних, регіональних чи глобальних проблем.

Другий: безпекове об'єднання регіонального рівня як об'єднання зусиль насамперед країн-членів ЄС довкола реалізації масштабної ідеї Спільної зовнішньої та безпекової ініціативи, якою на практиці може виступати, зокрема, Стратегічний компас безпеки та оборони для Європейського Союзу, покликаний захищати громадян ЄС, європейські цінності й інтереси та сприяти міжнародному миру і безпеці.

Третій. Співтовариство безпеки на локальному чи субрегіональному рівні. Насамперед йдеться про український вимір створення безпекового оточення (у вигляді або окремого союзу за участі України, або ж її долучення до вже існуючих потужних безпекових об'єднань, до прикладу, НАТО) в інтересах захисту Української держави, суспільства і кожного громадянина. Україна в даному

контексті фактично перетворюється на осердя цього співтовариства, яке об'єднує держави зі спільними – демократичними – цінностями у їхньому прагненні відстояти демократію як політичну практику сучасності.

Джерела та література:

1. Верховна Рада України. 1928. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text.
2. Вступ Фінляндії та Швеції у НАТО може зайняти лише «декілька тижнів». <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/15/7139436/>
3. Горбулін, Володимир. ред. 2017. Світова гібридна війна: український фронт. Київ : НІСД.
4. Магда, Євген. 2017. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ: КАЛАМАР.
5. Магда, Євген. 2015. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват.
6. Мережко, Олександр. 2022. Україна і нова система колективної безпеки. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-proyekt-systemy-kolektyvnoyi-bezpeky/31868558.html>.
7. Парахонський, Борис, та Яворська, Галина. 2019. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл. Київ.
8. Полтораков, Олексій. «Концепція «співтовариства безпеки» в контексті теорії міжнародних відносин». https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4770/1/11%20-%201_9_%20-%205.pdf.
9. Acharya, Amitav, and Buzan Barry. 2019. The Making of Global International Relations. Origins and Evolution of IR at its Centenary. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
10. Badie, Bertrand. 2019. New Perspectives on the International Order. No Longer Alone in This World. London: Palgrave Maximilian.
11. Deutsch, Karl, Kann, Robert, Lichterman Martin, and Loewenheim Francis. 1957. Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience. Princeton University Press. <https://archive.org/details/politicalcommuni1957deut/page/n9/mode/2up>.
12. Kyrydon, Alla, Nechaeva-Yuriychuk Natalia, and Troyan Sergiy. 2022. New Military Protection Instruments in the EU: Opportunities

for Ukraine. http://polinard.org/international/new-military-protection-instruments-in-the-eu-opportunities-for-ukraine?fbclid=IwAR28iC1RKwLsm78wP4kj081ViQIkIUO7zu_TYQ7K-rnQ6mb0LGYjYB6LmQo.

13. Zakaria, Fareed. 2008. *The post-American World*. N.Y.-L.: W.W.Norton.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. 1928. Dohovir pro zaboronu viiny yak zasobu natsionalnoi polityky (Pakt Briana-Kelloha). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text.

2. Vstup Finliandii ta Shvetsii u NATO mozhe zainiaty lyshe «dekilka tyzhniv». <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/15/7139436/>

3. Horbulin, Volodymyr. red. 2017. *Svitova hibrydna viina: ukraïnskyi front*. Kyiv: NISD.

194 — 4. Mahda, Yevhen. 2017. *Hibrydna ahresiiia Rosii: uroky dlia Yevropy*. Kyiv: KALAMAR.

5. Mahda, Yevhen. 2015. *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty*. Kharkiv: Vivat.

6. Merezhko, Oleksandr. 2022. *Ukraina i nova systema kolektyvnoi bezpeky*. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-projekt-systemy-kolektyvnoyi-bezpeky/31868558.html>.

7. Parakhonskyi, Borys, ta Yavorska, Halyna. 2019. *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl*. Kyiv.

8. Poltorakov, Oleksii. «Kontseptsiiia «spivtovarystva bezpeky» v konteksti teorii mizhnarodnykh vidnosyn». https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/4770/1/11%20-%201_9_%20-%205.pdf.

9. Acharya, Amitav, and Buzan Barry. 2019. *The Making of Global International Relations. Origins and Evolution of IR at its Centenary*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.

10. Badie, Bertrand. 2019. *New Perspectives on the International Order. No Longer Alone in This World*. London: Palgrave Maximilian.

11. Deutsch, Karl, Kann, Robert, Lichterman Martin, and Loewenheim Francis. 1957. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton University Press. <https://archive.org/details/politicalcommuni1957deut/page/n9/mode/2up>.

12. Kyrydon, Alla, Nechaeva-Yuriychuk Natalia, and Troyan Sergiy. 2022. New Military Protection Instruments in the EU: Opportunities for Ukraine. http://polinard.org/international/new-military-protection-instruments-in-the-eu-opportunities-for-ukraine?fbclid=IwAR28iC1RKwLsm78wP4kj081ViQIkIUO7zu_TYQ7K-rnQ6mb0LGYjYB6LmQo.

13. Zakaria, Fareed. 2008. *The post-American World*. N.Y.-L.: W.W.Norton.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. –
Том 10. – С. 196-208

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2022. –
Vol. 10. – pp. 196-208

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.196-208>

УДК: 354.746:007](4-6ЄС)

© Андрій Стьопкін¹

**ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ ПРОТИДІЇ
ДЕЗІНФОРМАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

У статті проаналізовано інституційні процеси забезпечення протидії дезінформаційним впливам РФ в Європейському Союзі, починаючи з початку анексії Криму в 2014 році. Інформаційний простір країн ЄС є вразливим, адже інформаційна складова в демократичних державах критично важлива для функціонування політичної системи та адекватної комунікації суспільства та влади.

196

— Проаналізувавши інституційні механізми та нормативні документи ЄС, а також реакцію на дезінформаційні кампанії окремих країн встановлено, до ЄС поступово сформував міжурядові інституції для боротьби з дезінформацією. Фіксуємо, що відповідальна громадянська позиція соціальних мереж, провайдерів та електронних ЗМІ сприяє боротьбі з дезінформацією, що виражається в спільних резолюціях та актах самоцензури та ретельної перевірки новин, рекламодавців. Громадські активісти, експерти та журналісти на волонтерських засадах створили кістяк інструментів протидії дезінформації, що підтверджує переваги демократичних громадянських суспільств.

Ключові слова: інформаційний простір, дезінформація, ЗМІ, фейк, моніторинг, фактчек, соціальна мережа.

**Institutionalization of the Policy
of Counteracting Disinformation in the European Union**

The article analyzes the institutional processes of ensuring the counteraction to the disinformation influences of the Russian Federation in the Euro-

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: stopkin.andrii@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0002-6903-5944>

pean Union, starting from the beginning of the Crimea anexia in 2014. The information space of the EU countries is vulnerable, as the information component in democratic states is critical for functioning of the political system and adequate communication between society and the authorities.

Having analyzed the institutional mechanisms and normative documents of the EU, as well as the reaction to the disinformation campaigns of certain countries, the EU has gradually formed intergovernmental institutions to combat disinformation. We note that the responsible civil position of social networks, providers and electronic media contributes to the fight against disinformation expressed in joint resolutions and acts of self-censorship and thorough check of news, advertisers. Public activists, experts and journalists on volunteer basis have created a backbone of the tools to counter disinformation, which confirms the advantages of democratic civil society.

Keywords: Information space, disinformation, media, facework, monitoring, facts, social network.

Постановка наукової проблеми та її значення. В умовах інформаційного суспільства дезінформація стає серйозною загрозою національній безпеці будь-якої країни. Особливо в умовах сучасної «нової холодної війни» Заходу та Росії, яка вже перейшла в «гарячу» фазу на території України. Інформація є грізною зброєю, як і раніше, так і сьогодні. Інформаційна підготовка завжди передреє прямому військовому втручання з боку агресора. Дезінформація може мати руйнівний вплив на демократію і права людини. Це підриває довіру до державних інституцій, демократії та науки, руйнує демократичні цінності і відкритість, а також загрожує здоров'ю особи та суспільства. Небезпека дезінформації серйозна і значуща, а боротьба з нею складна. (The International Foundation for Electoral Systems, 2020).

Європейський Союз був і залишається особливо вразливою ціллю для інформаційно-психологічних впливів, адже принципи, на яких функціонують європейські демократії, це плюралізм, широке обговорення, впливовість громадської думки та ЗМК. Ці сильні сторони демократичних країн стають об'єктом дезінформації. Вільні та незалежні ЗМІ, як гарант європейських демократичних свобод, відіграють важливу роль в інформуванні громадян, також є майданчиком боротьби з дезінформацією (European Commission, 2016).

Як правило, в Європейському Союзі діяльність ЗМІ строго регламентується набором норм і правил, які покликані забезпечити не-

упередженість, плюралізм, відсутність мови ненависті, шкідливого вмісту. Також європейське законодавство визначає правила публікації політичної реклами та інших оплачених матеріалів. В умовах сучасного розвитку технологій популярнішими стають Інтернет-ЗМІ, які є всеохоплюючими, легкодоступними з будь-якого пристрою. Крім того, ці нові медіа присутні у всіх соціальних мережах і у великій кількості, що дає громадянину величезний вибір і спектр думок, поглядів та «істини». І саме ця сфера є небезпечним ґрунтом для проростання дезінформації, з якою важче боротися за допомогою класичного правового регулювання.

Тому, нові серйозні виклики потребують нових рішень з боку ЄС. Європейський Союз та кожна країна-член адаптуються до дезінформаційних впливів, виробляючи необхідний імунітет. Звісно, шляхом проб і помилок, але все одно виробляючи загальні методики і рекомендації. Саме вироблення і результати впровадження нових політичних підходів особливо цікавить мене як автора пропонованої статті.

198

— **Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми та методологія дослідження.** В сучасній політичній науці проблематика негативного впливу дезінформації, включаючи політичні її наслідки, активно досліджується багатьма західними та українськими науковцями. Беручи до уваги публікації і дослідження на тему дезінформації в Європі, можна знайти спільну думку, що дезінформація – це безумовна загроза для європейської демократії, ба більше, для європейських цінностей як таких. Однак питання інституціоналізації саме політики протидії дезінформації потребує більшої уваги з боку дослідників.

Метою статті є визначення специфіки формування політики протидії дезінформації в країнах Європейського Союзу. Для досягнення мети були визначені наступні **дослідницькі завдання**: проаналізувати правову реакцію ЄС на дезінформаційні виклики; дослідити сутності роботи вироблених ЄС інституцій, які покликані боротися з дезінформацією; охарактеризувати кейси дезінформації в окремих країнах ЄС та їх “дезактивацію”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перші сигнали визнання російської інформаційної діяльності на інституційному рівні ЄС були повідомлені в грудні 2014 року, коли комісар з питань європейської політики сусідства публічно повідомила про особливі комунікаційні зусилля, які впливають з боку Кремля і спрямовані на ЄС.

Нарешті, у рішенні Європейської Ради від 19-20 березня 2015 року була чітко визначена позиція про необхідність кинути виклик «триваючим дезінформаційним кампаніям Росії» (European Parliament, 2015) та створити відповідні інституції (наприклад, оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій, East Stratcom Task Force, ESTF (European External Action Service, 2021). Відзначимо, що згодом була прийнята «Спільна декларація про свободу вираження та «фейкові новини», дезінформацію та пропаганду», ініційовану низкою міжнародних організацій (The UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media, OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression and the ACHPR Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information, 2017). У червні 2017 р. Європейський Парламент відповідною резолюцією зобов'язав Європейську Комісію «перевірити можливість законодавчого регулювання обмеження поширення недостовірної інформації», яка впливає на політичні процеси в Євросоюзі (European Parliament, 2018).

199

Оперативна група East StratCom була створена у квітні 2015 року в інституційній структурі Європейської служби зовнішніх дій (EEAS) під керівництвом Високого представника ЄС Федеріки Могеріні. План дій щодо стратегічної комунікації, представлений пізніше в червні, описує місію, яку новостворена цільова група виконуватиме з 1 вересня того ж року. Зокрема, були визначені наступні цілі:

- Сприяння ефективній комунікації щодо політики та цінностей ЄС у східному сусідстві.
- Зміцнення спільного медіа-середовища у Східному сусідстві шляхом активного просування свободи ЗМІ в регіоні.
- Спільно з державами-членами підвищити обізнаність громадськості про дезінформаційну діяльність зовнішніх суб'єктів та підвищити спроможність ЄС передбачати та реагувати на цю діяльність.

Спочатку команда складалася лише з 14 чоловік, а згодом з 16 (експерти, журналісти, перекладачі). На діяльність підрозділу не виділялися додаткові кошти, який натомість мав покладатися на існуючий бюджет ЄСВД. Проте було відзначено відносно швидку реакцію європейських інституцій на висловлену невідкладність протиставлення російській дезінформації.

Результатом публічних консультацій про негативний вплив дезінформації на соціально-політичні процеси в ЄС стало сформоване розуміння процедури перевірки фактів як одного з базових способів протидії поширенню фейків, який має низку функціональних обмежень. Остання вимагає доповнення процедури перевірки фактів іншими засобами, до яких були віднесені: стимулювання традиційної новинної журналістики; використання нових технологій штучного інтелекту та блокуючих ланцюгових технологій; підвищення рівня медіаграмотності усіх вікових груп (European Commission, 2018).

Незважаючи на невеликий бюджет, East StratCom вдалося досягти успіху у двох справах. По-перше, це Disinformation Review (раніше Disinformation Digest), щотижневий формат інформаційного бюлетеня, спрямований на аналіз російської дезінформації та надання даних аналітикам, журналістам та чиновникам з цього питання (Disinfo Review, 2022). По-друге, кампанія EU vs Disinfo, яка, як її флагманський проект, аналізує та збирає випадки дезінформації, виявлені в прокремлівських ЗМІ (девіз сайту, з гумором, «Питання ще більше»). Зокрема, його робота базується на моніторингу медіа та джерел соціальних мереж 15 мовами в ЄС та східних сусідах. Неправдиві твердження розвінчуються шляхом надання пояснювальних доказів і збираються в базі даних Disinfo, яка наразі містить понад 6500 ідентифікованих випадків. У 2016 році була створена російськомовна версія веб-сайту. Зовнішні атаки сприяли прискоренню інституційної підтримки діяльності Оперативної групи.

У січні 2018 року підрозділу було виділено перший бюджет у розмірі 1,1 мільйона євро, у 2019 році – 3 мільйони євро (EEAS, 2018), і сьогодні вони, переважно, спрямовуються на фінансування роботи дописувачів, а саме тих, кому поставлено завдання моніторингу та аналізу оригінальних російських ЗМК.

20 вересня 2018 року Європейська комісія також затвердила Кодекс практики ЄС щодо дезінформації, саморегуляційна ініціатива провайдерів соціальних мереж у боротьбі з дезінформацією та фейковими новинами. (European Commission, 2018). Кодекс мав на меті стати першою глобальною пропозицією, яка свідчить про добровільну згоду основних соціальних мереж та онлайн-рекламодавців у визнанні їх ролі в протидії дезінформації в Європі. Тоді були визначені основні зусилля:

- Підвищити прозорість реклами, дозволяючи користува-

чам з'ясувати, чому вони зустріли конкретну рекламу. Вони зобов'язалися розкрити спонсорів політичної реклами.

– Розробити політику проти фейків, доклавши «комерційно обґрунтованих зусиль» (відмова від просування реклами з сайтів, які часто подають неправдиву інформацію та дезінформацію. Це також передбачає покращення моніторингу якості реклами).

– Серйозні зобов'язання щодо ліквідації фейкових облікових записів та створення політичних рамок в ЄС щодо використання та ідентифікації ботів, щоб забезпечити їх чітку відмінність від реальних людей.

На сьогодні відповідними підписантами Кодексу практики є Facebook, Google, Twitter, Mozilla та Microsoft²⁸. Повідомляється, що понад 600 груп і сторінок у Facebook працюють у Франції, Німеччині, Італії, Великобританії, Польщі та Іспанії. За результатами діяльності HLEG (High-Level Expert Group on sustainable finance (Експертна група високого рівня зі сталого фінансування) публічних консультацій щодо негативного впливу дезінформації на суспільно-політичні процеси, Єврокомісія сформулювала принципи та цілі, якими керуватиметься для підвищення рівня обізнаності громадськості щодо дезінформації та виробила відповідну систему заходів:

– Єврокомісія дала дефініцію поняттю «дезінформація», як «достовірно неправдивої або оманливої інформації, яка створюється, подається та поширюється з метою отримання економічної вигоди або навмисного обману громадськості, і може завдати шкоди суспільству», що включає загрози демократичним процесам.

– Європейська комісія визначила причини поширення дезінформації в країнах ЄС: економічні, технологічні, політичні та ідеологічні. Беручи до уваги широкий спектр впливу пропаганди маємо розуміти, що ефективність протидії залежить від консолідованої позиції всіх країн у відстоюванні європейських цінностей та демократії.

– Складність контролю інтернет мережі та швидкість поширення дезінформації в ній спонукали до висновку, що протидія дезінформації повинна спиратись на принципи (1) забезпечення прозорості походження інформації, фінансування; (2) сприяння різноманітності доступної інформації, яка сприятиме неупередженому та критичному мисленню громадян (медіа грамотність); (3) залучення медіа та державних акторів до співпраці з метою викриття дезінформації.

– Відбулося доповнення Загального регламенту про захист даних (European Commission, 2016) з метою посилення захисту персональних даних користувачів онлайн-платформ, що почав діяти в ЄС з 25 травня 2018 р. (European Commission, 2018).

Європейський підхід до боротьби з поширенням дезінформації влучно узагальнила вітчизняна дослідниця доктор політичних наук Ротар Наталія Юріївна (на малюнку 1) (Ротар, 2021).

Малюнок 1

Структура європейського підходу до боротьби з поширенням дезінформації в Інтернеті

202

Досліджуючи дану інформаційну проблематику, варто звертати увагу на окремо взяті дезінформаційні кампанії та протидію їм на рівні кожної окремої європейської країни. Кілька конкретних прикладів демонструють, яким чином демократичні країни Заходу реагують на дезінформаційні виклики, демонструючи можливі інструменти протидії.

Франція. Національний комітет Демократичної партії США перед президентськими виборами 2016 року допомогла Франції дізнатися про інформаційну діяльність Росії. Обізнаність привела до посилення можливостей інформаційного захисту країни з огляду на перебіг президентських виборів у Франції 2017 року зі створенням Французького кіберкомандування в жовтні 2016 року. Що ще важливіше,

це було втілено у відповідну політичну волю: попередження широкої громадськості про ризик іноземного втручання. Основні ЗМІ та провідні політики виступили із заявами про можливе втручання Росії. Фактично, ліберальний кандидат у президенти Еммануель Макрон був тим часом об'єктом цілеспрямованої та відкритої дезінформаційної кампанії франкомовних версій RT і Sputnik. У результаті Макрон відмовив пресі в акредитації як на кампанію RT, так і Sputnik після першого туру виборів. Його позиція була згодом роз'яснена самому президенту Путіну після його перемоги. Французька позиція полягала у засудженні Russia Today і Sputnik як органів «впливу під час цієї кампанії, які неодноразово створювали підроблені істини [...] (вони) поводитися не як представники преси чи як журналісти, але натомість вели себе як органи впливу та оманливої пропаганди, ні більше, ні менше» (France 24, 2017).

Швеція. У Швеції, де було виявлено численні випадки російських операцій з дезінформації та поширених фейків, було вжито активного підходу в рамках розвитку психологічного захисту населення. З огляду на це, на всіх рівнях освіти, починаючи з початкової школи, розпочато освітні програми, спрямовані на підвищення медіаграмотності. Одночасно з цим батькам школярів пропонуються навчальні проекти, щоб сформувати покоління громадян, здатних розрізняти реальні джерела від підроблених.

Країни Балтії. Латвія та Литва поклалися на політику штрафів і призупинень проти необ'єктивних або неправдивих звітів, які можна перевірити. У 2015 році Першому Балтійському каналу було відмовлено в акредитації преси на висвітлення конфлікту в Україні, і Латвія, і Литва (European Commission, 2018) правомірно заборонили RTR Planeta на кілька місяців через звинувачення у «підбурюванні до війни» та «неправдивій інформації про історичну подію» (Deutsche Welle, 2015).

Великобританія. Національний регулятор Сполученого Королівства з питань комунікацій, Ofcom, оштрафував телеканал RT на 200000 фунтів стерлінгів за «серйозне недотримання [...] правил мовлення – і вимагав, щоб канал транслював резюме [...] глядачів». Зокрема, звинувачення стосувалися невідповідності RT стандартам неупередженості під час висвітлення фактів, пов'язаних зі «справою Скрипаля» (Waterson, 2019).

Висновки. Підсумовуючи, можна констатувати, що взаємодія ЄС та держав-членів у підході до російської дезінформації створила East StratCom, що було першим кроком та прикладом інструменту, що діє за міждержавним принципом. В рамках ЄС реакція на дезінформацію відбувалася поступово знизу вгору, а не зверху вниз. Процес інституціоналізації протидії дезінформації відбувається в правовій площині, перш за все. Фактично, перші заяви Європейської Ради та створення Цільової групи були відповіддю на попередні застереження різних країн-членів.

Унікальні підходи країн-членів до дезінформації були переоцінені у світлі обмежень міждержавної системи ЄС. Як зазначалося, російські дезінформаційні впливи мають різні характеристики та інтенсивність залежно від географії, а також політичного контексту цільової держави. Тому, протидія має враховувати «місцевий колорит взаємин», який має враховувати досить довгу історію взаємин з Росією.

204 — Безумовно, індивідуальність реакції, як це продемонстрував французький, британський, чи Балтійський випадки, дають змогу регулювати інтенсивність та темпи контрзаходів. Однак, слід зазначити, що єдиний державний підхід також покладає відповідальність за будь-яку реакцію на волю національних урядів. Можливим вирішенням виявленої проблеми може бути створення системи швидкого оповіщення в усьому Європейському Союзі.

Загальноєвропейська політика визначила основні напрямки роботи у протидії дезінформації: прозорість та підзвітність роботи ЗМК, розвиток освіти та медіа грамотності, підтримка якісної журналістики, правове оформлення політики протидії. Найважливішим напрямом, який в довготривалій перспективі має шанси мінімізувати можливості та впливи дезінформації, на мою думку, є підвищення рівня медіаграмотності. Критичне ставлення до інформації, автоматична перевірка новин є, будемо сподіватися, дієвою вакциною проти дезінформаційних впливів. Європейський Союз створив інструменти, які допомагають розпізнавати фейки, а відтак і нейтралізувати їх.

Таким чином, політичні підходи ЄС в інформаційній сфері з початку відкритої агресії РФ проти України змінилися. Визначення базових понять, вироблення правових інструментів, започаткування інституцій, безумовно, працюють. Головне – це воля кожної країни ЄС протидіяти негативним інформаційним впливам, використовуючи адекватні загальноєвропейські політичні підходи і практики.

Джерела та література:

1. Deutsche Welle. 2015. Lithuania to ban Russian TV channel for ‘warmongering’. <https://www.dw.com/en/lithuania-to-ban-russian-tv-channel-for-warmongering/a-18370852>;
2. DISINFO REVIEW. 2022. Disinformation at the border of war. <https://euvsdisinfo.eu/disinfo-review/>
3. European Commission. 2016. Media Pluralism and Democracy: Outcomes of the 2016 Annual Colloquium on Fundamental Rights. https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-50/2016-fundamental-colloquium-conclusions_40602.pdf;
4. European Commission. 2016. Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC. [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417\(08\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417(08)&from=EN);
5. European Commission. 2018. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Tackling Online Disinformation: a European Approach. Brussels, 26.4.2018. COM/2018/236 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>;
6. European Commission. 2018. Lithuania’s decision to suspend broadcast of the Russian language channel “RTR Planeta” complies with EU rules. News, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/lithuanias-decision-suspend-broadcast-russian-language-channel-rtr-planeta-complies-eu-rules>;
7. European Commission. 2018. Synopsis Report of the Public Consultation on Fake News and Online Disinformation. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/synopsis-report-public-consultation-fake-news-and-onlinedisinformation>;
8. European Commission. 2022. Code of Practice on Disinformation. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>;
9. European External Action Service (EEAS). 2021. Questions and Answers about the East StratCom Task Force. <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east->

10. European Parliament. 2014–2019. Online platforms and the Digital Single Market European Parliament resolution of 15 June 2017 on online platforms and the digital single market. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0272_EN.pdf?redirect;

11. European Parliament. 2015. Resolution of 10 June 2015 on the state of EU-Russia relations. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0225_EN.html?redirect;

12. France 24. 2017. Macron slams RT, Sputnik news as 'lying propaganda' at Putin press conference . <https://www.france24.com/en/20170530-macron-rt-sputnik-lying-propaganda-putin-versailles-russia-france-election>;

13. The International Foundation for Electoral Systems(IFES). 2020. REGIONAL EUROPE OFFICE HOLDS SUCCESSFUL FIRST VIRTUAL EVENT IN LIGHT OF PANDEMIC. <https://www.ifes.org/news/regional-europe-office-holds-successful-first-virtual-event-light-pandemic>;

206 — 14. The UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media, OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression and the ACHPR Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information. 3 March 2017. Joint Declaration on Freedom of Expression and “Fake News”, Disinformation and Propaganda. FOM.GAL. <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf>;

15. Waterson, Jim. 2019. RT fined £200,000 for breaching impartiality rules. The Guardian (26 Jul 2019) <https://www.theguardian.com/media/2019/jul/26/rt-fined-breaching-impartiality-rules-ofcom>;

16. Ротар, Наталія. 2021. «Формування політики захисту електронної моделі політичної участі від дезінформаційних впливів (на прикладі політики Європейського Союзу)». Історико-політичні проблеми сучасного світу, вип. 43 (Червень):179-93. <https://doi.org/10.31861/mhpi.2021.43.179-193>.

References:

1. Deutsche Welle. 2015. Lithuania to ban Russian TV channel for 'warmongering'. <https://www.dw.com/en/lithuania-to-ban-russian-tv-channel-for-warmongering/a-18370852>;

2. DISINFO REVIEW. 2022. Disinformation at the border of war. <https://euvsdisinfo.eu/disinfo-review/>

3. European Commission. 2016. Media Pluralism and Democracy:

Outcomes of the 2016 Annual Colloquium on Fundamental Rights.https://ec.europa.eu/information_society/newsroom/image/document/2016-50/2016-fundamental-colloquium-conclusions_40602.pdf;

4. European Commission. 2016. Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the Protection of Natural Persons with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data, and Repealing Directive 95/46/EC.[https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417\(08\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020XC0417(08)&from=EN);

5. European Commission. 2018. Communication From the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Tackling Online Disinformation: a European Approach. Brussels, 26.4.2018. COM/2018/236 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0236&from=EN>

6. European Commission. 2018. Lithuania's decision to suspend broadcast of the Russian language channel "RTR Planeta" complies with EU rules. News, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/lithuanias-decision-suspend-broadcast-russian-language-channel-rtr-planeta-complies-eu-rules>; 207
—

7. European Commission. 2018. Synopsis Report of the Public Consultation on Fake News and Online Disinformation. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/synopsis-report-public-consultation-fake-news-and-onlinedisinformation>;

8. European Commission. 2022. Code of Practice on Disinformation. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-disinformation>;

9. European External Action Service (EEAS). 2021. Questions and Answers about the East StratCom Task Force. <https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east->;

10. European Parliament. 2014–2019. Online platforms and the Digital Single Market European Parliament resolution of 15 June 2017 on online platforms and the digital single market. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0272_EN.pdf?redirect;

11. European Parliament. 2015. Resolution of 10 June 2015 on the state of EU-Russia relations. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0225_EN.html?redirect;

12. France 24. 2017. Macron slams RT, Sputnik news as 'lying propaganda' at Putin press conference. <https://www.france24.com/en/20170530-macron-rt-sputnik-lying-propaganda-putin-versailles-russia-france-election>;

13. The International Foundation for Electoral Systems(IFES). 2020. REGIONAL EUROPE OFFICE HOLDS SUCCESSFUL FIRST VIRTUAL EVENT IN LIGHT OF PANDEMIC. <https://www.ifes.org/news/regional-europe-office-holds-successful-first-virtual-event-light-pandemic>;

14. The UN Special Rapporteur on Freedom of Opinion and Expression, the OSCE Representative on Freedom of the Media, OAS Special Rapporteur on Freedom of Expression and the ACHPR Special Rapporteur on Freedom of Expression and Access to Information. 3 March 2017. Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation and Propaganda. FOM.GAL. <https://www.osce.org/files/f/documents/6/8/302796.pdf>;

208 — 15. Waterson, Jim. 2019. RT fined £200,000 for breaching impartiality rules. The Guardian (26 Jul 2019) <https://www.theguardian.com/media/2019/jul/26/rt-fined-breaching-impartiality-rules-ofcom>;

16. Rotar, Nataliia. 2021. «Formuvannia polityky zakhystu elektoralnoi modeli politychnoi uchasti vid dezinformatsiinykh vplyviv (na prykladi polityky Yevropeiskoho Soiuzu)». Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu, vyp. 43 (Cherven):179-93. <https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.179-193>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.209-223>

УДК: 323.23(477.72)“2022”

© Станіслав Опінко¹

БЕЗПЕКОВИЙ АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У статті проаналізовано безпекові аспекти інформаційного простору Херсонської області в період перших 80 днів російської окупації регіону. В період окупації регіону агресор зробив чимало кроків задля захоплення інфопростору Херсонської області, включаючи зокрема фізичний тиск на місцеві медіа.

За результатами проведення моніторингу місцевих ЗМІ встановлено, що більшість місцевих медіа відстоюють проукраїнські позиції, та не публікують пропагандистських російських наративів. Константуємо, що інформаційною опорою окупаційних сил в регіоні є загальноросійські ЗМІ, які ще до початку повномасштабного вторгнення мали досить потужний «інформаційний плацдарм» в регіоні, при цьому місцеві маріонеткові колаборанти не володіють суттєвими інформаційними ресурсами задля здійснення власного впливу в регіоні, що додатково зменшує їх політичну вагу. Підкреслено ключову роль онлайн ЗМІ та соціальних мереж, які стали ключовим елементом інформаційного простору Херсонщини.

209

Ключові слова: інформаційний простір, колабораціонізм, легітимізація влади, національна безпека, Прикордоння, російська окупація, Херсонська область.

Security Analysis of the Information Space of the Kherson Oblast during the Russian Occupation

The article analyzes the security aspects of the information space of the Kherson region during the first 80 days of the Russian occupation of the

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: opinko.stanislav@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7357-7343>

region. During the occupation of the region, the aggressor has made many steps to seize the information space of the Kherson region, including, in particular, enforcement on local media. According to the results of local media, monitoring it was established that most local media defend pro-Ukrainian positions and do not publish Russian propaganda narratives. We conclude that the informational support of the occupying forces in the region is the all-Russian medias, which before the full-scale invasion had a strong «information bridgehead» in the region, while local puppet collaborators do not have significant information resources to exert their own influence in the region what further reduces their political weight. The author also notes the key role of online media and social networks, which have become a key element of the information space of Kherson region.

Keywords: information space, collaborationism, legitimization of power, national security, Borderlands, Russian occupation, Kherson region.

210 — **Постановка наукової проблеми та її значення.** Останнім часом у медіа усе частіше піднімається питання причин досить швидкого захоплення Херсонської області російськими військами на початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, внаслідок чого практично вся територія регіону потрапила під російську окупацію. Нині місцева окупаційна адміністрація у «тісній співпраці» з місцевими колаборантами «перебирає» все більш оригінальні та маразматичні шляхи легітимізації російської влади в регіоні – від створення чергових псевдореспублік до прямої анексії регіону з боку РФ. Допоки херсонці чинять опір окупаційним силам агресор використовує всі наявні в нього ресурси не лише на військовому, політичному й економічному фронтах, але й інформаційному задля встановлення та утвердження своєї влади в регіоні. Інформаційна сфера залишилася чи не єдиним зв'язком між тимчасово окупованою Херсонщиною та рештою України. Саме тому отримання херсонцями правдивої та достовірної інформації про перебіг російсько-української війни є критично важливим для подальшого опору території російській окупації. Розуміючи це окупаційні сили з самого початку вжили заходів для інформаційної «блокади» регіону та почали насаджувати на Херсонщині власні інформаційні наративи. За умов обмеженого доступу мешканців Херсонської області до загальнонаціональних засобів масової інформації, головним носієм об'єктивної інформації в регіоні залишаються регіональні та місцеві ЗМІ, а тому

дослідження їх діяльності в умовах окупації є важливим для розуміння тих процесів, які нині відбуваються в регіоні. Окрім того, дослідження зазначеної проблематики дозволить окреслити та оцінити стан інформаційної захищеності регіону напередодні та під час повномасштабної російської агресії.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми та методологія дослідження. Проблемою дослідження регіонального інформаційного простору активно займаються різні дослідницькі організації в Україні, провідною з яких є Інститут масової інформації (далі ІМІ). ІМІ розробив власну методологію дослідження тем і джерел інформації в ЗМК південно-східних регіонів України (ІМІ. 24.09.2019. Методологія дослідження), проте нами дану методологію було дещо змінено та доповнено відповідно до специфіки дослідження інформаційного простору «нового тимчасового Прикордоння» (Yuriychuk Y., 2017, 162-163). Основою безпекового моніторингу місцевих та регіональних ЗМІ є пошук за темами: референдум, «Таврійська губернія», анексія, колабораціонізм, репресії. Для моніторингу обрані саме ті теми, які є критично важливими для розуміння ключових безпекових загроз в регіоні. Зазначимо, обрані теми не пов'язані з військовими загрозами, а стосуються внутрішньо та зовнішньополітичних загроз національній безпеці та суверенності України.

Кількісними та якісними показниками є кількість публікацій на кожену тему, наявність (або відсутність) посилань на джерело інформації, серед яких виокремлюємо наступні: державні органи влади України (включаючи органи військового управління), місцеві органи влади (Обласні військові адміністрації (ОВА), Районні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, їх представники), російські органи державної влади, українські ЗМК, російські ЗМК, окупаційні та колаборантські структури. Кількісні та якісні показники дозволяють скласти загальну картину наповненості інфопростору регіону, проте саме аналіз джерел інформації дозволяє зробити висновок про наявність чи відсутність російського впливу та пропаганди в регіональних медіа, що важливо з безпекової точки зору. Хронологічні рамки дослідження: з 24 лютого по 14 травня 2022 р., тобто перші 80 днів від початку російського вторгнення. Деякі публікації містили в собі одразу декілька тем або ключових слів і мали посилання на декілька джерел інформації, тому для уникнення дублювання, пріоритетною визначено першу згадку в тексті.

Метою статті є дослідження інформаційного простору Херсонщини в період російської окупації задля виявлення серйозних прогалин у системі безпеки інформаційного простору Херсонщини напередодні російської окупації. Відповідно **завданнями** визначено проведення загального аналізу інформаційного простору регіону задля встановлення рівня захищеності напередодні та у період російської окупації, а також проведення безпекового моніторингу місцевих ЗМІ з метою кількісної та якісної оцінки наповнення інформаційного простору регіону.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 р., в період після окупації Росією Кримського півострову Херсонська область перетворилася в «нове тимчасове Прикордоння» України (Yuriyчук Y., 2017, 163), проти якого РФ роками спрямовувала засоби політичного, економічного, культурного, інформаційного впливу який з початком повномасштабного вторгнення трансформувався у пряму військову агресію та анексію регіону.

212

До початку вторгнення, станом на 1 січня 2022 р. згідно до інформації місцевого управління державної служби статистики на території області постійно проживало близько 1 000 166 осіб, з яких 275 529 осіб безпосередньо в самому місті Херсон (ГУ статистики у Херсонській області). З моменту російського вторгнення місцеве населення почало масово виїжджати з окупованого регіону. Проте, точна чисельність населення, яке покинуло регіон, так само як і чисельність населення, що залишається в окупації, наразі невідома, оскільки профільне міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій не публікує офіційних даних про кількість осіб, що покинули область після 24 лютого 2022 р. Місцева активістка, яка нині проживає в окупованому Херсоні, подає таку інформацію: «Упродовж двох місяців окупації Херсона відбулося дві хвили масової втечі жителів міста та області, бо офіційних коридорів для евакуації ми й досі не маємо. Перша хвиля виїзду через Станіслав була у березні, друга, через Снігурівку – на початку квітня. Офіційної статистики не існує, бо ці коридори для виїзду є стихійними, ніхто не фіксує кількості тих, хто виїхав» (Дзеркало тижня. 26.05.2022), додаючи, що нині в Херсоні проживає більш як половина населення міста, в основному це люди похилого віку, малозабезпечені, багатодітні сім'ї тощо.

Власні дані публікують й місцеві органи влади. Так, дев'ятого травня голова ОВА Геннадій Лагута заявив: «З Херсона виїхало близько

45 % людей, а з області – кожен п'ятий» (Укрінформ. 09.05.2022. З окупованого Херсона), схожі дані 11 травня оголосив і міський голова Херсона Ігор Колихаєв, який залишився в окупованому місті. За його даними місто покинуло близько 40 % мешканців (Уніан. 11.05.2022. З Херсона виїхала). Таким чином, під окупацією знаходяться близько 730 тис. осіб, з яких 150 тис. у самому Херсоні.

Огляд інформаційного простору Херсонщині розпочнемо з дослідження звіту представника Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення у Херсонській області за 2021 р. (НРУТР. 2021. Звіти представників). Його результати засвідчують дуже низький рівень захисту інформаційного простору Херсонщини напередодні російського вторгнення, особливо в південних районах. Регулятор констатує: «...російські пропагандистські канали мовлять не лише на тимчасово окупованих територіях, а й у районах, прилеглих до лінії розмежування або адмінмежі, а подекуди упевнено розповсюджуються на відстань до 50-60 кілометрів углиб території Херсонської області. Натомість передавальних потужностей стабільного вітчизняного мовлення не достатньо для покриття всіх так званих «білих плям» на півдні Херсонщини» (НРУТР. 2021. Звіти представників).

213

Через слабку захищеність телерадіопростору на різних частотах присутній доступ до низки російських телеканалів та радіопрограм, зокрема: «Россия 1», «Россия 24», «НТВ», «Первый Крым», «Звезда», «24 Крым», «Вести ФМ», «Радио Звезда», «Радио Маяк», «Радио Крым», «Радио Море» та багато інших. Орієнтованим джерелом частот є низка населених пунктів у північній частині окупованого Росією Криму. З українських телерадіокомпаній ліцензію на діяльність в області мають 22 компанії (НРУТР. 2021. Звіти представників). Загалом, можна зробити висновок, що ще до початку повномасштабного вторгнення в Україну РФ мала достатньо сильні позиції в інформаційному просторі Херсонщини, особливо в південних районах.

Відповідно до обраної методології для аналізу було обрано дев'ять місцевих ЗМК (друкованих, онлайнних, електронних), які представлені в Табл. 1.

Констатуємо, доступ до деяких зазначених вище ЗМК нині відсутній, а саме: веб-сторінка Херсонської газети «Новий День» є заблокованою, що підтверджує ІМІ (ІМІ. 01.03.2022. Сайт херсонської газети), водночас публікації на веб-сторінці газети «Гривна» не

оновлювалися від кінця березня, а сам веб-сайт частково не справний. Схожу ситуацію спостерігаємо з іншим онлайн ЗМІ – «Херсонці», останні публікації на якому датовані другою половиною квітня, окрім того фіксуємо відсутність доступу до онлайн ЗМІ «Херсонські вісті».

Таблиця 1

Найпопулярніші ЗМІ Херсонської області (6)

Друковані ЗМК	Онлайнові ЗМК	Електронні ЗМК (телеканали)
Гривна	Херсон Онлайн – khersonline.net	Скіфія (нині UA: Херсон)
Вгору	Херсонські вісті – visti.ks.ua	ВТВ+
Новий день	Херсонці – khersonci.com.ua	
	Херсонщина за день – ksza.ks.ua	

214

— Констатуємо, доступ до деяких зазначених вище ЗМК нині відсутній, а саме: веб-сторінка Херсонської газети «Новий День» є заблокованою, що підтверджує ІМІ (ІМІ. 01.03.2022. Сайт херсонської газети), водночас публікації на веб-сторінці газети «Гривна» не оновлювалися від кінця березня, а сам веб-сайт частково не справний. Схожу ситуацію спостерігаємо з іншим онлайн ЗМІ – «Херсонці», останні публікації на якому датовані другою половиною квітня, окрім того фіксуємо відсутність доступу до онлайн ЗМІ «Херсонські вісті».

Відсутність доступу до веб-сторінок даних ЗМІ напряму пов’язана з російською окупацією регіону. Агресор, окрім використання ДДОС-атак та глушіння трансляції українських телеканалів, активно використовує насильство проти представників місцевих ЗМІ. Зокрема, взагалі припинено роботу – 12 березня інтернет-видання «Новий візит», 13 березня – генічеського видання «Приазовська правда». На середину квітня зафіксовано припинення роботи, як мінімум 15 місцевих медіа, два з яких відновили свою діяльність майже через місяць від початку окупації, зберігши при цьому власну редакційну політику (ІМІ. 19.04.2022. Чим жили херсонські медіа). Від початку окупації також зафіксовано велику кількість нападів, зниклень та «загадкових смертей» місцевих активістів, журналістів і працівників медіа сфери. Паралельно з придушенням українських медіа,

окупаційні сили активно захоплюють регіональний інформаційний простір. Вже на другий день окупації міста Херсон російські військові захопили будівлю філії АТ «НСТУ» «Херсонська РД «Скіфія»», а 4 березня через приставку T2 окупанти почали транслювати 24 російські телеканали та три радіоканали, того ж місяця на Херсонщині перестали працювати українські радіоканали в діапазоні FM (ІМІ. 19.04.2022. Чим жили херсонські медіа, ІМІ. 04.03.2022. У Херсоні російські окупанти).

Враховуючи відсутність доступу до веб-сторінки газети «Новий День» та обмежений доступ до публікацій газети «Гривна» є потреба при проведенні моніторингу замінити дані ЗМІ на інші, проте одна з найбільших і найстаріших газет Херсонщини «Наддніпряньська правда» не має власного веб-сайту, що за нинішніх умов унеможлиблює її моніторинг, у свою чергу в інших друкованих ЗМІ області власні веб-сторінки або відсутні, або до них немає доступу, або ж дані газети мають вузький тематичний профіль, відмінний від громадсько-політичного, що не дозволяє включити їх до проведення безпекового аналізу. Також, замість «Херсонських вістей», веб-сторінка яких є недоступною, для аналізу обрано онлайн видання «Мост», засновницею якого була херсонська активістка Катерина Гандзюк, а замість онлайн ЗМІ «Херсонці» – «Сайт міста Херсон 0552.ua».

Здійснюючи моніторинг новин на веб-сторінках місцевих телеканалів, автор зіштовхнувся із проблемою, що більшість телеканалів або припинили свою діяльність, або суттєво її обмежили. Так, на «UA:Херсон» новини доступні лише після 22 березня, що змушує звужити часові рамки моніторингу для даного ресурсу, в свою чергу телеканал «ВТВ +» обвинувачується НРУТР у спробах колабораціонізму та у співпраці з окупантами, оскільки в одній з передач телеканалу брав участь псевдоочільник Херсонської області, місцевий колаборант Володимир Сальдо (НРУТР. 01.05.2022 Національна рада попереджає). Звертаємо увагу, що власником та директором телеканалу є місцевий політик Віталій Каменський (Vkursi Pro. ПП «ТРК ВТВ ПЛЮС»), який на місцевих виборах 2020 р. балотувався до Херсонської міської ради від партії «За Майбутнє» (Чесно. ПолітХаб). Відзначимо фактичну відсутність редакційної політики на веб-сторінці даного телеканалу, що не дозволяє провести моніторинг контенту даного ЗМІ, та змушує, натомість, аналізувати телеканал «Херсон+». Результати моніторингу відображені в Табл. 2.

Таблиця 2

Безпековий моніторинг Херсонських ЗМІ

Тема:	Друковані ЗМІ	Онлайнві ЗМІ				Електронні ЗМІ (телеканали)		Загалом
		Херсон Онлайн	Мост	Сайт міста Херсон 0552.ua	Херсонщина за день	UA: Херсон	Херсон+	
Референдум	28	62	44	37	6	24	1	202
Таврійська губернія	-	1	3	1	-	1	-	6
Анексія	4	7	6	5	1	2	-	25
Колабораціонізм	7	24	30	51	1	42	-	155
Репресії	4	25	41	34	13	146	5	268
Загалом	43	119	124	128	21	215	6	656
Загальна к-сть публікацій за період	-*	2584	2125	**	846	828	66	+6449
Джерело інформації:								
Держоргани	16	31	44	64	6	57	-	218
Місцеві органи	12	25	15	27	6	92	-	177
Російські органи влади	-	3	-	-	-	-	-	3
Українські ЗМІ	7	43	23	8	3	2	-	86
Російські ЗМІ	-	1	1	-	-	-	-	2
Окупаційні сили	1	2	2	1	-	1	-	7
Інше	7	14	36	28	4	63	6	158
Відсутнє	-	-	3	-	2	-	-	5
Загалом	43	119	124	128	21	215	6	656

* Відсутня технічна можливість перевірити загальну кількість публікацій за період.

** Відсутня технічна можливість перевірити загальну кількість публікацій за період.

Отже, проведений безпековий моніторинг засвідчує проукраїнські позиції доступних ключових місцевих ЗМК під час російської окупації регіону. Місцеві ЗМК лише у виняткових ситуаціях посилаються на місцевих колаборантів, російські органи державної влади або російські ЗМІ, такі посилання зазвичай використовують для наведення цитат, фраз тощо. Водночас найпопулярнішими джерелами інформації слугують офіційні державні та місцеві структури, поширена практика посилань на інформацію з соціальних мереж, неурядових організацій та на інші альтернативні джерела інформації; а темами місцевих ЗМК – організація псевдореферендумів, репресії щодо місцевого населення та колабораціонізм. Констатуємо практично повну відсутність наративу про «відродження» так званої «Таврійської Губернії» в інформаційному просторі регіону, тема прямої анексії регіону згадується не часто.

Активність місцевих медіа є досить неоднорідною, перше місце в інформаційному просторі регіону займають онлайн ЗМІ, які ведуть активну діяльність в умовах окупації, в той же час друковані медіа та телеканали практично «вибули» з місцевого інфопростору, виняток становить лише «UA: Херсон», який є частиною загальнонаціонального суспільного мовника, при цьому локальний телеканал «Херсон+», має дуже низьку активність. Схожу ситуацію констатуємо з місцевими телеканалами: «Твій Плюс», «ЯТБ», «КРАТУ» та ін. Відзначимо, що веб-сторінки деяких телеканалів є недоступними. Незважаючи на першість онлайн ЗМІ в інфопросторі, досліджувані тематики становлять лише невелику частку новин, опублікованих на даних ресурсах. Водночас на «UA: Херсон» дані теми складають майже чверть від усіх новин за вказаний період, особливу увагу на телеканалі присвячено темі репресій в окупованому Росією регіоні.

Проведений за допомогою моніторингового онлайн-ресурсу «Vkursi» аналіз засвідчив відсутність серед Херсонських ЗМК російських та/або білоруських бенефіціарів. У місцевих колаборантів із власними медіа ресурсами теж не склалося. Так, один із членів колаборантського «Комітету за мир і порядок», проросійський активіст Кирило Стремоусов свого часу активно маскувався під журналіста та навіть мав власне «інформаційне агентство» «Таврія News», яке за інформацією ресурсу «Vkursi» офіційно є діючим (Vkursi Pro. ТОВ «ІА «ТАВРІЯ-НЬЮС»). Проте моніторинг веб-мережі засвідчує наявність лише декількох застарілих його веб-сторінок у деяких

соціальних мережах, тобто даний ресурс відсутній у інформаційному просторі Херсонщини.

Єдиним діючим колаборантським рупором є веб-ресурс «Херсонський вісник new», засновником якого є місцевий колаборант Геннадій Шелестенко, якого наприкінці квітня Національна спілка журналістів України виключила зі своїх лав (НСЖУ. 27.04.2022. З НСЖУ виключено медійника). Веб-сторінка даного ресурсу фактично не оновлювалася з кінця 2021 р., проте він присутній в соціальній мережі «Facebook», сторінка якого налічує близько 16 тис. підписників. Автор на ній публікує стандартну проросійську пропаганду та дезінформацію. Крім цього в даного ресурсу наявний канал на платформі «Youtube» з більше ніж 18 тис. підписників, від початку війни на каналі публікують відео з окупованого Херсону. Зазначимо, окремі відео з наслідками бойових дій мають більше мільйона переглядів. Загалом важко виявити реальний вплив даних ресурсів на інформаційний простір регіону, так само як і пересвідчитися в реальності та географічній приналежності всіх підписників даних каналів. Звернемо увагу, що згідно до даних ресурсу «Vkursi», дане «медіа», до сих пір є офіційно зареєстрованим та діючим в Україні (Vkursi Pro. ТОВ ВИДАННЯ). Констатуємо відсутність власних медіа-ресурсів у низки інших місцевих колаборантів. Звідси випливає безсумнівний факт – медійною опорою окупації та неодноразових спроб легітимізувати російську владу в регіоні є загальноросійські ЗМК.

Важливим складником інформаційного простору окупованої Херсонщини є соціальні мережі, як найпопулярніше джерело інформації в сучасних умовах внаслідок їх доступності та зручності. Саме тому місцеві окупаційні сили прагнуть заблокувати на Херсонщині доступ до соціальних мереж «Facebook» та «Instagram», що розцінюємо, по-перше, як засіб інформаційної боротьби, по-друге, як спробу інформаційної «інтеграції» Херсонщини до загальноросійського інформаційного простору, де, як відомо, доступ до даних мереж офіційно заблокований російським федеральним регулятором «Роскомнадзор».

Найефективнішим складником соціальних мереж інформаційного простору Херсонської області вважаємо «Telegram» канали, які у перші дні війни стали «основними каналами комунікації та дезінформації». В ІМІ відзначають: «Місцеві канали, на кшталт «Ху*ового Херсона», швидко збільшили аудиторію в десятки разів, але «редак-

ційна політика» цих медіа залишає бажати кращого» (ІМІ. 19.04.2022. Чим жили херсонські медіа). Однією з ключових проблем подібних каналів є відсутність верифікації інформації, можливість користувачів пропонувати дописи дуже часто без їхньої належної перевірки з боку адміністрації каналу, чим неодмінно користується агресор. Більше того, анонімні Telegram-канали вже давно слугують одним із засобів введення гібридної війни РФ супроти України. Ще на початку повномасштабного вторгнення Служба безпеки України (СБУ) опублікувала перелік Telegram-каналів, які координують російські спецслужби, в даному переліку присутня ціла низка так званих місцевих Telegram-каналів міст Південно-східної України, зокрема й канал «Херсон live» (ІМІ. 01.03.2022. СБУ нагадала список).

Станом на середину травня найпопулярнішим Telegram-каналом є «Ху*овий Херсон», кількість підписників якого переважає 246 тис. Відзначимо, «редакційна політика» каналу змінилася від нейтрально-проросійського до проукраїнського напрямку, канал все більше відстоює проукраїнські погляди, а чимало новин подає із посиланням на офіційних представників влади України, загальноукраїнські та місцеві ЗМІ, тощо, проте основною мовою каналу залишається російська. Натомість кількість підписників координованого спецслужбами РФ «Херсон live» ледь переважає 9 тис. При цьому неможливо не тільки точно визначити географічну приналежність аудиторії, а й навіть пересвідчитися в реальному існуванні всіх підписників даних Telegram-каналів.

Висновки. Безпековий аналіз засвідчує, що напередодні російського вторгнення інформаційний простір Херсонської області був не достатньо захищеним, з одного боку в південних частинах області спокійно мовило російське телебачення та радіо, з іншого боку до списку місцевих колаборантів долучились не лише місцеві політичні маргінали, але й окремі представники органів влади, силових структур, тощо. Це актуалізує проблему політичної безпеки в «новому тимчасовому Прикордонні» України для подальших досліджень в цій сфері. Місцеві колаборантські угруповання не володіють достатніми медіа ресурсами, що не дозволяє їм суттєво впливати на інфопростір регіону, а тому ключовим інформаційним ресурсом окупаційних адміністрацій в регіоні є загальноросійські ЗМІ, які ще до початку окупації мали сильні позиції в регіоні. Практично всі ключові місцеві ЗМІ є проукраїнськими, надають правдиву інформацію про перебіг

російсько-української війни, та не допускають в себе російських наративів, що є критично важливим для інформаційної безпеки. Саме тому загарбники з першого дня окупації роблять все можливе задля технічного та фізичного обмеження роботи місцевих ЗМІ, через що місцеві телеканали та друковані газети практично або зникли, або суттєво обмежили власну діяльність в інформаційному просторі Херсонщини.

Центральне місце за таких умов відводиться мережі Інтернет, саме місцеві онлайн ЗМІ є ключовими джерелами інформації для більшості херсонців, оскільки окупація регіону меншою мірою вплинула на їх діяльність та доступність. Особливу увагу варто приділити соціальним мережам, де присутній суттєвий проукраїнський сегмент, доступ до якого окупаційні сили прагнуть всіляко обмежити. Проте, в соціальних мережах присутній також і проросійський сегмент, зокрема ціла низка псевдоукраїнських телеграм-каналів, які координують російські спецслужби. Загалом розвиток подій демонструє, що чим довше регіон перебуває під російською окупацією, тим сильніший вплив агресор здійснює на регіональний інформаційний простір та послабляє інформаційну безпеку України.

220

Джерела та література:

1. ГУ статистики у Херсонській області. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 січня 2022 р. та середня чисельність у 2021 році. <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/demografichna-ta-sotsialnaya-politika/naselennya-ta-migratsiya/2498-dani-za-period-z-pochatku-roku/979-chiselnist-naselennja-na-pochatok-misjacija-ta.html>.
2. Дзеркало тижня. 26.05.2022. Херсон як Південна Фортеця. <https://zn.ua/ukr/internal/kherson-jak-pivden-na-fortetsja.html>.
3. ІМІ. 01.03.2022. Сайт херсонської газети “Новий день” перестав відкриватися. <https://imi.org.ua/news/sajt-hersonskoyi-gazety-novuj-den-perestav-vidkryvatysya-i44127>.
4. ІМІ. 01.03.2022. СБУ нагадала список псевдоукраїнських телеграм-каналів, які координує Генштаб РФ. <https://imi.org.ua/news/sbu-nagadala-spysok-psevduoukrayinskyh-telegram-kanaliv-yaki-koordinuyey-genshtab-rf-i44126>.
5. ІМІ. 04.03.2022. У Херсоні російські окупанти транслюють пропаганду через Т2. <https://imi.org.ua/news/u-hersoni-rosijski-okupanty-translyuyut-propagandu-cherez-t2-i44192>.

6. ІМІ. 19.04.2022. Чим жили херсонські медіа у перші місяці війни. <https://imi.org.ua/monitorings/chym-zhyly-hersonski-media-u-pershi-misyatsi-vijny-i45079>.

7. ІМІ. 24.09.2019. Методологія дослідження тем та джерел інформації в ЗМІ південно-східних регіонів України. <https://imi.org.ua/monitorings/metodologiya-doslidzhennya-tem-ta-dzherel-informatsiyi-v-zmi-pivdenno-shidnyh-regioniv-ukrayiny-i29724>.

8. НРУТР. 01.05.2022 Національна рада попереджає медійників, що будь-які спроби колабораціонізму з окупантами є зрадою України. <https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-poperedzhaye-medijnykiv-shho-bud-yaki-sproby-kolaboratsionizmu-z-okupantamy-ye-zradoyu-ukrayiny/>

9. НРУТР. 2021. Звіти представників. <https://www.nrada.gov.ua/reports/>

10. НСЖУ. 27.04.2022. З НСЖУ виключено медійника, який на Херсонщині підтримував окупаційний режим. <https://nsju.org/novini/z-nszhu-vyklyucheno-medijnyka-yakyj-na-hersonshhyni-pidtrymav-okupaczijnyj-rezhym/>

11. Укрінформ. 09.05.2022. З окупованого Херсона виїхали близько 45% жителів – голова ОВА. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3479185-z-okupovanogo-hersona-viihali-blizko-45-ziteliv-golova-ova.html>.

12. Уніан. 11.05.2022. З Херсона виїхала майже половина жителів, в місті багато техніки та росіян – мер. <https://www.unian.ua/war/zhittya-okupovanogo-hersonu-vijihala-polovina-zhiveliv-bagato-viyskovoji-tehniki-ta-rosiyan-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11821557.html>.

13. Чесно. ПолітХаб. <https://www.chesno.org/politician/199744/>

14. Yuriychuk Y. 2017. «Information Space of «New bordering areas» in Ukraine» Na pograniczach. Kultura – Literatura – Media: Monografia. Seria: Na pograniczach kultur i narodów. Tom VIII: 159-173.

15. Vkursi Pro. ПП «ТРК ВТВ ПЛЮС». <https://vkursi.pro/card/pp-trk-vtv-plus-24959285>.

16. Vkursi Pro. ТОВ «ВИДАННЯ «ПІВДЕННИЙ РЕГІОН УКРАЇНИ». <https://vkursi.pro/card/tov-vydannia-pivdennyu-rehion-ukrainy-44319938>.

17. Vkursi Pro. ТОВ «ІА «ТАВРІЯ-НЬЮС». <https://vkursi.pro/card/tov-ia-tavriia-nius-36420411>.

References:

1. HU statystyky u Khersonskii oblasti. Chyselnist naselennia (za otsinkoiu) na 1 sichnia 2022 roku ta serednia chyselnist u 2021 rotsi. <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/demografichna-ta-sotsialnaya-politika/naselennya-ta-migratsiya/2498-dani-za-period-z-pochatku-roku/979-chyselnist-naselennja-na-pochatok-misjacija-ta.html>.

2. Dzerkalo tyzhnia. 26.05.2022. Kherson yak Pivdenna Fortetsia. <https://zn.ua/ukr/internal/kherson-jak-pivden-na-fortetsja.html>.

3. IMI. 01.03.2022. Sait khersonskoi hazety “Novyi den” perestav vidkryvatysia. <https://imi.org.ua/news/sajt-hersonskoyi-gazety-novyj-den-perestav-vidkryvatysya-i44127>.

4. IMI. 01.03.2022. SBU nahadala spysok psevdoukrainskykh telehram-kanaliv, yaki koordynuie Henshtab RF. <https://imi.org.ua/news/sbu-nagadala-spysok-psevdoukrayinskykh-telegram-kanaliv-yaki-koordinuie-genshtab-rf-i44126>.

222
— 5. IMI. 04.03.2022. U Khersoni rosiiski okupanty transliuiut propahandu cherez T2. <https://imi.org.ua/news/u-hersoni-rosijski-okupanty-translyuyut-propagandu-cherez-t2-i44192>.

6. IMI. 19.04.2022. Chym zhyly khersonski media u pershi misiatsi viiny. <https://imi.org.ua/monitorings/chym-zhyly-hersonski-media-u-pershi-misyatsi-vijny-i45079>.

7. IMI. 24.09.2019. Metodolohiia doslidzhennia tem ta dzherel informatsii v ZMI pivenno-skhidnykh rehioniv Ukrainy. <https://imi.org.ua/monitorings/metodologiya-doslidzhennya-tem-ta-dzherel-informatsiyi-v-zmi-pivenno-shidnyh-regioniv-ukrayiny-i29724>.

8. NRUTR. 01.05.2022 Natsionalna rada poperedzhaie mediinykiv, shcho bud-yaki sprobly kolaboratsionizmu z okupantamy ye zradoiu Ukrainy. <https://www.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-poperedzhaye-medijnykiv-shho-bud-yaki-sprobly-kolaboratsionizmu-z-okupantamy-ye-zradoiu-ukrayiny/>

9. NRUTR. 2021. Zvity predstavnykiv. <https://www.nrada.gov.ua/reports/>

10. NSZhU. 27.04.2022. Z NSZhU vyklyucheno mediinyka, yakyi na Khersonshchyni pidtrymav okupatsiinyi rezhym. <https://nsju.org/novini/z-nszhu-vyklyucheno-medijnyka-yakyj-na-hersonshhyni-pidtrymav-okupaczijnyj-rezhym/>

11. Ukrinform. 09.05.2022. Z okupovanoho Khersona vyikhaly blyzko 45% zhyteliv – holova OVA. <https://www.ukrinform.ua/rubric->

regions/3479185-z-okupovanogo-hersona-viihali-blizko-45-ziteliv-golova-ova.html.

12. Unian. 11.05.2022. Z Khersona vyikhala maizhe polovyna zhyteliv, v misti bahato tekhniky ta rosiian – mer. <https://www.unian.ua/war/zhittya-okupovanogo-hersonu-vijihala-polovina-zhyteliv-bagato-viyskovoji-tehniki-ta-rosiyan-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11821557.html>.

13. Chesno. PolitKhab. <https://www.chesno.org/politician/199744/>

14. Yuriychuk Y. 2017. «Information Space of «New bordering areas» in Ukraine» Na pograniczach. Kultura – Literatura – Media: Monografia. Seria: Na pograniczach kultur i narodów. Tom VIII: 159-173.

15. Vkursi Pro. PP «TRK VTV PLIuS». <https://vkursi.pro/card/pp-trk-vtv-plius-24959285>.

16. Vkursi Pro. TOV «VYDANNIa «PIVDENNYI REHION UKRAINY». <https://vkursi.pro/card/tov-vydannia-pivdenney-rehion-ukrainy-44319938>.

17. Vkursi Pro. TOV «IA «TAVRIIa-NIuS». <https://vkursi.pro/card/tov-ia-tavriia-nius-36420411>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.224-232>

УДК: 327(478):355.48(470:477)“2022”

© Михайло Федуняк¹

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА СУЧАСНУ БЕЗПЕКОВУ ПОЛІТИКУ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

Стаття присвячена аналізу безпекової політики Республіки Молдова під впливом сучасної російсько-української війни. Розглядається придністровський чинник в якості серйозної загрози, а також роль і місце України як важливого інструменту зміцнення національної безпеки Республіки Молдова.

Автор констатує, що сьогодні Республіка Молдова постала перед вибором між збереженням економічних стосунків з РФ, які фактично роблять її залежною від Москви та можливістю потенційного відновлення та укріплення національного суверенітету і безпеки за допомогою третьої конструктивної геополітичної потуги, якою зокрема може виступити Україна. Разом з потенційним вирішенням питання ПМР, Молдова набуде потужного військового союзника, який зараз стрімко зміцнює власні сили не тільки в Причорноморському регіоні, але і на всьому європейському континенті. Саме тому розвиток і поглиблення двосторонніх відносин та поступове формування адекватної системи взаємодії, особливо у військовій сфері є надзвичайно актуальним для державного суверенітету та безпеки Республіки Молдова.

Ключові слова: національна безпека, російсько-українська війна, Республіка Молдова, Придністровський регіон Молдови.

The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Republic of Moldova Contemporary Security Policy

The article is devoted to the analysis of the security policy of the Republic of Moldova under the influence of the modern Russian-Ukrainian war. The

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: feduniak.mykhaila@chnu.edu.ua

Transnistrian factor is considered as a serious threat, as well as the role and place of Ukraine as an important tool for strengthening the national security of the Republic of Moldova.

The author states that today the Republic of Moldova is faced with a choice between maintaining economic relations with the Russian Federation, which in fact make it dependent on Moscow, and the possibility of potential restoration and strengthening of national sovereignty and security with the help of a third constructive geopolitical power, which Ukraine can act in particular. Along with the potential resolution of the PMR issue, Moldova will acquire a powerful military ally, which is now rapidly strengthening its own forces not only in the Black Sea region, but also on the entire European continent. That is why the development and deepening of bilateral relations and the gradual formation of an adequate system of interaction, especially in the military sphere, is extremely important for the state sovereignty and security of the Republic of Moldova.

Keywords: *national security, Russian-Ukrainian war, Republic of Moldova, Transnistrian region of Moldova.*

Сучасна система міжнародної безпеки відзначається зростанням конфліктогенності, що призводить до руйнування її інституційної бази. За таких обставин адекватне визначення актуального зовнішньополітичного вектору розвитку та його безпекової складової є не тільки важливим чинником для забезпечення ефективного функціонування системи національної безпеки, а й способів нейтралізації загроз, які існують та можуть з'являтися в майбутньому. Особливим викликом стають військові конфлікти, що відображаються не лише на безпосередніх учасниках, але й справляють вплив і на сусідні держави. Російська зброяна агресія проти України створила загрозу для усього регіону, і особливо для Республіки Молдови, яка знаходиться у безпосередній близькості до театру воєнних дій, має серйозні проблеми в забезпеченні своєї економічної та військової безпеки. Дана проблематика лише починає перебувати у фокусі вітчизняних досліджень, тому запропонована стаття має на меті зробити внесок до дослідження даної теми. Метою роботи є аналіз впливу російсько-української війни на безпекову політику Республіки Молдова.

Після початку широкомасштабного вторгнення Російської Федерації до України гостро постає питання безпеки Республіки Молдова, оскільки вона є сусідом України та має на своїй території самопрого-

лошену республіку під протекторатом РФ – так звану Придністровську Молдавську Республіку (ПМР). Придністров'я – це невизнаний, підтримуваний Москвою регіон, який завдяки указу президента СРСР від 22.12.1990 п уп-1215 «Про заходи щодо нормалізації обстановки РСР Молдова» (О Декларации, 1991; Документы СССР, 1990) почав процедуру відокремлення від РСРМ, після чого в 1992 році відбулася коротка війна, завдяки якій російська армія разом із сепаратистами, воюючи проти молдовських сил, закріпила контроль над регіоном і згодом заморозила конфлікт. Відтоді Росія тримає там свій «миротворчий контингент» під приводом захисту російськомовного населення від актів ущемлення їх прав. Насправді російська присутність в Молдові є частиною стратегії по реінтеграції пострадянського простору для чого необхідні підконтрольні території як плацдарми так званого «руського мира». Москва досі має військову базу в Придністров'ї, а також арсенал в населеному пункті Ковбасні, фактично на кордоні з Україною, де знаходяться за різними оцінками до 20 000 тон боєприпасів, які були доставлені туди, коли радянські війська вийшли з Європи (Чим живуть українці, 2011). Хоча ці військові підрозділи, за оцінками експертів, неспроможні самостійно виконувати оперативно-тактичні завдання, їх наявність сковує дії українських військових частин на Півдні України та змушує українське командування відволікати ресурси для протидії можливому нападу з боку Придністровського регіону. При цьому Україна не може вживати превентивних дій для ліквідації зазначеного військового угруповання, бо зазначений регіон розташований на території Республіки Молдова, і ці кроки будуть розцінені, як агресія з боку України проти суверенної держави (Філіпенко А., 2022).

226

—

Розгортання гарячої фази російсько-української війни викликало у Молдові побоювання, що вона може стати наступною метою геополітичних зазіхань Росії. 24 лютого 2022 року влада Республіки Молдова ввела в країні надзвичайний стан через російське вторгнення в Україну. З першого дня повномасштабної війни країна почала приймати українських біженців, але в той же час намагається проводити обережну політику стосовно РФ, не бажаючи роздмухування замороженого конфлікту в Придністров'ї та залучення до повномасштабної війни. Зокрема, Молдова відмовилася приєднатися до антиросійських санкцій, посилаючись на слабкість молдовської економіки, яка дуже залежна від московських енергоносіїв. Лідер РМ

Мая Санду, яку обрали зокрема за її проєвропейську позицію дуже обережна у висловлюваннях, оскільки побоюється санкцій з Москви. Над незалежністю, а точніше її відсутністю активно працював попередній президент Ігор Додон. Проросійський політик проводив політику відмежування” від західного світу, це стало особливо помітно під час візиту до РФ у 2017 році він заявив про подальшу відмову РМ від асоціації з ЄС, а згодом підписав угоду щодо вступу в Євразійський економічний Союз під орудою Москви. Руйнівну політику Додона намагався стати на заваді навіть Конституційний суд РМ, який тоді заблокував референдум «про розширення повноважень» тогочасного президента, що також включав низку економічних та ідеологічних питань. 17 жовтня 2017 року Конституційний суд Молдови тимчасово усунув від виконання президентських обов’язків Додона через його відмову призначити міністром оборони Євгена Стурзу, котрого запропонував парламент, а згодом його було повністю відсторонено (Молдова вибирає, 2017).

У сепаратистському регіоні, який межує з Одеською і Вінницькою областями України, у понеділок 25 квітня 2022 року прогрімилі вибухи в приміщенні так званого міністерства безпеки Придністров’я. А наступного дня вранці вибухи пролунали на радіовежі, що здійснює мовлення російських частот в регіоні. Вони були спрямовані на радіоцентр «Маяк», розташованого за 50 кілометрів на північ від столиці області – Тирасполя і менше чим 10 кілометрів до кордону з Україною. Проросійські «сепаратистські» сили звинуватили уряд Молдови в підготовці цих провокацій, а самі росіяни заявили що таким чином Україна намагається втягнути у війну Молдову. Оскільки чітко видно російський слід (засоби ураження, які є на озброєнні тільки у РФ) можна зробити висновок, що організаторами є ФСБ (Сидоренко С. 2022). Вочевидь Росія буде вживати заходи, спрямовані на усунення від влади проєвропейського керівництва і приходу до влади проросійських сил. Для цього можуть вживатися гібридні дії (підтримка проросійських партій, інформаційна війна, економічний тиск тощо) і безпосередня військова агресія. Для цього є певні сприятливі умови – наявність регіонів, що підтримують проросійські сили (Північ Молдови, АТУ Гагаузія), слабкість безпекових інституцій Молдови, в першу чергу, слабкість Збройних сил РМ, енергетична залежність від постачань російського газу та електроенергії з Придністровського регіону тощо (Філіпенко А.).

Оскільки РМ є невеликою країною в східній Європі, яка фактично не має власної армії та не здатна забезпечувати та підтримувати функцію власної безпеки, постає питання про пошук та створення безпекових механізмів. Хоча в березні 2022 року, проте Молдова не відповідаючи стандартам, подала заявку на членство в ЄС, але оскільки на її території є заморожений конфлікт та вона безпосередньо є об'єктом впливу російських сил, серед яких економічні важелі на Придністров'я – вступ до союзу в короткостроковому періоді стає неможливим. Виходячи з цього, єдиний реалістичний варіант для РМ зараз - це розраховувати на військову підтримку та допомогу найближчих великих сусідів, зокрема: Румунія (яка є членом НАТО з 2004 року) та Україна, яка знаходиться в гарячій фазі військового конфлікту з РФ.

228

30 квітня 2022 року представник НАТО заявив, що організація допускає подальші провокації у Придністров'ї та «операції під чужим прапором», однак у НАТО не бачать неминучих військових ризиків для Молдови. Першого травня британське видання The Times повідомило, що його джерела в українській розвідці стверджують, що «Кремль прийняв рішення про напад на Молдову» і Росія готує висадку повітряного десанту в Придністров'ї. 10 травня 2022 року очільниця Національної розвідки США Авріль Гейнс під час виступу у Сенаті, яку цитує AFP News Agency, заявила, що Путін, мабуть, вирішив поширити бойові дії на територію контрольованого РФ Придністровської Молдавської Республіки (Russian invasion, 2022). Враховуючи послаблення позицій РФ в Причорноморському регіоні за рахунок втрати флагману флоту, ракетного крейсера «Москва», з найбільшим залповим ракетним потенціалом та стратегічним комплексом ППО, можливості виконання такої забаганки Путіна стрімко вгасають, хоча виконуючий обов'язки командувача Центральним військовим округом генерал-майор Рустам Міннекаєв заявив раніше, що Росія прагне контролювати південь України, який міг би забезпечити доступ до Придністров'я, що у подальшому дозволить закріпитись їй на даній території (Российский генерал, 2022). Крім того, враховуючи що російській лідер планує вести довготривалу війну в регіоні, сподіваючись на те, що США та Європа «втратять рішучість» у протидії такій агресії та погодяться на відверто провокативні ультиматуми, зберігається загроза агресії Москви саме з невідконтрольного Молдові Придністров'я.

У червні 2018 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію (Генасамблея ООН. 2018), яка закликає Росію вивести свої війська з Придністров'я, проте МЗС Росії назвало резолюцію «пропагандистським ходом» і заявило, що не збираються її виконувати. Категорично проти виведення російських військ виступав і вище згаданий колишній Президент Молдови Ігор Додон. Наразі усі гілки влади Молдови вимагають негайного виведення усього військового контингенту РФ та повну демілітаризацію ПМР. Проте враховуючи військовий конфлікт РФ та України, Придністровський напрямок залишається важливою частиною гібридного впливу Росії у цьому регіоні.

Слабкість військової складової в безпеці РМ породжує настрої «неминучої» загрози в молдавському суспільстві, привертаючи увагу до проблеми ПМР та її ролі в війні РФ та України. Наразі на території ПМР знаходиться близько 7 тисяч російських військовослужбовців та мобілізаційним потенціалом до 80 тисяч добровольців, які перебувають в складі оперативної групи російських військ у Придністровському регіоні Республіки Молдова, що до початку конфлікту була відома як 14 загальновійськова армія СРСР, що базувалася у Тирасполі, саме на її основі і було створене це угруповання. Оскільки дана група не має потужного озброєння та потенціалу для ведення будь-яких військових операцій, тим паче на декількох напрямках, доцільно вважати що її роль полягає в постійній підтримці напруги та тиску в регіоні, необхідних для ведення успішної інформаційно-пропагандистської кампанії РФ проти РМ та України. Влада Молдови неодноразово вимагала виведення групи військ з території ПМР, а парламент Молдови вважає її перебування однією з основних загроз національній безпеці країни. Проте, оскільки у Молдови фактично відсутня армія та адекватні сили стримування, навіть таке угруповання несе потенційну загрозу національній безпеці країни. У такій складно прогнозованій ситуації виникає питання про пошук потенційних захисників серед найближчих сусідів. Оскільки Румунія є членом НАТО, навіть розвинуті двосторонні стосунки не гарантують безпеки, оскільки тоді в конфлікт з Росією (яка є основною загрозою) вступить Альянс, і це вже буде початком його війни з нею. На нашу думку, для РМ прийнятним стане варіант пошуку умов та створення механізмів двосторонньої військової взаємодії з Україною. Враховуючи потужність стратегічного військового угруповання ЗСУ

«Південь» та «Захід», наявність усіх можливих механізмів захисту та чіткого розуміння оперативної картини в регіоні, з'являється можливість для створення, зміцнення та забезпечення прогресивної позитивної безпекової ситуації в РМ. При подальшому потенційному поглибленні взаємодії та підтримці зі сторони України прогнозовано з'являється можливість повернення території ПМР до складу Молдови, але це буде можливим тільки при поразці РФ у війні з Україною, оскільки наразі в українських сил немає можливості повністю блокувати Причорноморський регіон. Деокупованими мають нагоду стати не тільки ОРДЛО та Крим, але й усі інші території підконтрольні РФ, зокрема і ПМР. Оскільки Придністров'я стало першим де-факто загарбаним РФ регіоном, Росія встигла і ідеологічно вплинути на становище в області та наростити зв'язки з криміналітетом. Постає питання не тільки про повну демілітаризацію регіону (передача усього запасу озброєння з бази в населеному пункті Ковбасне Україні), а й проведення заходів щодо посилення лояльності населення. Враховуючи масштаби беззаконня та розвитку криміналітету, який є на жаль, важливою складовою системи реального життєзабезпечення ПМР, необхідними до проведення будуть заходи впливу та взаємодії щодо подальшого зменшення впливу перших в області, розробити механізм повного розірвання зв'язків зі спецслужбами РФ, котрі їх контролюють.

Отже, можна констатувати, що сьогодні Республіка Молдова подала перед вибором між збереженням економічних стосунків з РФ, які фактично роблять її залежною від Москви та можливістю потенційного відновлення та укріплення національного суверенітету і безпеки за допомогою третьої конструктивної геополітичної потуги, якою зокрема може виступити Україна. Разом з потенційним вирішенням питання ПМР, Молдова набуде потужного військового союзника, який зараз стрімко зміцнює власні сили тільки в Причорноморському регіоні, але і на всьому європейському континенті. Саме тому розвиток і поглиблення двосторонніх відносин та поступове формування адекватної системи взаємодії, особливо у військовій сфері є надзвичайно актуальним для державного суверенітету та безпеки Республіки Молдова.

Джерела та література:

1. О Декларации о независимости Республики Молдова (1991). №.691-XII от 27.08.91. <https://web.archive.org/web/20090515103036/http://www.bri.gov.md/oDepartamentru/Zakonodatelistvo/Zakoni/Nezavisimosti.htm>.
2. Документы СССР. Указ президента СССР от 22.12.1990 п уп-1215 о мерах по нормализации обстановки в ССР Молдова http://web.archive.org/web/20120715225023/http://www.lawmix.ru/docs_cccp.php?id=594.
3. Чим живуть українці Придністров'я?, 8 листопада 2011. <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/chim-zhivut-ukrayinci-pridnistrovya>
4. Філіпенко А, 2022. Війна Росії проти України і придністровський конфлікт. <https://niss.gov.ua/news/statti/viyna-rosiyi-proty-ukrayiny-i-prydnistrov-skuu-konflikt>.
5. Молдова вибирає між Росією і Європою. 2017. <https://drghl.net/vibori-v-moldovi/>.
6. Сидоренко С. 2022 Придністровська спецоперація. Що стоїть за терактами у Молдові та як має діяти Україна. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/27/7138467/>.
7. Філіпенко А. Нейтральність Молдови: як сусідці України варто готуватися до агресії РФ та чому в цьому існує потреба <https://www.unian.ua/world/neytralnist-moldovi-yak-susidci-ukrajini-vartogotuvatisya-tisyado-agresiji-rf-ta-chomu-v-comu-isnuye-potreba-novini-svitu-11863983.html>.
8. Russian invasion runs into stiff resistance, supply lines are a 'definite vulnerability,' US officials say <https://web.archive.org/web/20220227071611/https://www.cnn.com/2022/02/26/politics/russian-ukraine-resistance/index.html>.
9. Российский генерал назвал целью войны в Украине контроль над югом страны. 2022. <https://www.svoboda.org/a/rossiyskiy-general-nazval-tseljyu-voyny-v-ukraine-kontrolj-nad-yugom-strany/31816102.html>.
10. Генасамблея ООН схвалила резолюцію із закликом до РФ вивести війська з Придністров'я. 2018. <https://ua.interfax.com.ua/news/political/513888.html>.

References:

1. O Deklaracii o nezavisimosti Respubliki Moldova Nr.691-XII ot 27.08.91 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://web.archive.org/web/20090515103036/http://www.bri.gov.md/oDepartamentru/Zakonodatelistvo/Zakoni/Nezavisimosti.htm>.
2. Dokumenty SSSR Ukaz prezidenta sssr ot 22.12.1990 n up-1215 o merah po normalizacii obstanovki v sssr moldova [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: http://web.archive.org/web/20120715225023/http://www.lawmix.ru/docs_cccp.php?id=594.
3. Chym zhyvut ukrainsi Prydnistrovia? [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/chim-zhyvut-ukrayinci-pridnistrovia>
4. Filipenko A., Viina Rosii proty Ukrainy i prydnistrovskiy konflikt [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://niss.gov.ua/news/statti/viyna-rosiyi-proty-ukrayiny-i-prydnistrovskyy-konflikt>.
5. Moldova vybraie mizh Rosiieiu i Yevropoiu [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://drdbl.net/vibori-v-moldovi/>.
6. Sydorenko S. Prydnistrovska spetsoperatsiia. Shcho stoit za teraktamy u Moldovi ta yak maie diiaty Ukraina [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/27/7138467/>.
7. Filipenko A. Neitralnist Moldovy: yak susidtsi Ukrainy varto hotuvatysia do ahresii RF ta chomu v tsomu isnuie potreba [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.unian.ua/world/neytralnist-moldovi-yak-susidci-ukrajini-varto-gotuvatisya-do-agresiji-rf-ta-chomu-v-comu-isnuye-potreba-novini-svitu-11863983.html>.
8. Russian invasion runs into stiff resistance, supply lines are a ‘definite vulnerability,’ US officials say [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://web.archive.org/web/20220227071611/https://www.cnn.com/2022/02/26/politics/russian-ukraine-resistance/index.html>.
9. Rossijskij general nazval cel’yu vojny v Ukraine kontrol’ nad yugom strany [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://www.svoboda.org/a/rossiyskiy-general-nazval-tseljyu-vojny-v-ukraine-kontrolj-nad-yugom-strany/31816102.html>.
10. Henasambleia OON skhvalyla rezoliutsiiu iz zaklykom do RF vyvesty viiska z Prydnistrovia [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu do resursu: <https://ua.interfax.com.ua/news/political/513888.html>.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.233-245>

УДК: 342.573(477):34(4-6ЄС)

© Єгор Гринишин¹

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДНОСТІ ПРОЄКТУ ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО МІСЦЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ” СУЧАСНИМ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

У статті здійснено аналіз референдних практик ухвалення рішень для вирішення суперечливих питань місцевого самоврядування. Особливу увагу зосереджено на міжнародних документах, що регулюють проведення голосування відповідно до європейських стандартів та на перспективах використання проєкту Закону України «Про місцевий референдум». Проблематика актуалізується у зв'язку зі збільшенням ймовірності використання місцевого референдуму як для маніпуляцій внаслідок посилення впливу держави-агресора, зважаючи на повномасштабне вторгнення на нашу територію, так і для вирішення питань, що не підпадають під компетенцію органів місцевого самоврядування. У роботі виділені законодавчі ризики, які можуть виникати під час підготовки та проведення місцевого референдуму, за умови, якщо не будуть внесені зміни до окремих частин і статей закону в контексті несення відповідальності за порушення законодавчих норм. Зважаючи на досвід голосування на місцевих виборах у минулих роках, досліджено варіанти підсумків голосування, якщо квота явки не буде зниженою. Вирішення проблем маніпуляцій прямим волевиявленням народу автор вбачає у створенні єдиної системи голосування, без розподілу її на виборчу та партійну, де кожні вибори повинні регулюватися єдиним Виборчим кодексом України, як для виборів, так і референдумів усіх рівнів.

233

Ключові слова: європейські стандарти, європейський досвід, місцевий референдум, місцеве самоврядування, безпосередня демократія, Україна, Європейський Союз.

¹ Студент IV курсу кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: hrynyshyn.yehor@chnu.edu.ua

The Issue of the Draft Law of Ukraine “On Local Referendum” Compliance with Contemporary European Standards

The article analyses the referendum practices for solving controversial issues of local government. Particular attention is paid to international documents that regulate the conduct of voting in accordance with European standards and the prospects of using the draft law of Ukraine “On Local Referendum”.

The problem becomes urgent due to the increased probability of using a local referendum for manipulation, due to the growing influence of the aggressor state, that increased after the full-scale invasion of our territory, and to address issues beyond the competence of local government. The work highlights the legislative risks that may arise during the preparation and conduct of a local referendum, provided that no changes are made to certain parts and articles of the law in the context of liability for violations of the law.

234
— *Based on the experience of voting in local elections in recent years, options for voting results have been explored if the turnout quota is not reduced. The author sees the solution to the problem of manipulating the direct will of the people in the creation of a single voting system, without dividing it into electoral and party systems, but where each election should be regulated by a single Electoral Code of Ukraine, both for elections and referendums at all levels. To ensure the stability of national security, the author proposes not to hold referendums in the temporarily occupied territories after deoccupation, at least not for three years, as it proposed by the legislator, but to increase this period so that it is equal to the years of temporary occupation.*

Keywords: *European standards, European practice, local referendum, local government, direct democracy, draft law, Ukraine, European Union.*

Постановка проблеми. Одним із фундаментальних прав людини як громадянина є виборче право. Відтак, воно стосується як всеукраїнських референдумів, так і місцевих. Європейська практика демонструє тенденцію збільшення звернення до локального референдуму задля вирішення нагальних проблем територіальної громади. Це дозволяє здійснити напрацьована нормативна база окремих країн із застосуванням найкращих зразків міжнародного та європейського права. Сучасні європейські та українські реалії засвідчують, що до цього інституту все частіше звертаються, коли виникають суперечки між владою та громадянами, а відтак невміння користуватися інструментом місцевого референдуму позбавляє мешканців ефек-

тивного інструменту впливу на рішення влади. В Україні тривалий час відсутня можливість використання місцевого референдуму внаслідок законодавчої неврегульованості механізму його застосування. Проект Закону України “Про місцевий референдум”, положення якого хоч і дуже активно обговорювалися з міжнародною спільнотою та громадськістю, ще не прийнятий, його положення не достатньо дискутуються у наукових дослідженнях. Обмежена кількість досліджень місцевих референдумів як у Європі, так і в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для висвітлення європейських стандартів та найкращих практик проведення місцевих референдумів для їх впровадження в Україні, вважаємо за доцільне звернутися до нормативних документів Ради Європи, Венеціанської комісії, Конгресу регіональних та місцевих рад, Європейської хартії місцевого самоврядування, які забезпечують функціонування інституту місцевого референдуму. Важливими для дослідження перспектив застосування європейських стандартів проведення місцевого референдуму в Україні стали зокрема нормативно-правові акти українського законодавства, такі як: Конституція України, закони, що стосуються референдумів, публікації у мас-медіа щодо явки та результатів проведення голосування.

235

Мета статті полягає у здійсненні комплексного аналізу референдуму як інституту прямої демократії у місцевому самоврядуванні та, зважаючи на європейські стандарти та досвід, окреслити його використання в Україні.

Завдання – розглянути європейські стандарти проведення референдумів та визначити їх особливості в місцевому самоврядуванні, дослідити легітимізаційні ризики використання місцевого референдуму як владного інструменту для маніпуляції мешканцями громади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як засвідчує політична практика, місцеві референдуми починають набирати все більшої популярності не тільки в Європі, їх проведення є нагальною необхідністю і в Україні для розв’язання конфліктних проблемних ситуацій місцевого та регіонального рівнів. Європейський досвід як правового регулювання цього інституту, так його реалізації на практиці конче потрібний для якнайшвидшого впровадження в Україні. Особливо аналітико-рекомендаційна, спостережна діяльність Ради Європи (РЕ), Венеціанської комісії (ВК), а також Конгресу регіональних та місцевих рад (Конгрес/КРМР), що сприяє дотриманню міжнарод-

них стандартів. В умовах розвитку демократичних інституцій, європейської інтеграції Україна повинна мати законодавство, яке буде дотримуватися принципів ЄС, що закріплено законодавчо 2004 р. Законом України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (Верховна Рада України, 2009). Необхідним є дотримання нормативно-правових актів РЄ, членом якої вона стала ще у 1995 р. Кожних чотири роки Україна отримує стратегічний програмний документ «План дій Ради Європи для України», який закріплює співпрацю між країнами та її підтримку у виконанні зобов'язань членства в організації (Українформ, 2020). Зобов'язання зокрема стосуються впровадження передових європейських практик у державі у різних сферах, в тому числі і в сфері реформ місцевого самоврядування та місцевої демократії загалом.

236 — Інститут місцевого референдуму отримує нормативно-правове регулювання у Європейській хартії місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р. (Рада Європи, 2015) та Додатковому протоколі до неї про право на участь у справах місцевого самоврядування (Рада Європи, 2009): право на місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, а використання референдуму у вирішенні питань місцевого значення дозволено, якщо це не заборонено законом, причому хартія передбачає обов'язкові проведення місцевих референдумів у конкретних випадках: у зв'язку зі зміною територій, у межах яких здійснюється місцеве самоврядування (Рада Європи, 2009).

Європейські вимоги у голосуванні на місцевому референдумі закріплюють: «Конвенція про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні» від 5 лютого 1992 р., відповідно до якої держава зобов'язується належно залучати іноземців для консультацій з питань місцевого значення (Рада Європи, 1992); Рекомендація РЄ №R(96) 2 «Про референдуми громадські ініціативи на місцевому рівні» від 15 лютого 1996 р. (Council of Europe, 1996), яка визначає право вирішувати питання місцевого значення одним із демократичних принципів, спільних для усіх держав-членів. Рекомендація РЄ від 6 грудня 2001 р. «Про участь громадян у місцевому політичному житті» визначає місцеву демократію наріжним каменем Європи, а її зміцнення – чинником стабільності (Рада Європи, 2001). Важливі процедурні аспекти щодо основних стадій референдних процесів напрацьовані у Кодексі належної практики у виборчих справах Ве-

неціанської комісії (Ключковський, 2018, 46-78). Рекомендація РЄ «Референдуми: на шляху вироблення належної практики в Європі» від 2005 р. говорить, що місцевий референдум заохочує громадян до безпосередньої участі та надає можливість брати участь в процесі вироблення рішень (Ключковський, 2018). Передові практики адаптації законодавства у сфері місцевих референдумів до стандартів ЄС визначені у «Кодексі належної практики щодо референдумів» 2007 р., схвалені як РЄ, так і ВК (Ключковський, 2018, 191-212).

Кодекс унормував загальні принципи й практики організації та проведення референдумів: право голосу, реєстрацію виборців, рівне виборче право, процедурну та предметну придатність текстів бюлетенів відповідно до законодавства, свободу формування волі виборців, процедуру голосування, статус результатів тощо. Ці рекомендації були переглянуті та доповнені 2020 р. (Venice Commission`s, 2020) вимогою щодо контролю за виконавчою владою з метою попередження обійти систему стримувань і противаг; вказано на необхідності попереднього контролю винесених на референдум пропозицій із метою відображення побажань виборців; підкреслена важливість агітаційної кампанії як засобу забезпечення балансу між різними сторонами та доступу виборців до якісної й збалансованої інформації щодо майбутнього рішення.

Особливу роль у сприянні розвитку безпосередньої демократії через локальний референдум відіграє КРМР, який визначив пріоритетними завданнями своєї діяльності сприяння більшій та активнішій участі громадян у місцевому та регіональному житті з метою покращення демократії в країнах-членах РЄ (Congress of local and regional authorities, 2021). Серед численних вимог Конгресу щодо референдумів виокремимо основні: 1) Дотримання верховенства права як першочергова вимога проведення референдумів передбачає стабільність правової бази, гармонізацію закону про референдум із законом про вибори для уникнення невідповідностей особливо у сфері проведення агітаційної кампанії та фінансування. 2) КРМР наголошує, що ухвалення закону про народовладдя повинне відбуватися на основі консенсусу з громадськістю. 3) При цьому має бути в наявності орган, що зможе своєчасно й ефективно здійснювати експертний аналіз питань референдуму на відповідність законодавству. 4) КРМР рекомендує включати представника судової влади чи експерта з права у комісії з референдуму та збори громадян для обго-

ворення питань референдуму, що значно підвищує відповідальність за ухвалені рішення (Congress of local and regional authorities, 2021).

Усі вказані вище міжнародні документи утворюють єдину систему засад, які забезпечують функціонування місцевого референдуму через: визначення предмета місцевого референдуму виключно у межах повноважень органів місцевого самоврядування; встановлення чітких термінів збирання підписів на підтримку ініціативи та прийняття остаточного рішення щодо проведення голосування; адміністрування процесу референдуму безсторонніми органами; рівне право на агітацію «за» і «проти» запропонованого питання, причому фінансування агітації має здійснюватися в порядку, ідентичному до фінансування політичних партій та виборчих кампаній; установлення чіткого механізму імплементації результатів референдумів відповідно до їх юридичних наслідків.

238
— Конституція України гарантує громадянам право брати участь в місцевих референдумах, а територіальним громадам забезпечувати їх проведення та реалізацію результатів (Конституція України, 1996). Проте, після скасування Закону УРСР «Про всеукраїнський та місцевий референдуми» від 3 липня 1991 р. (Верховна Рада України, 1991) утворився правовий вакуум, що обмежує право громадян в прийнятті рішень на місцевому рівні. Відтак, місцевий референдум втратив можливість бути як ініційованим, так і проведеним. Проект Закону «Про місцевий референдум» навесні 2021 р. був опублікований ВРУ для публічних консультацій та обговорень українськими та міжнародними експертами, громадянським суспільством. У ньому місцевий референдум визначається як «форма самостійного вирішення територіальною громадою питань місцевого значення шляхом прямого голосування» (Верховна Рада України, 2021). Предметом можуть бути: затвердження статуту територіальної громади або змін до нього, затвердження програми розвитку територіальної громади або змін до неї, дострокове припинення повноважень сільської, селищної, міської ради, дострокове припинення повноважень сільського, селищного, міського голови, втрата чинності нормативно-правовим актом органу місцевого самоврядування або окремими його положеннями, інше питання місцевого значення, віднесене до відання територіальної громади, її органів та посадових осіб (Верховна Рада України, 2021). Проект визначає обмеження предмету референдуму. Так, на місцевий референдум не можуть виноситися пи-

тання: які є предметом всеукраїнського референдуму, які суперечать положенням Конституції і законів України, віднесені до компетенції інших органів влади, зокрема, з приводу делегованих повноважень (Верховна Рада України, 2021).

Відзначимо, що рішення, ухвалене на місцевому референдумі, може бути скасоване тільки на такому самому голосуванні, але лише через три роки після першого, причому воно є обов'язковим для виконання на території усєї територіальної громади. Активним виборчим правом під час голосування володіють усі повнолітні громадяни, що мають виборчу адресу на території проведення (Верховна Рада України, 2021).

Питанням місцевого референдуму повинен бути текст у формі питального речення, що пропонує чіткі відповіді «так» або «ні» щодо підтримки, висловлення або прийняття рішення. Формулювання питання має не допускати різних тлумачень, не вводити виборця в оману, не містити вказівку, натяк, підбурювання чи інше спонукання до підтримки чи відхилення референдної пропозиції. Суб'єктами ініціювання можуть бути: місцева рада, місцевий голова, щонайменше 10 % відсотків виборців, а призначення здійснює територіальна комісія. Місцевий референдум вважається таким, що відбувся, якщо був дотриманий кворум явки у 50 % виборців, а рішення вважається прийнятим, якщо «так» висловили більшість виборців (Верховна Рада України, 2021).

Політичний аналітик фонду «Демократичні ініціативи» Марія Золкіна вважає, що через певний проміжок часу місцевий референдум переконає громадян, що тільки вони можуть ефективно вирішувати питання власної громади: «Цей інститут потрібен Україні. Просто треба бути готовим до того, що в перші 5-10 років будуть відбуватися маніпуляції на цьому рівні місцевими політиками, бізнесменами. Але це виховний процес, який допоможе виховати відповідального виборця» (Радіо Свобода, 2018). Потрібно враховувати переваги і ризики, з якими ми зіштовхнемося після ухвалення закону, якщо до нього не будуть внесені відповідні правки.

Серед позитивних новацій проекту відзначимо чітко урегульовану процедуру реєстрації ініціативної групи з місцевого референдуму. Раніше місцеві ради мали повноваження приймати остаточне рішення щодо призначення голосування, а тому застосовували штучні блокування ініціатив громадян. У проекті функції з ухвалення оста-

точного рішення покладено на територіальну комісію з місцевого референдуму, яка перевіряє достовірність зібраних підписів у списку реєстрації ініціативної групи, чим мінімізує вплив органів місцевого самоврядування на організацію голосування. Крім того, встановлені оптимальні квоти учасників зборів виборців, осіб у ініціативній групі відповідно до кількості населення.

Позитивним моментом також є перевірка питання референдуму на відповідність закону ЦВК, яка може звернутися до громадських організацій, наукових установ за експертизою. У разі, коли ЦВК приймає негативне рішення, то ініціатива голосування відхиляється. Потрібно, щоб громадяни знали правила формулювання питань. Після ухвалення громадянами рішення на місцевому референдумі, місцева рада повинна врахувати його під час прийняття рішення. Але законом не передбачено відповідальності у ситуації, якщо рада відмовиться його виконувати. Тому, таке формулювання можна тлумачити як необов'язкове виконання волі мешканців громади, що суперечить ідеї місцевого референдуму.

240

— Отже, місцеві референдуми необхідно розділити на два види: імперативний та консультативний і посилити відповідальність за невиконання обов'язкових рішень. Дискусійним питанням є питання кворуму явки на референдум (50 %). Його необхідно зменшити, оскільки постає загроза бездумного використання коштів місцевого бюджету, коли референдум визнають таким, що не відбувся. Такий сценарій цілком можливий. Аналіз явки на парламентських виборах із 2006 до 2019 р. свідчить про неухильну динаміку її зниження (Радіо Свобода, 2019). На місцевому рівні, традиційно, явка завжди нижча, аніж, на парламентських, проте також спостерігаємо негативну динаміку: від 75,6 % у 1994 році на перших виборах – до 48,7 % явки у 2010 році, 46,6 % і 36,9 % у 2015 і 2020 рр., відповідно (Слово і Діло, 2020). Оскільки місцеві вибори більш наближені, до місцевого референдуму, можна спрогнозувати стійку нерезультативність останнього.

Найважливішим складником локального референдного процесу вважаємо фінансування й агітацію. Відповідно до проекту закону, агітація заборонена, якщо немає створеного фонду, причому його розмір не обмежується, а заробітні плати членам ініціативної групи з нього платити не можна. Однак, немає прописаної процедури несення відповідальності за порушення визначених правил, що породжує певні ризики. Хоча і тут маємо позитивні елементи: заборона дер-

жавним службовцям брати участь в агітації (дозволена тільки під час відпустки), чітке визначення дочасної агітації, обмеження розмірів виборчих фондів, що залежить від кількості виборців. Такі новації свідчать про рівні можливості кожної зі сторін доносити до виборців свою позицію. Щодо складу виборчих комісій вбачаємо покращення у тому, що, їх формуватимуть усі учасники процесу: ініціативна група, політичні партії та громадські організації-прихильники ініціативи, політичні партії та громадські організації-опоненти ініціативи. Це дозволить досягти контролю та неупередженості в роботі.

Серед вказаних вище складових та ризиків нового закону окремо виділимо таку особливість: на місцевий референдум можна винести питання про висловлення недовіри місцевій раді та (або) сільському, селищному, міському голові (Верховна Рада України, 2021). Для цього достатньо зібрати підписи 10 % мешканців громади для ініціювання такого голосування. Це створює ризики як для міських голів, так і депутатів місцевих рад у вигляді висловлення недовіри, тому що зібрати необхідну кількість голосів мешканців для ініціювання такого голосування не складе великих труднощів. Цим можуть скористатися як впливові місцеві політичні сили, так і провладні для розподілу сфер впливу у регіоні або у протистоянні регіону з центром, коли за допомогою референдуму сильна місцева влада посилить позиції у порівнянні перед центральною владою. Пропонуємо збільшити відсоток до 40 %, або удосконалити інститут відкликання, як рекомендують європейські структури.

241

Разом з тим, для забезпечення державності та національної безпеки, була внесена окрема правка щодо проведення місцевих референдумів на тимчасово окупованих територіях: голосування можливе тільки після трьох років з моменту повної деокупації і виведення російських військ. На нашу думку, таке формулювання загрожує демократичній стабільності держави, тому що один рік, проведений в інформаційному просторі ворога, еквівалентний мінімум одному року відновлення, тому необхідно збільшити термін ресоціалізації населення окупованих територій.

Висновки. Отже, можна констатувати наступне. Задля уникнення маніпуляцій необхідно стабілізувати виборчу і партійну системи України, а не змінювати її під кожні вибори, регулювання проведення виборів і референдумів різного рівня сконцентрувати у Виборчому кодексі України. Погоджуємося з висновком експерта з питань

виборів та референдумів IFES, Дениса Ковриженка (Опора, 2021), що проєкт «відповідає міжнародним стандартам».

Закон України «Про місцевий референдум» сприятиме розвитку реформи децентралізації, його прийняття забезпечить громадянам реалізацію конституційних прав. У кінцевому результаті, після його ухвалення рівні управління будуть розмежовані за принципом субсидіарності, коли мешканці громад будуть забезпечені ефективними механізмами впливу на органи місцевого самоврядування.

Отже, з часом українці отримають гарантоване Конституцією право на організацію і проведення місцевого референдуму, яке відповідає міжнародним та європейським стандартам. Проте, щоб ефективно ним скористатися потрібно підвищувати рівень політичної обізнаності та правової культури населення, щоб чітко знати процедуру голосування й усвідомлювати, до яких наслідків призведе та чи інша відповідь на поставлене запитання.

242

Джерела та література:

1. Верховна Рада України. 1991. Про всеукраїнський та місцевий референдуми: Закон України N 1287-XII (1287-12), Липень 3. URL: <https://bit.ly/3uQpAxF> (accessed January 29, 2022).
2. Верховна Рада України. 2009. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України № 852-VI, Січень 14. URL: <https://bit.ly/36dFVSK> (accessed January 15, 2022).
3. Верховна Рада України. 2021. Про місцевий референдум: Проєкт Закону України № 5512, Січень 19. URL: <https://bit.ly/3pXfiYh> (accessed January 5, 2022).
4. Ключковський Ю. 2018. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ: Ваіге
5. Конституція України. 1996. Закон України № 30, Червень 28. URL: <https://bit.ly/3sZR959> (accessed January 29, 2022).
6. Опора. 2021. «Законопроєкт про місцевий референдум: які питання вирішуватиме, хто оплатить, як можна буде агітувати». URL: <https://bit.ly/34BtsaL> (accessed February 01, 2022)
7. Павленко І. Даниляк О. Макаров Г. Руденко А. 2019. Розвиток форм безпосередньої демократії в Україні: аналіз доцільності та перспектив застосування. Київ: НІСД.

8. Рада Європи. 1992. Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні, Лютий 5. URL: <https://bit.ly/3oQ8jAR> (accessed January 10, 2022)

9. Рада Європи. 2001. Про участь громадян у місцевому публічному житті: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи, Грудень 6. URL: <https://bit.ly/3uPrONu> (accessed January 29, 2022).

10. Рада Європи. 2009. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади, ETS № 207. URL: <https://bit.ly/3JpkLPR> (accessed January 16, 2022)

11. Рада Європи. 2015. Європейська хартія місцевого самоврядування. Офіційний вісник України, № 24, Квітень 3. URL: <https://bit.ly/3oQ8jAR> (accessed January 12, 2022)

12. Радіо Свобода. 2018. “Чи потрібні українцям референдуми?” URL: <https://bit.ly/3soU8W7> (accessed January 29, 2022).

13. Радіо Свобода. 2019. “Явка на виборах в Раду стала найнижчою в історії” URL: <https://bit.ly/34I2AWT> (accessed January 29, 2022).

14. Слово і Діло. 2020. “Місцеві вибори в Україні: як змінювалася явка за період незалежності”. URL: <https://bit.ly/3BjKndW> (accessed January 29, 2022).

15. Укрінформ. 2020. “План дій Ради Європи для України продовжено до кінця 2022-го”. URL: <https://bit.ly/3sEdzZo> (accessed January 29, 2022).

16. Congress of local and regional authorities. 2021. Holding referendums at local level. Congress of local and regional authorities. 40th SESSION, Second part, Report CG 40-11. URL: <https://bit.ly/3BnfOnD> (accessed January 24, 2022).

17. Council of Europe. 1996. Recommendation No. R (96) 2 of the Committee of Ministers to Member States on Referendums and Popular Initiatives at Local Level. Adopted by the Committee of Ministers at the 558th meeting of the Ministers’ Deputies. URL: <https://bit.ly/3HQp7ip> (accessed January 24, 2022).

18. Venice Commission’s. 2020. Revised Guidelines on the Holding of Referendums CDL-AD(2020)031. Approved by the Council of Democratic Elections at its 69th online meeting and adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session. URL: <https://bit.ly/3BlQFd3> (accessed January 24, 2022).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. 1991. On All-Ukrainian and Local Referendums: Law of Ukraine No. 1287-XII (1287-12), July 3. URL: <https://bit.ly/3uQpAxF> (accessed January 29, 2022).

2. Verkhovna Rada of Ukraine. 2009. On the National Program for Adaptation of the Legislation of Ukraine to the Legislation of the European Union: Law of Ukraine № 852-VI, January 14. URL: <https://bit.ly/36dFVSK> (accessed January 15, 2022).

3. Verkhovna Rada of Ukraine. 2021. On the local referendum: Draft Law of Ukraine № 5512, January 19. URL: <https://bit.ly/3pXfiYh> (accessed January 5, 2022).

4. Klyuchkovsky, Yuri. 2018. Principles of suffrage: doctrinal understanding, status and prospects of legislative implementation in Ukraine. Kyiv: Waite

5. Constitution of Ukraine. 1996. Law of Ukraine № 30, June 28. URL: <https://bit.ly/3sZR959> (accessed January 29, 2022).

244

— 6. Support. 2021. «The bill on the local referendum: what issues will decide who will pay, how to campaign.» URL: <https://bit.ly/34BtsaL> (accessed February 01, 2022)

7. Pavlenko I. Danyliak O. Makarov G. Rudenko A. 2019. Development of forms of direct democracy in Ukraine: analysis of expediency and prospects of application. Kyiv: NISS.

8. Council of Europe. 1992. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at the Local Level, February 5. URL: <https://bit.ly/3oQ8jAR> (accessed January 10, 2022)

9. Council of Europe. 2001. On Citizens' Participation in Local Public Life: Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe, December 6. URL: <https://bit.ly/3uPrONu> (accessed January 29, 2022).

10. Council of Europe. 2009. Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the Right to Participate in Local Government Affairs, ETS № 207. URL: <https://bit.ly/3JpkLPR> (accessed January 16, 2022)

11. Council of Europe. 2015. European Charter of Local Self-Government. Official Gazette of Ukraine, № 24, April 3. URL: <https://bit.ly/3oQ8jAR> (accessed January 12, 2022)

12. Radio Liberty. 2018. «Do Ukrainians need referendums?» URL: <https://bit.ly/3soU8W7> (accessed January 29, 2022).

13. Radio Liberty. 2019. «Turnout in the elections to the Rada became the lowest in history» URL: <https://bit.ly/34I2AWT> (accessed January 29, 2022).

14. Word and Deed. 2020. «Local elections in Ukraine: how turnout has changed since independence.» URL: <https://bit.ly/3BjKndW> (accessed January 29, 2022).

15. Ukrinform. 2020. «The Council of Europe Action Plan for Ukraine has been extended until the end of 2022.» URL: <https://bit.ly/3sEdzZo> (accessed January 29, 2022).

16. Congress of local and regional authorities. 2021. Holding referendums at local level. Congress of local and regional authorities. 40th SESSION, Second part, Report CG 40-11. URL: <https://bit.ly/3BnfOnD> (accessed January 24, 2022).

17. Council of Europe. 1996. Recommendation No. R (96) 2 of the Committee of Ministers to Member States on Referendums and Popular Initiatives at Local Level. Adopted by the Committee of Ministers at the 558th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://bit.ly/3HQp7ip> (accessed January 24, 2022).

245

18. Venice Commission's. 2020. Revised Guidelines on the Holding of Referendums CDL-AD(2020)031. Approved by the Council of Democratic Elections at its 69th online meeting and adopted by the Venice Commission at its 124th online Plenary Session. URL: <https://bit.ly/3BlQFd3> (accessed January 24, 2022).

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.246-267>

УДК: 323.1:342.722](4-6ЄС)

© Михайло Драпак¹

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НОРМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

246
— У статті проаналізовано витoki суперечностей між акторами етнополітичних процесів довкола питань захисту національних меншин і зв'язок цих явищ з релевантними політико-правовими нормами Європейського Союзу. Вказана міжнародна організація, з одного боку, прагне забезпечення миру та стабільності у Європі, а з іншого, відстоює впровадження принципів верховенства права, демократії та прав людини в практиці суспільних відносин держав, що є її членами чи виявляють інтерес до інтеграції. Це вимагає від ЄС особливої уваги до проблем міжетнічних відносин як сфери з високим конфліктним потенціалом. Відповідно, європейські інституції створили систему норм, впровадження та виконання яких покликані зменшувати чи нівелювати негативні сценарії розвитку таких процесів. Автор визначає основні суб'єкти міжетнічних відносин – держави проживання, національні меншини та материнські держави, у контактах між якими можливе виникнення суперечностей на внутрішньому та зовнішньополітичному рівнях. Приділено увагу можливим стратегіям впливу ЄС на взаємозв'язки між подібними акторами задля пошуку прийнятних рішень і забезпечення соціальної згуртованості.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, право ЄС, національні меншини, націоналізм, міжетнічні відносини, політичні конфлікти.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: drapak.mykhailo@chnu.edu.ua

Theoretical Foundations of Political and Legal Norms of the European Union in the Field of the National Minorities' Rights Protection

The article analyzes the origins of contradictions between the actors of ethnopolitical processes amid the protection of national minorities and the connection of these phenomena with the relevant political and legal norms of the European Union. This international organization, on the one hand, strives to ensure peace and stability in Europe and, on the other hand, advocates the implementation of the principles of the rule of law, democracy and human rights in the practice of social relations of states that are its members or which express interest in integration. This requires the EU to pay special attention to the problems of inter-ethnic relations as an area with high conflict potential. Accordingly, European institutions have created a system of norms, the implementation and following of which are designed to reduce or eliminate negative scenarios of the development of such processes. The author defines the main subjects of inter-ethnic relations – host states, national minorities and kin states, in contacts between which contradictions may arise at the domestic and foreign policy levels. Attention is paid to the possible strategies of EU influence on the relations between such actors to find acceptable solutions and ensure social cohesion.

247

Keywords: European Union, European integration, EU law, national minorities, nationalism, inter-ethnic relations, political conflicts.

Постановка проблеми та мета статті. Попри економічну та культурну глобалізацію, національні особливості окремих суспільств слугують запорукою збереження унікальності їх внутрішніх політичних процесів і систем, а погляди національних еліт на свою державу та регіон її розташування – важливим чинником розвитку міжнародних відносин. У цьому сенсі категорія етнічності як основа національної ідентичності, культури й соціальних наративів, що насажувала історію ХХ століття, досі залишається частиною поглядів і повсякденної діяльності політиків, найвищих державних керівників і міждержавних функціонерів. Водночас упродовж десятиліть після Другої світової війни світова спільнота доклала чимало зусиль, щоби деполітизувати етнічне. Питання миру між народами та забезпечення прав людини стали визначальними напрямками діяльності міжнародних організацій у цей час й зокрема такого наднаціонального об'єднання яким є Європейський Союз.

Історія повоєнної Європи пов'язана із налагодженням співпраці, взаємозв'язку та спільної відповідальності між країнами, що мали запобігти можливим конфліктам між урядами та народами, а також принести процвітання континенту. Цю ідею було покладено в основу створення Європейського товариства вугілля та сталі, що було засновано 1951 року та яке, поруч з іншими європейськими Спільнотами, зрештою еволюціонувало у Європейський Союз. Упродовж десятиліть від моменту започаткування, це об'єднання пройшло шлях від Спільного ринку з уніфікованими правилами до унікального політичного Союзу, що має єдині стандарти демократії, верховенства закону і прав людини. Ці принципи втілено в Копенгагенських критеріях, виконання яких є умовою долучення держав до Об'єднаної Європи (European Union, European Comission, 1993).

248

Функціональність та стійкість ЄС до внутрішніх і зовнішніх викликів зокрема обумовлена адаптивністю організації та своєрідними способами виконання його повноважень. За словами Луука ван Мідделаара, об'єднання має змогу пристосовуватися до нових умов через постійний пошук рішень, що задовольняли б усі держави-члени. При цьому сам розв'язок тієї чи іншої проблеми настільки ж важливий, наскільки й «дух спільноти», тобто прагнення країн-учасниць діяти разом (Ван Мідделаар, 2018, 17). Іншою особливістю ЄС є те, що це інтеграційне об'єднання діє на декількох рівнях управління, де втілюється у взаємодії відповідних акторів. Так Луук ван Мідделаар веде мову про «Європу інституцій», «Європу держав» і «Європу громадян», яким сьогодні відповідають Європейська Комісія, Рада ЄС та Європейський парламент. Відповідно, Союз діє і як наддержавне об'єднання, що слідує за виконанням спільних правил, і як міждержавна асоціація, що встановлює ці правила, і як спільний простір для мільйонів людей, які послуговуються встановленими правилами. Водночас, за зауваженням дослідника, легітимності та стійкості цій системі надають саме держави-члени, які еднають ЄС і ухвалюють рішення щодо його розвитку та подолання спільних проблем (Ван Мідделаар, 2018, 32 – 39; 61 – 63). Таким чином, Об'єднана Європа одночасно є ареною взаємодії між урядами й суспільствами країн і арбітром у відносинах між ними. Саме така система забезпечує політичну стабільність на континенті без зазіхань на суверенітет держав.

Прагнення миру, стабільності та процвітання на континенті, так само як концепція «Європи громадян» вимагає від ЄС активної вза-

ємодії із сусідами та створює передумови до залучення нових членів. Хвилі розширення Об'єднаної Європи відбивають втілення цих принципів. Однак на цьому шляху перед організацією виникають виклики, насамперед пов'язані з реформуванням систем управління держав-вступників (переведення їх до відповідності Копенгагенським критеріям) й інтеграцією суспільств, що можуть мати історичні травми, пов'язані зі спільнотами в сусідніх країнах (націй, що мають не до кінця залагоджені конфлікти). Попри те, що європейські інституції було засновано і для подолання саме таких проблем, кожна хвиля розширення ЄС приносила їм завдання нової складності. Так, із докорінними політичними змінами на континенті й у передчутті «параду вступів до своїх лав» Об'єднана Європа пройшла крізь серйозну трансформацію та набула звичних тепер форм. Це сталося 1993 року, коли набула чинності Маастрихтська угода (European Union, 1992) та було ухвалено Копенгагенські критерії. Тоді ці процеси відбувалися на фоні краху авторитарних комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи та їх подальшої демократизації.

249

Упродовж 1990-х років ряд уряди центральноевропейських країн висловили намір долучитися до Об'єднаної Європи. На той момент нормотворці ЄС вже розробили умови вступу, перетворивши європейські інституції на законодавців і носіїв інтернаціоналізованих, спільних для Європи норм і політик (Börzel and Risse, 2000, 8). Як зазначає Джудіт Келлі, приєднання до ЄС зокрема мало авторитетну складову для еліт посткомуністичних центральноевропейських країн, адже вступ означав би, що їхні держави є «сучасними», «ліберальними» і «правовими» (Kelley, 2004, 21). Такий статус надавав би національним лідерам значних політичних дивідендів на внутрішній арені та відкривав би для їх суспільств нові можливості, зокрема забезпечував приростання зовнішніх інвестицій. Водночас, за зауваженням Джеффри Чеккеля, «долучення до Заходу» було важливим символічним кроком для країн регіону, адже таким чином вони поверталися до загальноєвропейської політичної арени після років перебування за Залізною завісою (Checkel, 2001). Таким чином, уряди та суспільства центральноевропейських країн були готові до прийняття правил ЄС, аби бути прийнятими в Об'єднаній Європі.

Водночас крах комуністичної ідеології та розпад деяких держав, що перебували під її впливом, у 1990-х роках обернувся серією між-

етнічних конфліктів й навіть воєн, масштабів яких Європа не бачила з моменту завершення Другої світової. Йдеться про конфлікти у пост-югославських країнах і війну між Вірменією та Азербайджаном у Нагірному Карабасі. Ці обставини, за свідченням Анни-Мілади Вахудової та Гвендолін Сассе, змусили ЄС звернути увагу на той вимір соціальних і міждержавних відносин, який раніше не був у фокусі європейських інституцій – захист прав національних меншин. Брюссель прагнув запобігти виникненню нових міжетнічних конфліктів і гарантувати дієве виконання принципу прав людини (Вахудова, 2009, 170 – 171; Sasse, 2009, 20). Цей намір мав підґрунтя ще й тому, що самі посткомуністичні еліти та суспільства регіону, за визначенням Роджерса Брубейкера, перестворювали свої національні держави після десятиліть побудови спільнот за принципами марксистської ідеології. У цьому процесі уряди країн нерідко апелювали до необхідності впровадження націоналістичних за суттю рішень і програм, що були покликані створити згуртовані довкола нових принципів суспільства, але водночас політизували питання міжетнічних відносин (Brubaker, 1996, 103 – 106). Відповідно, нормативні документи та політики щодо національних меншин стали предметом перемовин між Брюсселем і країнами-вступниками з Центральної Європи. Дотримання певних зобов'язань у цій царині стало умовою долучення держав до ЄС і критерієм оцінювання їх відповідності «європейським стандартам».

Предметом запропонованої статті є аналіз ключових проблем у сфері міжетнічних відносин і захисту прав національних меншин, на розв'язання яких може бути спрямовано діяльність європейських інституцій, а також визначення політико-правових інструментів, які ЄС може застосовувати в цій галузі.

Мета статті полягає у з'ясуванні універсалізованих норм ЄС для запобігання етнічним кризам і конфліктам між державами-членами та кандидатами на вступ в контексті забезпечення прав національних меншин.

Актуальність такого дослідження обумовлена потребою аналізу та можливого коригування траєкторії чинної європейської інтеграції України у царині етнополітики. Це питання залишається у центрі уваги з огляду на ту обставину, що на політичній арені Європи права національних меншин досі є предметом суперечок між державами (як у випадку Сербії та Боснії і Герцеговини / Косово / Чорногорії,

Угорщини та України / Румунії), етнічна ідентичність часто стає категорією зовнішньої політики (як у випадку Болгарії та Північної Македонії), а прагнення знищити іншу націю пояснюють потребою виправити помилки минулої політики (як у випадку війни Росії проти України). Крім того, сам ЄС надалі виступає активним посередником у вирішенні міжетнічних конфліктів, як от у випадку модерування діалогу між Сербією та Косово, між Азербайджаном і Вірменією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення можливостей ЄС впливати на розв'язання криз у міжетнічних відносинах і сприяти забезпеченню прав національних меншин як механізму встановлення соціальної згуртованості в державах відбувається у двох вимірах. Змістом першого є принципи, які європейські інституції можуть застосовувати у відносинах з урядами під час інтеграції їх країн до Об'єднаної Європи. Другий вимір зосереджено довкола внутрішніх правил ЄС, які виконують держави-члени. Ці дві сфери пов'язані між собою, адже під час вступу до організації країни-апліканти та країни-кандидати досягають відповідності критеріям долучення, тобто синхронізують своє право та політики з законодавством і рішеннями всієї Об'єднаної Європи.

251

Зауважимо, що під час інтеграції держав ЄС застосовує різні інструменти стимулювання держав до здійснення реформ. Досвід долучення країн Центральної та Східної Європи до Об'єднаної Європи дозволив універсалізувати знання про стратегії Брюсселя в цьому процесі (адже, як ми зазначали вище, ЄС набув звичної нам організаційної структури саме напередодні розширення на Схід Європи). Вивчення інструментів впливу має два магістральних напрямки – дослідження в рамках теорій раціонального вибору та конструктивізму. Перша – розуміє прийняття країнами-кандидатками принципів і норм ЄС через заохочення та особисті вигоди для представників їх еліт. Практичне продовження цієї теорії втілюється в моделі зовнішніх стимулів (Nix and Goetz, 2000; Schimmelfennig, 2000) та модель слабких і жорстких важелів (Вахудова 2009). Друга теорія представляє набуття відповідності Копенгагенським критеріям як процес розвитку суспільств країн, перейняття ними цінностей ЄС та здобуття їх елітами насамперед репутаційних переваг від інтеграції. В її рамках було розроблено зокрема модель міжнародної соціалізації (Checkel, 2001) та соціального навчання (Börzel and Risse 2003).

Виконання критеріїв для членства у ЄС включає внутрішнє реформування певних сфер суспільного життя в країнах за рекомендаціями європейських інституцій і прийняття *acquis communautaire* – законодавства ЄС як первинного відносно національних нормативних актів. За словами Джудіт Келлі, такий механізм впливу європейських інституцій на уряди означає, що виконання певних рішень владою держави передбачає перехід у новий статус на шляху до ЄС або конкретні заохочення. Інший інструмент стимулювання змін на національному рівні є нормативний тиск. За нього зовнішні актори заохочують держави відповідати певним цінностям і нормам, невідповідність яким несе репутаційні втрати (Kelley, 2004, 7 – 8). Водночас Івенолін Сассе зауважує, що успішність досягнення критеріїв для членства обумовлена не лише зовнішніми факторами – внутрішньополітичні умови, дії інституцій і поведінка еліт також можуть здійснювати вирішальний вплив. Проте дослідниця додає, що саме вступ до ЄС створює умови для демократичної консолідації в державах-аплікантах і для їх реформування. За словами Івенолін Сассе, стійкість цих умов і можливість їх підтримання після долучення до ЄС є питанням дієвості створених внутрішніх систем, хоча європейські інституції можуть підкріплювати їх через подальший безпосередній чи делегований вплив (за допомогою Ради Європи чи ОБСЄ) (Sasse, 2009, 18 – 19). Інструментами прямого впливу ЄС на держави-члени є моніторинги виконання вступних зобов'язань і «процедура порушення», за якої європейські інституції рекомендують урядам поліпшити ситуацію в тій чи іншій суспільній сфері, інакше на них чекають санкції (позбавлення голосу, зменшення фінансування з Фондів ЄС тощо).

Ще одним форматом взаємодії європейських інституцій з урядами, який слід згадати, є Політика Сусідства Європейського Союзу, на практиці втілена у Південному та Східному Партнерствах. Метою такого механізму є запобігання виникненню бар'єрів між Об'єднаною Європою та його сусідами через забезпечення спільної стабільності, процвітання та безпеки. Здійснюючи цю політику, ЄС керується принципами верховенства права та прав людини (European Union, European Parliament, 2006). Водночас уряди і суспільства деяких країн, які входять у межі дії Політики Сусідства ЄС та розташовані в Європі, сприймають її як спосіб європейської інтеграції. Як зазначає вітчизняний дослідник Анатолій Круглашов, Грузія, Молдова та

Україна протягом останніх років застосовували цей канал співпраці з ЄС для здобуття нового статусу – кандидатів на вступ, а не партнерів з-поза Об'єднаної Європи. Для цих країн участь у Східному Партнерстві була не лише інструментом модернізації та досягнення високих соціальних стандартів, але й цивілізаційним і культурним вибором (Kruglashov, 2018, 516 – 520). З огляду на предмет цієї статті, слід зазначити, що Політика Сусідства ЄС може торкатися реформування сектору прав національних меншин і загальних принципів здійснення етнополітики у відповідних країнах. Однак європейські інституції використовують лише заохочувальні м'які засоби впливу в такому випадку, не маючи змоги вимагати від урядів дотримання правил Спільноти.

Виклад основного матеріалу. Вивчення теоретичних засад основних політико-правових норм ЄС у сфері захисту прав національних меншин як способу запобігання етнополітичним кризам чи їх розв'язання слід почати з визначення змісту ключових понять, якими ми оперуємо. У цій статті ми говоримо про невідомі етнічні спільноти в європейських державах, відносини яких із більшістю населення найчастіше стають полем відповідних конфліктних ситуацій. Правова практика у цій царині концентрується довкола двох понять – «корінний народ» і «національна меншина».

253

Обидва терміни об'єднує зв'язок із соціальними групами, які у певних суспільствах і за певних обставин / умов, можуть бути сприйняті більшістю населення як відмінні за етнічними (мовою, культурою, груповою ідентичністю) ознаками. Ці концепти застосовують також на позначення спільнот, що перебувають у меншості відносно решти громадян за кількістю людей, які визначають себе причетними до відповідних груп. Попри те, що забезпечення прав таких громадян є предметом міжнародних документів, національних законодавств і політик, рамкові інтернаціональні декларації, конвенції та договори не містять належних визначень і критеріїв розрізнення цих понять. У цьому контексті Патрік Торнберрі писав, що «здається, є тільки загальна згода, що немає загально узгодженого поняття «меншина» (Thornberry, 1993, 164). Федеріка Пріна зауважує, що подібна ситуація створює практику, за якої тільки держави можуть визначати які етнічні групи в їхньому суспільстві можуть бути визначені як меншини та розраховувати на здобуття відповідних особливих прав (Prina, 2013, 113).

Подібний стан речей змушує нас спершу позначити базове поняття, що об'єднує концепти «корінний народ» і «національна меншина». Дослідник структури та трансформації спільнот у США Джо Фіген оперує термінами «расова група» та «етнічна група» на позначення меншин у суспільстві. Перше поняття він визначає як «соціальну групу, що людина з або поза неї визначила як вищу або нижчу на основі реальних або уявних фізичних характеристик, обраних суб'єктивно» (Feagin, 1993, 7). Етнічною групою Джо Фіген називає «групу, що соціально відрізняється або є відокремлена іншими або самостійно насамперед на основі культурних чи національних ознак» (Feagin, 1993, 9). Для пояснення змісту поняття меншини дослідник трансформував дефініцію соціолога Луїса Вірта: «Це група людей, які через їх фізичні чи культурні характеристики виділені серед інших у суспільстві, у якому вони живуть, у рамках диференціальної та нерівної угоди та які, як наслідок, вважають себе об'єктом колективної дискримінації» (Feagin, 1993, 47). Враховуючи, що це визначення вказує на політичну та правову природу аналізованого концепту, Джо Фіген пропонує розуміти меншини як «підпорядковані групи», а визнану владою суспільну більшість як «домінантну групу» (Feagin, 1993, 10).

Подібне потрактування терміну відбиває стратегію управління етнічними питаннями, що характерні для країн Західної Європи та Північної Америки. До прикладу, Майкл Вальцер стверджує, що держави в цих частинах світу розвивалися за принципами лібералізму, що передбачає етнічну нейтральність урядування. За таких умов державні інституції мають стояти понад всіма соціальними групами та поза відтворенням їхніх культур і мов, створюючи рівні умови для реалізації власних прав усім громадянам (Walzer, 1994, 100 – 101). Однак, як зазначає Вілл Кімлічка, такий принцип не витримує перевірки практикою, адже самі ці держави за допомогою панівної мови та культури створюють систему соціетальної взаємодії між громадянами (Kymlicka, 1996, 101). Крім цього, навіть у рамках концепцій мультикультуралізму та «плавильного казану», що виникли на основі подібного підходу, держави мали визнати особливі права деяких невідоміантних етнічних спільнот, щоби віддати належне їхньому унікальному внеску в спільну культуру та історію суспільств (Eagan, 2006, 577). У цьому випадку насамперед йдеться про корінні народи. Під ними Вілл Кімлічка розуміє такі соціальні групи, чия територія проживання була зайнята раніше іншими спільнотами та яка була

включена до складу їхніх держав; натомість ці групи не створили власні держави (Kymlicka, 1995, 109). Забезпечення прав таких спільнот державою може бути сприйнята як акт встановлення соціальної справедливості та відповідальності перед своїми громадянами, що має на меті створити інклюзивний і комфортний простір для всіх. Ключовою відмінною рисою корінних народів у цьому контексті є факт, що збереження їхньої тожсамості не може бути предметом політик в інших державах. Це міркування відбиває визначення таких спільнот, яким ми оперуємо в цій статті. Зазначмо, що відносини корінних народів як етнічних соціальних груп без власної національної держави в урядах країн свого проживання вкрай нечасто стають предметом міжнародних суперечок. Цю обставину можна пояснити тим, що подібні спільноти майже ніколи не мають зв'язків з іноземними державними акторами, які б сприймали їх як частину своєї нації. Відповідно, питання забезпечення їх прав має відносно низький потенціал до міжнародної політизації. Проте цього не можна сказати про національні меншини.

Описаний вище принцип етнічної нейтральності держави ігнорує особливості етнополітичних процесів та їх важливості для держав і громадян поза Західною Європою й Північною Америкою. На цю обставину зокрема звертає увагу Роджерс Брубейкер, який говорить, що розбудова національних держав у Центральній і Східній Європі наприкінці ХХ – початку ХХІ століття зокрема проблематизувала відносини між тими хто був більшістю та меншинами, які по-різному бачили «національні проекти» у своїх країнах (Brubaker, 1996, 43 – 44). Напруженості у міжетнічних відносинах у цих країнах не могли бути розв'язані калькуванням ліберальних принципів чи запереченням існуючих відмінностей – протиборчі етнонаціональні групи повинні були дійти дієвої згоди, виявляючи задоволення рівнем захисту своєї мови, культури, ідентичності та єдності. Як пише Вілл Кимлічка, більшість дійсних і потенційних міжетнічних конфліктів у Європі того часу були пов'язані з правами національних меншин. Дослідник вказує на те, що наприкінці ХХ століття у цій частині світу завершилися формування кордонів національних держав, що змінювалися упродовж ста років з розпадами імперій і блоків. Склалася ситуація, за якої в одній країні представники певного етносу склали більшість, а в іншій – вони ж були меншиною (водночас маючи власну – іншу – національну державу). Розглядаючи це явище, Вілл

Кимлічка сформулював власне визначення національної меншини: «групи, які сформували повні та функціональні суспільства на своїй історичній батьківщині до того, як її було приєднано до більшої держави» (Кимлічка, 2001, 32 – 33).

Глобалізація, трудова міграція та втеча мільйонів людей від бойових дій протягом останніх років внесли нові змінні у вивчення національних меншин у Європі. Так деякі дослідники пропонують розрізняти «старі» та «нові» національні меншини (Malloy, 2013, Anderson, 2017, Waterbury, 2017). Під першими – розуміють національні меншини із сталою територією мешкання, які займають її протягом тривалого часу (для їх позначення використовують термін «автохтонні», «корінні», «традиційні», «неіммігрантські»). Другі ж – розуміють як етнічні групи, що сформували свої спільноти відносно нещодавно, на новій території (також їх інколи називають «іммігрантськими»). Водночас, як зазначає Роберта Медда-Віндішер, основні міжнародні документи, що так чи інакше стосуються питань етнополітики, першочергово замислені для «старих» меншин як для громадян держав, що давно заявляють про свої потреби та є включеними до процесів у суспільстві (Medda-Windischer, 2019, 232 – 233).

256

Отже, під поняттям «національна меншина» ми розумітимемо соціальну групу, що сформувала певне суспільство та державу (чи долучилася до їх формування), що функціонують на її історичній батьківщині чи її частині, але котра мешкає в іншій державі і є відмінною за своєю етнонаціональною ідентичністю від домінантної більшості.

Представники національних меншин можуть асоціювати себе одночасно з двома країнами – державою перебування та материнською державою (історичною батьківщиною). На думку Роджерса Брубейкера, саме ця риса таких спільнот ставить їх у центр потенційних конфліктів. Дослідник пропонує тріадичну модель для пояснення відносин між державами проживання (державами, що націоналізуються), національними меншинами та материнськими державами. Суб'єкт першого типу прагне створити зі свого суспільства якомога більш єдину, а отже й одноманітну (за певними ознаками) групу. У теорії Роджерса Брубейкера такий актор вдається не лише до інструменту інтеграції, але й асиміляції «Інших». Протилежний суб'єкт у цій моделі – материнська держава – зі свого боку також може націоналізуватися. Проте, її ключовою рисою у цьому контексті є збереження впливу на «співвітчизників за кордоном» – національні мен-

шини, що мешкають у сусідніх країнах. Цей вплив може слугувати як збереженню ідентичності таких груп, так і посиленню іредентистських настроїв серед їх представників. Зрештою національні меншини згідно з цією теорією прагнуть зберегти власну тожсамість, вимагаючи створення шкіл з викладанням рідною для себе мовою, своїх культурних інституцій тощо. У цих вимогах, за Брубейкером, може бути прихований фактор дестабілізації для держави, «що націоналізується», і фактор впливу на сусідів з боку материнських держав (Brubaker, 1996).

Таким чином, забезпечення прав національних меншин інколи може мати яскравий й досить конфліктний вияв у міжнародних відносинах. Незадоволені своїм становищем недомінантні етнічні групи можуть просити про допомогу зовнішніх акторів – материнські держави та міжнародні організації. Національні держави, які бачать загрози своїй соціальній єдності, можуть покласти відповідальність за них на національні меншини та їхні історичні батьківщини. Материнські ж держави, які висловлюють стурбування долею груп у сусідніх країнах і / або які інструменталізують ці питання для досягнення політичних дивідендів, можуть водночас тиснути на іноземні уряди та міжнародні організації. Наведені варіанти демонструють, що учасниками відносин суб'єктів тріадичної моделі Роджерса Брубейкера є не лише уряди та громадяни.

Пітер ван Гутен, аналізуючи призвідники безпекових загроз і способи зменшення їх сили у відносинах між державою проживання, національною меншиною та материнською державою, зауважив, що у деяких випадках ефективну участь у зниженні напруги можуть брати «четверті актори» – держава-модератор або міжнародні організації. На думку дослідника, можливості таких суб'єктів впливати на відносини між більшістю та меншістю за модальністю схожі на можливості материнських держав (Van Houten, 1998, 114). Тобто, зовнішні актори можуть діяти як сторони, що за допомогою авторитету та практичних важелів впливу стимулюють уряди та спільноти до певних кроків у міжетнічних питаннях або модерують їхній діалог. Міжнародні організації в цьому контексті можуть мати найсильніші важелі впливу, коли приймають держави до своїх лав або ж коли беруть з держав-учасниць зобов'язання дотримуватися власних чітких правил, невиконання яких передбачає не менш чіткі штрафні санкції.

Наміри гарантувати права людини та запобігти конфліктам між державами покладені в основу європейського підходу до національних меншин. Як зазначає Тове Малой, у цьому контексті інституції міжнародних організацій у Європі діють у нормативному та політичному вимірах. Перший передбачає впровадження певних юридичних положень, зобов'язання щодо яких уряди та держави беруть на себе під час вступу до відповідних міждержавних спільнот. Нормативний підхід також включає контроль за дотриманням гарантій і послідовне звітування. У політичному вимірі державам надано можливість взяти на себе зобов'язання (чи відмовитися від них) щодо захисту меншин у результаті домовленостей з іншими урядами (Malloy, 2013b, 52). У такому випадку, влада може не лише досягати позитивних результатів у налагодженні внутрішньої соціальної згуртованості, але й покращувати відносини із сусідніми країнами. Описання цих двох вимірів відтворює рамку етнополітичних стратегій ЄС, які організація застосовує до країн-вступників.

258

— Політико-правові норми ЄС щодо захисту прав національних меншин було втілено в деяких документах Спільноти, розроблених протягом 1990 – 2000-х років. Як зазначає Джудіт Келлі, європейські інституції почали роботу над цими механізмами на фоні міжетнічних воєн на Балканах і в передчутті вступу ряду держав Центрально-Східної Європи до організації. Вони мали б забезпечити розширений ЄС від потенційної політичної нестабільності (Kelley, 2004, 18).

«Угода про Європейський Союз» (European Union, 1992) від 1992 року спершу не містила норм, що прямо стосувалися би питань національних меншин. Однак для засновників цього об'єднання протидія утискам за будь-якою ознакою була підставовим принципом, що було відображено в одному з Копенгагенських критеріїв для країн-вступників: «стабільні інституції, що гарантуватимуть демократію, верховенство права, права людини, повагу до меншин та їх захист» (European Union, European Council, 1993). Попри те, що об'єднання дотримувалося принципів, прийнятих Римською конвенцією прав людини та фундаментальних свобод від 1950 року (Council of Europe, 1950), у Брюсселі вирішили прибрати розрив між умовами для вступників і власними установчими документами. Відтак 1997 року Угоду про ЄС було доповнено статтею F, що декларувала «повагу ЄС до національних ідентичностей його держав-членів», а також вимагала від усіх урядів дотримуватися фундаментальних прав і свобод людини у

своїх рішеннях, серед яких є антидискримінаційні вимоги (European Union, 1997).

У перші роки після підписання Маастрихтської та Амстердамської угод ЄС у царині захисту прав національних меншин більше концентрувався на питаннях моніторингу ситуації, ніж створення відповідної нормативної бази. Так, у 1993 р. було створено Європейську комісію проти расизму та нетолерантності, а 1997 року роботу розпочав Європейський центр моніторингу расизму та ксенофобії, що за десять років перетворився на Агенцію фундаментальних прав. 2000 року у ЄС було ухвалено документ, розроблений Європейською Радою, підтриманий Європарламентом та Єврокомісією – Хартію фундаментальних прав ЄС. Це перший рамковий документ у сфері захисту прав людини, розроблений саме для країн-членів ЄС. Він зокрема стосується прав національних меншин, декларуючи прихильність принципу недискримінації представників національних меншин та повагу ЄС до культурного, релігійного та лінгвістичного різноманіття (European Union, 2000). Однак цей документ із самого початку мав нез'ясований правовий статус, оскільки не був обов'язковим для ратифікації країнами-членами ЄС і не передбачав санкцій за його невиконання.

259

Запровадження усіх зазначених служб і прийняття декларативних документів відбувалося без прийняття жорстких (для дотримання) нормативних актів ЄС у сфері захисту прав національних меншин. Як зазначає Бернд Рехель, ці питання не були предметом *acquis communautaire* – корпусу спільних правових норм і документів, обов'язкових для імплементації усіма членами ЄС до 2000 року (Rehel, 2013, 227 – 228). Тоді Європейська комісія прийняла дві Директиви, що і сьогодні регулюють правові норми країн-членів ЄС у сфері захисту прав національних меншин. Це Директива 2000/43 («Директива про расову рівність») та Директива 2000/78 («Директива про рівний доступ до працевлаштування»). Перший документ забороняє будь-який вияв дискримінації за расовою чи етнічною ознакою у будь-якій сфері суспільного життя (European Union, European Council, 2000a). Другий – робить незаконним дискримінацію за будь-якою ознакою (зокрема, расовою чи етнічною) під час працевлаштування та трудових відносин загалом (European Union, European Council, 2000b). Саме ці документи стали обов'язковими для виконання усіма країнами-членами ЄС у сфері захисту прав на-

ціональних меншин. Вони ж були першими та останніми значними правовими актами з цієї царини, ухваленими до прийняття нових країн-членів до ЄС у 2004 та 2007 роках.

Висновки. Як організація, що прагне забезпечувати мир і процвітання у Європі, Європейський Союз визначає одним із пріоритетів своєї діяльності налагодження та розвиток добросусідських відносин між країнами. Цей компонент зокрема включає розбудову зв'язків між сторонами, посередництво в суперечках і пошук рішень, що були б позитивними для усіх акторів. Водночас як об'єднання, що ставить за мету забезпечувати та захищати верховенство права, демократію й права людини, ЄС вимагає від держав-членів дотримання чітких правил Спільноти та підтримує включення якомога більшої кількості недержавних акторів до ухвалення рішень на національному та європейському рівнях. Ці магістральні цілі зокрема спрямовують діяльність інституцій Об'єднаної Європи на зниження конфліктного потенціалу міжетнічних відносин, запобігання та розв'язання криз, що виникають в їх межах.

260

— Етнополітичні практики насамперед концентруються на питаннях комфортного співжиття різних спільнот у тій чи іншій країні. У цьому контексті найбільш проблематичним є пошук моделей управління, за якої не було б порушено функціональності держав, соціальної згуртованості та жодна з етнопонаціональних груп не почувала загрози своїй єдності та ідентичності. Суб'єктами міжетнічних відносин у цьому випадку є уряди держав, більшість населення та меншини (корінні народи та національні меншини). У таких випадках ЄС здатен позитивно впливати на внутрішньополітичну ситуацію, заохочуючи чи вимагаючи від держав дотримання певних стандартів прав людини, демократії та верховенства права. З іншого боку, питання взаємодії між різними етнічними групами можуть бути переведені в міжнародну площину, тобто ставати предметом контактів між державами. За сучасного світового порядку та особливо в європейському контексті, конфліктні ситуації на такому рівні етнополітики найчастіше виникають у відносинах між державами проживання, національними меншинами та материнськими державами. У таких випадках ЄС може виступати посередником між різними акторами в процесі пошуку ними прийняттого рішення та зовнішнім арбітром, що утримує сторони від радикальних політичних кроків.

Водночас варто зазначити, що європейські інституції вважають, що основою стабільного та неконфліктного середовища для міжетнічних відносин є дієве національне законодавство у сфері захисту прав меншин. Так основні документи ЄС, що стосуються цих питань, вказують саме на відносини між акторами в межах однієї держави. Таким чином, перенесення етнополітичних питань на міжнародний рівень може бути потрактовано як небажану чи виняткову ситуацію. При цьому ЄС не чинить перешкод, ба навіть заохочує уряди до укладання двосторонніх домовленостей щодо захисту прав національних меншин чи співробітництва у цій сфері. Однак у цьому контексті первинним залишається принцип суверенітету держав, що дозволяє їм виходити з домовленостей чи змінювати їх.

Отже у сучасних умовах, ЄС створив багаторівневу й гнучку систему, що насамперед покликана запобігати міжетнічним конфліктам. Впровадження її механізмів в політико-правовій практиці держав є неодмінною складовою вступу до організації, а їх виконання та забезпечення від демонтажу може ставати предметом уваги європейських інституцій у відносинах з країнами-членами. Якщо забезпечення прав національних меншин ефективно працює на рівні окремої держави, це значно зменшує ймовірність перенесення міжетнічних конфліктів на позадержавний рівень і гарантує європейську стабільність.

261

Джерела та література:

1. Ван Мідделаар, Луук. 2018. Перехід до Європи. Перекладач Олексій Панич. Київ: Дух і Літера.
2. Вахудова, Анна-Мілада. 2009. Нерозділена Європа: Демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму. Перекладач Тарас Цимбал. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
3. Кимлічка, Вілл. 2001. Лібералізм і права меншин. Редактор Ірина Лизогуб. Перекладач Руслан Ткачук. Харків: Центр Освітніх Ініціатив.
4. Anderson, Alan B. 2017. «Ethnic Minorities and Minority Rights in Europe: Theoretical Typologies.» European Centre for Minority Issues – Working Paper, no. 99, 1–23.
5. Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2000. «When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change.» European Integration Online Papers 4 (15). <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>.

6. Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2003. «Conceptualizing the Domestic Impact of Europe.» In *The Politics of Europeanization*, 53–82. New York: Oxford University Press.

7. Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Checkel, Jeffrey T. 2001. «Why Comply? Social Learning and European Identity Change.» *International Organization* 55 (3): 553–88.

9. Council of Europe. 1950. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights)*. Convention. Adopted 4 November 1950. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

10. Eagan, Jennifer L. 2007. «Multiculturalism.» In *Encyclopedia of Governance*, edited by Mark Bevir, 577–78. Berkeley: SAGE Publications.

262 — 11. European Union. 1992. *Treaty on European Union (Treaty of Maastricht on European Union)*. Document 11992M/TXT. Adopted 29 July 1992. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:11992M/TXT>.

12. European Union. 1997. *Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts*. Treaty. Adopted 10 November 1997. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:11997D/TXT>.

13. European Union. 2000. *The Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Charter 2000/C 364/01. Adopted 18 December 2000. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.

14. European Union. European Council. 1993. *Accession criteria (Copenhagen criteria)*. Adopted 7 June 1993. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>.

15. European Union. 2000a. 15. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. Directive of European Council 2000/78/EC. Adopted 27 November 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0078>.

16. European Union. 2000b. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. Directive of European Council 2000/43/EC. Adopted 29 June 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0043>.

17. European Union. European Parliament. 2006. European Neighbourhood Policy. European Parliament resolution on the European Neighbourhood Policy P6_TA(2006)0028. Adopted 24 November 2006. Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:287E:0312:0322:EN:PDF>.

18. Feagin, Joe. 1993. *Racial and Ethnic Relations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

19. Hix, Simon, and Klaus H. Goetz. 2000. «Introduction: European Integration and National Political Systems.» In *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*, edited by Simon Hix and Klaus H. Hix, 1–26. London: Routledge.

20. Kelley, Judith. 2004. *Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives*. Princeton: Princeton University Press.

21. Kruglashov, Anatoliy. 2018. «Securing Insecure: Ukraine on the Margins of European Integration Process.» In *The European Union and the Eastern Partnership: Security challenges*, 511–23. Chişinău: ECSA Moldova.

263

22. Kymlicka, Will. 1996. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights (Oxford Political Theory)*. Oxford University Press, USA.

23. Malloy, Tove H. 2013a. «Beyond the Limits of Multiculturalism: The Role of Europe's Traditional Minorities.» *European Centre for Minority Issues – Issue Brief*, no. 28, 1–8.

24. Malloy, Tove H. 2013b. «European International Law.» In *Rights, Concepts, Policy*, edited by Tove H. Malloy, 51–106. Vol. 1 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

25. Medda-Windischer, Roberta. 2019. «The Nexus of Old and New Minorities.» In *New Ideas and Approaches*, 229–52. Vol. 2 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

26. Prina, Federica. 2013. «Ethnicity, Culture and Language: Individuals and Groups.» In *Rights, Concepts, Policy*, edited by Tove H. Malloy, 107–30. Vol. 1 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

27. Rechel, Bernd. 2013. «The Way Forward.» In *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, edited by Bernd Rechel, 227–31. Abingdon: Routledge.

28. Sasse, Gwendolyn. 2009. «Tracing the construction and effects of EU conditionality.» In *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, 17–32. Abingdon: Routledge.

29. Schimmelfennig, Frank. 2000. «International Socialization in the New Europe:: Rational Action in an Institutional Environment.» *European Journal of International Relations*, no. 6, 109–39.

30. Thornberry, Patrick. 1991. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clarendon.

31. Van Houten, Pieter. 1998. «The Role of a Minority's Reference State in Ethnic Relations.» *European Journal of Sociology* 39 (1): 110–46.

32. Walzer, Michael. 1994. «Comment.» In *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, edited by Amy Gutmann, 99–104. Princeton: Princeton University Press.

33. Waterbury, Myra. 2017. «National Minorities in an Era of Externalization Kin-State Citizenship, European Integration, and Ethnic Hungarian Minority Politics.» *Problems of Post-Communism* 64 (5): 228–41.

264

References:

1. Van Middelaar, Luuk. 2018. *Perekhid do Yevropy*. Translated by Oleksii Panych. Kyiv: Dukh i Litera.

2. Vachudova, Anna Milada. 2009. *Nerozdilena Yevropa: Demokratiiia, Vazheli Vplyvu ta Intehratsiia Pislia Komunizmu*. Translated by Taras Tsymbal. Kyiv: Vydavnychi Dim “Kyievo-Mohylianska Akademiia”.

3. Kymlicka, Will. 2001. *Liberalizm i Prava Menshyn*. Edited by Iryna Lyzohub. Translated by Ruslan Tkachuk. Kharkiv: Tsentri Osvitnikh Initsiatyv.

4. Anderson, Alan B. 2017. «Ethnic Minorities and Minority Rights in Europe: Theoretical Typologies.» *European Centre for Minority Issues – Working Paper*, no. 99, 1–23.

5. Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2000. «When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change.» *European Integration Online Papers* 4 (15). <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>

6. Börzel, Tanja A., and Thomas Risse. 2003. «Conceptualizing the Domestic Impact of Europe.» In *The Politics of Europeanization*, 53–82. New York: Oxford University Press.

7. Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism Reframed Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

8. Checkel, Jeffrey T. 2001. «Why Comply? Social Learning and European Identity Change.» *International Organization* 55 (3): 553–88.

9. Council of Europe. 1950. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights)*. Convention. Adopted 4 November 1950. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

10. Eagan, Jennifer L. 2007. «Multiculturalism.» In *Encyclopedia of Governance*, edited by Mark Bevir, 577–78. Berkeley: SAGE Publications.

11. European Union. 1992. *Treaty on European Union (Treaty of Maastricht on European Union)*. Document 11992M/TXT. Adopted 29 July 1992. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:11992M/TXT>.

12. European Union. 1997. *Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts*. Treaty. Adopted 10 November 1997. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:11997D/TXT>.

265

13. European Union. 2000. *The Charter of Fundamental Rights of the European Union*. Charter 2000/C 364/01. Adopted 18 December 2000. https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

14. European Union. European Council. 1993. *Accession criteria (Copenhagen criteria)*. Adopted 7 June 1993. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>

15. European Union. 2000a. 15. Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation. Directive of European Council 2000/78/EC. Adopted 27 November 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0078>

16. European Union. 2000b. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. Directive of European Council 2000/43/EC. Adopted 29 June 2000. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0043>

17. European Union. European Parliament. 2006. *European Neighbourhood Policy*. European Parliament resolution on the European Neighbourhood Policy P6_TA(2006)0028. Adopted 24 November

2006. Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:287 E:0312:0322:EN:PDF>

18. Feagin, Joe. 1993. *Racial and Ethnic Relations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

19. Hix, Simon, and Klaus H. Goetz. 2000. «Introduction: European Integration and National Political Systems.» In *Europeanised Politics? European Integration and National Political Systems*, edited by Simon Hix and Klaus H. Hix, 1–26. London: Routledge.

20. Kelley, Judith. 2004. *Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives*. Princeton: Princeton University Press.

21. Kruglashov, Anatoliy. 2018. «Securing Insecure: Ukraine on the Margins of European Integration Process.» In *The European Union and the Eastern Partnership: Security challenges*, 511–23. Chişinău: ECSA Moldova.

22. Kymlicka, Will. 1996. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights (Oxford Political Theory)*. Oxford University Press, USA.

266

—

23. Malloy, Tove H. 2013a. «Beyond the Limits of Multiculturalism: The Role of Europe's Traditional Minorities.» *European Centre for Minority Issues – Issue Brief*, no. 28, 1–8.

24. Malloy, Tove H. 2013b. «European International Law.» In *Rights, Concepts, Policy*, edited by Tove H. Malloy, 51–106. Vol. 1 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

25. Medda-Windischer, Roberta. 2019. «The Nexus of Old and New Minorities.» In *New Ideas and Approaches*, 229–52. Vol. 2 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

26. Prina, Federica. 2013. «Ethnicity, Culture and Language: Individuals and Groups.» In *Rights, Concepts, Policy*, edited by Tove H. Malloy, 107–30. Vol. 1 of *Minority Issues in Europe*. Berlin: Frank & Timme.

27. Rechel, Bernd. 2013. «The Way Forward.» In *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, edited by Bernd Rechel, 227–31. Abingdon: Routledge.

28. Sasse, Gwendolyn. 2009. «Tracing the construction and effects of EU conditionality.» In *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, 17–32. Abingdon: Routledge.

29. Schimmelfennig, Frank. 2000. «International Socialization in the New Europe:: Rational Action in an Institutional Environment.» *European Journal of International Relations*, no. 6, 109–39.

30. Thornberry, Patrick. 1991. *International Law and the Rights of Minorities*. Oxford: Clarendon.

31. Van Houten, Pieter. 1998. «The Role of a Minority's Reference State in Ethnic Relations.» *European Journal of Sociology* 39 (1): 110–46.

32. Walzer, Michael. 1994. «Comment.» In *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, edited by Amy Gutmann, 99–104. Princeton: Princeton University Press.

33. Waterbury, Myra. 2017. «National Minorities in an Era of Externalization Kin-State Citizenship, European Integration, and Ethnic Hungarian Minority Politics.» *Problems of Post-Communism* 64 (5): 228–41.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

Шановні автори!

Для публікації статті текст необхідно надіслати **до визначеного терміну** на одну з електронних адрес редколегії «Медіафоруму»: intinf@chnu.edu.ua; ivosadtsa@yahoo.com

1. Файл з текстом статті та анотаціями.

Обсяг: стаття до 0,5 – 0,75 авт. арк., рецензія, повідомлення – до 0,25 авт. арк., включно з резюме і посиланнями.

Формат А-4, відстань між рядками – 1,5 інтервала, кегль 14, гарнітура Times New Roman; усі поля: 2 см; абзац – 0,5 см (у тексті статті); **сторінки** статті мають бути пронумеровані.

Редколегія та автори послуговуються в оформленні статей **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВ-ТОР-ДАТА (CHICAGO STYLE: AUTHOR-DATE)**. Основні зразки оформлення джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА наведені нижче, більш детально з ним можна ознайомитися за цим посиланням http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-2.html

Структура статті:

- УДК;
- прізвище автора(ів) та назва статті українською та англійською мовами;
- повна назва установи та підрозділу, де виконувалася робота українською та англійською мовами;
- анотація українською та англійською мовами;
- ключові слова українською та англійською мовами;
- розширена анотація англійською мовою (для статтей англійською мовою зробити розширене резюме українською) – Abstract; Обсяг до 1 сторінки;
- текст статті мовою оригіналу (структура статті: постановка наукової проблеми та її значення; аналіз останніх досліджень із цієї проблеми; формулювання мети та завдань статті; виклад основного матеріалу; висновки);
- список джерел (в алфавітному порядку). Оформляти у відповідності до вимог ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА;
- список джерел в романській абетці (транслітерований) – References.

Abstract

Анотація англійською мовою повинна бути інформативною (без загальних слів), змістовною (відображати основний зміст статті та результати досліджень) та структурованою. Англійська анотація повинна бути написана англійською мовою без використання автоматичних перекладачів.

2. Довідку про автора (додається) електронну та скановану з підписами.

3. Відскановану рекомендацію наукового керівника чи особи, яка має науковий ступінь зі спеціальності, що відповідає предмету дослідження для авторів, які не мають наукового ступеня (за підписом кандидата або доктора наук відповідного профіля; підпис завіряється печаткою). Тексти, що надсилаються до публікації у науковому журналі “Медіафорум”, підлягають процесу обов’язкового рецензування. Рукописи, повернені авторам на доопрацювання, належить в доопрацьованому вигляді надіслати до редколегії у визначений термін. Редколегія зберігає за собою право технічно скорочувати і редагувати рукописи. Редколегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають зазначеним вимогам.

Довідка про автора

Відомості про автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи (установа, підрозділ)
Українською мовою	
Англійською мовою	
Контактні телефони автора	
Email	
Поштова адреса для листування	
Назва статті (мовою оригінала)	
Назва статті (англійською)*	* У назвах всі значущі слова (крім артиклів і прийменників) повинні починатися з великої літери (абсолютно неприпустиме написання лише частини смислових слів з великої літери). Наприклад, From National Interest to Global Reform: Patterns of Reasoning in British Foreign Policy Discourse
Транслітерована назва статті	
ORCID автора	

269

Автор надає право Чернівецькому національному університету імені Юрія Федьковича розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет

підпис

Приклади цитування та оформлення Списку джерел за ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА.:

Цитування:

- цитата розміром до п'яти рядків тексту подається всередині рядка і береться у лапки. Якщо у реченні зазначається прізвище автора, тоді після прізвища у круглих дужках необхідно вказати дату публікації та сторінку, наприклад, (Тимошик 2004, 99), якщо наводиться тільки думка автора, то дужках у кінці речення зазначається – (Тимошик, 2004, 99);

- блокова цитата, якщо цитується 5 і більше рядків тексту.

Подається у тексті з нового рядка через одинарний міжрядковий інтервал з абзацним відступом зліва для всієї цитати, без лапок. Перед блоковою цитатою та після неї йде один рядок відступу. Після цитати у дужках подається прізвище автора, рік та сторінка, наприклад: (Кравченко, 2007, 55);

- якщо посилання на 2-3 авторів, то у внутрішньо текстовому посиланні необхідно перерахувати прізвища усіх авторів (через кому). Перед останнім прізвищем автора пишеться сполучник «та». Наприклад: (Ward and Burns 2007, 52); (Шульгін, Слободяник, та Павленко 2014, 41).

Багатотомне видання:

- внутрішньотекстове посилання на багатотомне видання має містити номер тому, який вказується після зазначення року видання, через кому, номер сторінки

вказується через двокрапку після тому. Наприклад: (Torez 1973, 2:45) або (Олійник 2006, 2:56).

Оформлення списку використаних джерел:

- Назва списку – **Джерела** (англ. Мовою – **References**) розміщується по центру сторінки. Після заголовку робиться відступ у 2 рядки;

- Бібліографія **подається в алфавітному порядку** (за прізвищем автора або редактора/укладача, якщо немає автора). Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині.

Приклади опису книг, статей та Інтернет видань:

Книги 1 і більше авторів:	Pollan, Michael. 2006. <i>The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals.</i> New York: Penguin. Ward, Geoffrey, and Ken Burns. 2007. <i>The War: An Intimate History, 1941–1945.</i> New York: Knopf. Тимошик, Микола. 2004. <i>Видавнича справа та редагування.</i> Київ: Ін Юре. Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. 2009. <i>Регіоналістика.</i> Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
270 — Книга без автора (на початку подається прізвище укладача або перекладача:	Lattimore, Richmond, trans. 1951. <i>The Iliad of Homer.</i> Chicago: University of Chicago Press. Фіголь, Надія, уклад. 2009. <i>Українська мова.</i> Київ: НТУУ “КПІ”.
Окремий том багатотомного видання:	Hayek, F. A. 1995. <i>Contra Keynes and Cambridge: Essays, Correspondence.</i> Vol. 9 of <i>The Collected Works.</i> Chicago: University of Chicago Press, 1988–97. Олійник, Борис. 2006. <i>Переклади. Публіцистика.</i> Т. 2 у <i>Вибрані твори.</i> Київ: Українська енциклопедія, 2005-6.
Електронна книга:	Kurland, Philip. 1987. <i>The Founders' Constitution.</i> Chicago: University of Chicago Press. http://presspubs.uchicago.edu/founders/ (accessed April 12, 2018). Дахно, Іван. 2014. <i>Право інтелектуальної власності.</i> Київ: ЦУЛ. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelectvlasn_dahnopdf.html (accessed April 12, 2018).
Статті з журналів – друквані та онлайн:	Weinstein, Peter. 2009. “The Market in Plato’s Republic.” <i>Classical Philology</i> 104: 439–458. Роїк, Максим. 2014. “Сучасний стан довкілля.” <i>Біоенергетика</i> 1(5): 21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7

Посилання на автореферат або дисертацію:	Herberg, John. 2007. “Relief for Termination of Employment”. PhD diss., University of Chicago. Саленко, Олександр. 2001. “Наукові основи високо ефективного гідрорізання.” Автореф. дис. канд.техн. наук, Національний Технічний Університет України “Київський Політехнічний Інститут”.
Матеріали конференцій:	Поліщук, Олег. 2008. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих вчених, Київ, Червень 25-29.
Офіційні документи:	U.S. Congress. House. Committee on International Relations. 1997. The Threat from International Organized Crime and Global Terrorism: Hearing before the Committee on International Relations. 105th Cong., 1st sess., October 1. Верховна Рада України. 2015. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Закону України “Про Національну поліцію”. 2 сесія, Грудень 23.

References

Список джерел в романській абетці (транслітерований) також слід оформляти у відповідності до вимог **ЧИКАГО СТИЛЬ: АВТОР-ДАТА**;

Транслітерований список джерел (References) необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список джерел, поданий українською мовою, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, вони повністю повторюються у списку, поданому латиницею. Назва трансліерованого списку літератури має бути англійська: References. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том X

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. Том 10. 272 с.

Комп'ютерна верстка – **І.С. Осадця**

Підписано до друку 28.07. 2022. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 14,9.
Обл.-вид. Арк. 16. Зам. Н-000.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.
58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.